

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

UNIREA DE LA 1 DECEMBRIE 1918 — ÎNCUNUNARE A LUPTEI ȘI NĂZUINTELOR TUTUROR ROMÂNILOR DE A AVEA UN STAT UNITAR, INDEPENDENT, DE A TRĂI LIBERI, ÎN PACE ȘI COLABORARE CU VEGINII, CU ALTE POPOARE

IDEEA DACIEI ROMÂNE ȘI ÎNFĂPTUIREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR LA NICOLAE IORGA

NICOLAE LIU

★

SARMAȚII ȘI RELAȚIILE LOR CU GETO-DACII (II)

GHEORGHE BICHIR

IDENTITATE NAȚIONALĂ ȘI CULTURALĂ. CITEVA PROBLEME DE METODĂ ÎN LEGĂTURĂ CU LOCUL ROMÂNILOR ÎN ISTORIE

ANDREI PIPPIDI

C. A. ROSETTI ȘI ROLUL LUI ÎN IMPULSIONAREA CULTURII ȘI ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ROMÂNESC

NICHITA ADĂNILOAI

CURENTE SOCIAL-ECONOMICE ROMÂNEȘTI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ. DOCTRINA ECONOMICĂ A ȚĂRĂNISMULUI

MARIA MUREȘAN

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE
INDEX ALFABETIC

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

12

TOMUL 38

1985

DECEMBRIE

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

**ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, (redactor șef), ION APOSTOL (redactor
șef adjunct); NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY,
GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN,
DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR
(membri).**

Prețul unui abonament este de 180 lei.

**În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă
din întreprinderi și instituții.**

**Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-
FILATELIA Departamentul Export-Import-presă P.O.Box 12—201.
Telex 10376 prsfi r — București, Calea Griviței nr. 64—66.**

**Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa Comitetului de
redacție al revistei „REVISTA DE IS-
TORIE”. Apare de 12 ori pe an.**

**Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
71240 www.dacoromanica.ro**

REVISTA DE ISTORIE

TOM 38, nr. 12
Decembrie 1985

S U M A R

ISTORIA ROMÂNIEI

- Unirea de la 1 Decembrie 1918 — Incununare a luptei și năzuințelor tuturor românilor de a avea un stat unitar, independent, de a trăi liberi, în pace și colaborare cu vecinii, cu alte popoare 1153
- NICOLAE LIU, Ideea Daciei române și înfăptuirea statului național unitar la Nicolae Iorga 1157

- GHIORGHE BICHIR, Sarmații și relațiile lor cu geto-dacii (II) 1164
- ANDREI PIPPIDI, Identitate națională și culturală. Cîteva probleme de metodă în legătură cu locul românilor în istorie 1178
- NICHITA ADĂNILOAIE, C. A. Rosetti și rolul lui în impulsionarea culturii și învățămîntului românesc 1198
- MARIA MUREȘAN, Curente social-economice românești în perioada interbelică. Doctrina economică a țărănismului 1217

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

- Constituirea Laboratorului de Studii Otomane de pe lângă Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității din București (*Dorin Matei*) ; Simpozionul internațional „150 de ani de la constituirea societății secrete Giovane Europa” (*Dan Berindei*) 1235

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- EUGEN BANTFA, *Operația română de acoperire. Septembrie 1944 în sud-vestul României*, Edit. Militară, București, 1985, 288 p. (*Fl. Constantin*) 1239
- ALEX. HERLEA, *Studii de istoria dreptului. Organizarea de stat*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, 310 p. (*Tudor Voinea*) 1240
- TAHSIN GEMIL, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601—1712)*, Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, București, 1984, 532 p. + 49 de fotocopii (*Viorel Panait*) 1242
- HUGO CANCINO TRONCOSO, *Las raíces históricas e ideológicas del movimiento sandinista. Antecedentes de la revolución nacional y popular nicaragüense 1927—1979*, Odense University Press, 1984, 299 p. (*Eugen Denize*) 1245
- M. D. KURMACEVA, *Krepostnaia intellighenția Rosii (vtoraia polovina XVIII—nacealo XIX veka)*, Izd. Nauka, Moskva, 1983, 352 p. (*Marian Stroia*) 1247
- GABRIEL CAMPS, *La préhistoire. A la recherche du paradis perdu*, Librairie Académique Perrin, Paris, 1982, 463 p. (*Alexandru Madgearu*) 1250
- Index alfabetic (*Mihai Opreșescu*) 1253

REVISTA DE ISTORIE

TOME 38, No. 12

Décembre 1985

SOMMAIRE

HISTOIRE DE LA ROUMANIE

- La Grande Union de 1er Décembre 1918 — couronnement des luttes et des aspirations de tous les Roumains afin d'avoir un état unitaire, indépendant, de vivre librement, en paix et collaboration avec les voisins et les autres peuples 1153
- NICOLAE LIU, La réalisation de l'état national unitaire et l'idée de la Dacie roumaine chez Nicolae Iorga 1157

★

- GHEORGHE BICHIR, Les Sarmates et leurs relations avec les géto-daces (II) 1164
- ANDREI PIPPIDI, Identité nationale et culturelle. Quelques problèmes de méthode au sujet de la place des Roumains dans l'histoire 1178
- NICHITA ADĂNILOAN, C. A. Rosetti et son rôle dans l'impulsion de la culture et de l'enseignement roumain 1198
- MARIA MUREȘAN, Courants socio-économiques roumains dans la période entre les deux guerres. La doctrine économique du parti paysan 1217

LA CHRONIQUE SCIENTIFIQUE

- La constitution du Laboratoire d'Etudes Ottomanes auprès la Faculté d'histoire et de philosophie de l'Université de Bucarest (Dorin Matei); Le colloque international «150 ans depuis la constitution de la société secrète Giovane Europa» (Dan Berindei) 1235

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- EUGEN BANTEA, Operația română de acoperire. Septembrie 1944 în sud-vestul României (*L'opération roumaine de couverture. Septembre 1944 au sud-ouest de la Roumanie*), Edit. Militară, București, 1985, 288 p. (*Fl. Constantiniu*) 1239
- ALEX. HERLEA, Studii de istoria dreptului. Organizarea de stat (*Etudes d'histoire du droit. L'organisation d'état*), Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, 310 p. (*Tudor Voinea*) 1240
- TAHSIN GEMIL, Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601—1712) (*Les relations des Pays Roumains avec la Porte Ottomane dans les documents turcs, 1601—1712*), Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, București, 1984, 532 p. + 49 de fotocopii (*Viorel Panait*) 1242
- HUGO CANCELO TRONCOSO, Las raíces históricas e ideológicas del movimiento sandinista. Antecedentes de la revolución nacional y popular nicaragüense. 1927—1979, Odense University Press, 1984, 299 p. (*Eugen Denize*) 1245
- M. D. KURMACEVA, Krepostnaia intelligheniia Rosi (vtoraia polovina XVIII—nacealo XIX veka), Izd. Nauka, Moskva, 1983, 352 p. (*Marian Stroia*) 1247
- GABRIEL CAMPS, La préhistoire. A la recherche du paradis perdu, Librairie Académique Perrin, Paris, 1982, 463 p. (*Alexandru Madgearu*) 1250

- Index alphabétique (*Index alphabétique*) (*Mihai Oprîșescu*) 1253

www.dacoromanica.ro

UNIREA LA 1 DECEMBRIE 1918 — ÎNCUNUNARE A LUPTEI ȘI NĂZUINTELOR TUTUROR ROMÂNILOR DE A AVEA UN STAT UNITAR, INDEPENDENT, DE A TRĂI LIBERI, ÎN PACE ȘI COLABORARE CU VECINII, CU ALTE POPOARE

Sînt date intrate în viața popoarelor cu valoare de simbol ; ele încheie perioade istorice și deschid noi perspective cursului istoriei ; amintirea lor face să crească răspunderi și stimulează energii.

Ziua de 1 decembrie 1918 este înscrisă în conștiința românească ca o dată istorică memorabilă, ca „un moment crucial în destinele patriei noastre”.

Ideea de unitate, „columna infinită” a istoriei românești, are rădăcini adinci în dramatica și multiseculara istorie a poporului român ; împlinirea ei la 1 decembrie 1918 a fost rezultatul firesc al unui întreg proces istoric, avînd caracter de lege obiectivă.

Triumful voinței poporului român de a se uni într-un singur stat s-a desfășurat pe fondul evenimentelor revoluționare din anii 1917 — 1918, fiind rezultatul luptei maselor populare din teritoriile românești aflate sub stăpînire străină și a celor din „vechea Românie”, luptă desfășurată în condițiile prăbușirii imperiului țarist în urma Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, a înfrîngerii militare a Puterilor Centrale și ale descompunerii imperiului dualist austro-ungar.

Parte integrantă din ansamblul mișcărilor de eliberare națională cu caracter revoluționar ale popoarelor asuprite din fostul imperiu austro-ungar, lupta poporului român pentru unitate statală s-a bucurat de sprijinul popoarelor care împărtășeau aceeași soartă și aveau de împlinit aceleași ideal. La rîndu-i, poporul român a sprijinit popoarele care luptă pentru libertatea și independența lor națională. Este acesta un fapt ce pune în evidență însemnătatea internațională a luptei, a dreptului tuturor popoarelor pentru afirmarea ființei lor naționale.

În rezoluția votată în unanimitate de Marea Adunare națională de la Alba-Iulia, pe lângă hotărîrea unirii pe veci a românilor din Transilvania, Banat și Țara-Ungurească cu România — se sublinia necesitatea înfăptuirii unei serii întregi de reforme democratice, menite să contribuie la ridicarea și fericirea întregului popor.

Adunarea națională își manifesta, totodată, dorința, atît de actuală și azi, ca tratativele pentru încheierea păcii să înfăptuiască conviețuirea națiunilor libere, iar în viitor să se elimine războiul ca mijloc pentru reglementarea raporturilor internaționale.

În spiritul respectului pentru alte popoare și al solidarității internaționale, Adunarea națională saluta cu iubire și entuziasm eliberarea națiunilor subjugate pînă atunci în monarhia Austro-Ungară, națiunile

ceho-slovacă, austriacă, germană, iugoslavă, polonă și hotăra ca salutul ei să se aducă la cunoștința tuturor acelor națiuni.

Adunarea Națională dădea „expresiune mulțumitei și admirațiunei sale tuturor puterilor aliate, care prin strălucitele lupte purtate cu cerbicie împotriva unui dușman pregătit de multe decenii pentru război au scăpat civilizațiunea din ghiarele barbariei”.

Pe firul tradiției sale politice, în care lupta pentru realizarea unității și independenței statale s-a împletit cu sprijinirea popoarelor din Balcani și din Europa centrală pentru eliberarea lor și crearea statelor naționale, poporul român a înțeles — după 1918 — să acționeze consecvent în direcția cooperării politice și culturale cu popoarele din această parte a lumii, ca și cu alte popoare. „Oamenii muncii din țara noastră — arăta Secretarul general al Partidului Comunist Român tovarășul Nicolae Ceaușescu — și-au manifestat solidaritatea cu revoluția proletară ungară, s-au opus participării la intervenția militară organizată și condusă de Antantă, au sprijinit revoluția proletară din Germania, marea răscoală populară din Bulgaria. Luptele revoluționare ale proletariatului din numeroase țări au găsit un viu ecou și o caldă simpatie în rîndurile clasei noastre muncitoare, ale poporului român”.

Interesată în menținerea și consolidarea ordinii politice și economice, născută prin voința popoarelor și consfințită prin tratatele de pace, România a promovat o politică de alianță și colaborare cu acele state care urmăreau aceleași obiective. Membră fondatoare a Societății Națiunilor, România a participat activ și s-a pronunțat în favoarea politicii de securitate colectivă, a militat pentru colaborare cu toate statele, pe baza respectării principiilor dreptului internațional, a suveranității și independenței.

În perioada 1934—1938, cînd situația politică internațională s-a agravat, ca urmare a ascuțirii contradicțiilor interimperialiste după instaurarea dictaturii hitleriste în Germania, și s-a manifestat în mod deschis revanșismul, politica de revizuire a tratatelor, forțele politice din România, în frunte cu comuniștii, și-au sporit eforturile pentru apărarea intereselor vitale ale țării, împotriva fascismului intern și internațional. S-a întărit, în aceste condiții, rolul Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice, organizații regionale antirevizioniste, s-au stabilit relații diplomatice cu Uniunea Sovietică.

Pe plan internațional s-au intensificat pregătirile de război, a crescut agresivitatea statelor fasciste și revizioniste, în primul rînd a Germaniei naziste, în contextul politicii de conciliere cu agresorul, a marilor puteri occidentale. Dictatul imperialist de la München a avut rezultate dezastruoase pentru independența popoarelor, pentru cauza păcii.

În aceste împrejurări, Partidul Comunist Român a desfășurat o vie activitate pentru concentrarea tuturor forțelor patriotice în jurul programului de la Alba-Iulia din 1918. Într-un apel din martie 1938 adresat de către Comitetul Regional al P.C.R. din Ardeal tuturor partidelor și organizațiilor democratice, patriotice se arăta : „Azi, poporul român trebuie... să se întoarcă la principiile din Alba-Iulia, care i-au asigurat atît lui cît și naționalităților conlocuitoare libertate, înțelegere frățească, pace și pîine”. În același timp, Partidul Comunist Român cerea naționalităților conlocuitoare să se adune împreună cu poporul român „sub steagul zilelor istorice de la Alba-Iulia”.

Mergînd pe linia învățămintelor istoriei noastre naționale, Partidul Comunist Român a deslușit în momente de grea cumpănă pentru destinele țării și ale poporului român, care sînt sarcinile sale imediate. Înlăturînd din documentele sale tezele și aprecierile — apărute în împrejurările existenței în mișcarea comunistă internațională a unor manifestări negative — potrivit cărora România era caracterizată în mod eronat ca „un stat tipic cu multe națiuni” creat pe baza „ocupării de teritorii străine” și care presupunea să se desfășoare o luptă pentru așa zisa „eliberare de sub imperiul român a popoarelor asuprite” — Partidul Comunist Român a pășit ferm la lupta pentru salvagardarea intereselor naționale ale țării și poporului român. Combătînd politica revizionistă, devenită tot mai agresivă după dictatul de la Munchen, hotărîrea adoptată de Comitetul Teritorial din Ardeal și Banat al P.C.R. din 6 decembrie 1938 afirma : „Sîntem împotriva oricărei străduințe spre despărțire , pentru că drumul de ieșire îl vedem în primul rînd în . . . realitatea hotărîrilor de la Alba-Iulia care au asigurat deplină egalitate și libertate a naționalităților conlocuitoare”.

Rememorarea mărețelor evenimente din timpul Unirii din 1918 și a învățămintelor trase din pilda înaintașilor au fost pentru Partidul Comunist Român o armă de luptă pentru încheierea unui front de rezistență antifascistă a poporului român. Vremurile s-au arătat însă potrivnice țării și voinței poporului român de a-și apăra și păstra integritatea teritorială a patriei, așa cum ea a fost înfăptuită în 1918. În 1940 trupul țării a fost din nou sfîrtecat, ca de atîtea ori în decursul istoriei, prin cedări teritoriale impuse de dictatul fascist de la Viena, împotriva căruia forțele revoluționare, democratice și patriotice au organizat numeroase adunări populare de protest, chemînd masele la luptă.

În documentele programatice, care au stat la baza coalizării tuturor forțelor democratice, patriotice antifasciste pentru răsturnarea dictaturii militare fasciste — instaurată prin acțiunea forțelor reacționare și fasciste interne și intervențiile externe — și alungarea cotropitorilor de pe pămîntul patriei, Partidul Comunist Român a avut în vedere și problema eliberării nord-vestului României și restabilirea granițelor așa cum le-a hotărît poporul român în 1918.

Revoluția de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă, declanșată la 23 August 1944, organizată și condusă de Partidul Comunist Român și la care au luat parte activă toate forțele ce se pronunțau pentru suveranitatea și independența țării a marcat începutul unei noi ere în istoria patriei, a împlinirii idealurilor de dreptate socială și națională, pentru care au luptat nenumărate generații de înaintași, a cuceririi depline a independenței naționale a României, a dreptului sacru al poporului român de a fi stăpîn în propria sa țară. Poporul român s-a angajat cu întreaga armată, cu toate forțele sale materiale și umane alături de armata sovietică, de întreaga coaliție antifascistă în războiul antihitlerist, pînă la înfringerea definitivă a Germaniei naziste. Prin grele jertfe de sînge poporul român a restabilit granițele firești ale patriei. Eliberată, partea de nord-vest a României a revenit în hotarele firești.

Partidul Comunist Român s-a dovedit a fi principala forță politică conștientă „că ceea ce s-a înfăptuit prin lupta și sîngele înaintașilor noștri trebuie păstrat cu sfințenie” — așa cum pe bună dreptate a afirmat la Alba-Iulia secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, cu prilejul festivităților consacrate semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România.

După eliberarea patriei de sub dominația fascistă s-au creat condițiile pentru înfăptuirea integrală a ceea ce a năzuit, dar nu a reușit să-i dea viață întru totul generația din 1918; înflorirea impetuoasă a națiunii prin descătușarea deplină a energiilor creatoare ale întregului popor și înfăptuirea năzuințelor de progres nestînjenit.

Pe drumul deschis de revoluția națională și socială din august 1944, Congresul al IX-lea al P.C.R., s-a înscris cu litere de aur; el a produs transformări revoluționare de largă anvergură în dezvoltarea economică și socială a patriei socialiste, în creșterea prestigiului României în lume. Sub iradierea gândirii și a voinței neclintite a Secretarului General al Partidului, a tovarășului Nicolae Ceaușescu, țara s-a angajat pe drumul unui mare și rodnic efort constructiv, atât pe plan material cât și pe planul vieții spirituale.

România socialistă de azi se afirmă ca un puternic factor pe arena vieții politice internaționale; ea promovează o politică externă de mare deschidere la baza căreia sînt așezate principiile respectului independenței și suveranității naționale, egalității în drepturi, neamestecului în treburile interne. Țara noastră consideră că ideea colaborării, atât generală, pe glob cât și continentale și regionale, este un imperativ al vremii noastre. Tot mai mult oamenii își dau seama că nu se poate trăi izolat, că, în ultima analiză umanitatea formează un tot, că odată cu înmulțirea și perfecționarea mijloacelor de comunicație, legăturile devin mai strînse, că nu ne poate fi indiferent ceea ce se întîmplă în celelalte părți ale globului.

Pornind de la acest postulat, România Socialistă a inițiat sau a luat parte la o serie întreagă de inițiative care urmăresc toate întărirea colaborării între popoare. Convinsă de necesitatea acestei colaborări — condiție sine qua non a dezvoltării, a progresului — țara noastră militează ca domnia păcii să devină cât mai curînd o profundă și permanentă realitate.

Președintele României Socialiste, tovarășul Nicolae Ceaușescu fervent militant al păcii între popoare — „erou al păcii” — continuă și ridică pe trepte înalte gîndirea politică progresistă românească, care a văzut în pace climatul prielnic al dezvoltării umane. În consens cu politica externă consecventă, pe care o promovează eminentul nostru conducător de partid și de stat, anul acesta, 1985, a adus noi și strălucite inițiative de pace, destinate să asigure continentului nostru, ca și întregii planete liniștea atât de necesară vieții și creației umane. „Stă în puterea popoarelor — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu — să oprească politica spre război și catastrofă nucleară, să asigure o nouă politică democratică internațională, de egalitate și respect al independenței și suveranității, de neamestec în treburile interne, de colaborare, de dezarmare și de pace. Să facem totul pentru o lume fără arme, fără războaie, o lume mai dreaptă și mai bună, în care fiecare națiune să-și poată concentra forțele în direcția dezvoltării economice și sociale, în direcția progresului întregii lumi”.

Afirmînd vocația României pentru pace și înțelegere între popoare, tovarășul Nicolae Ceaușescu împlinește gîndurile celor care în 1918 la Alba-Iulia, pe pămîntul stropit cu sîngele martirilor Horea și Cloșca au visat la România socialistă de azi.

IDEEA DACIEI ROMÂNE ȘI ÎNFĂPTUIREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR LA NICOLAE IORGA

NICOLAE LIU

Dacă Unirea cea Mare din 1918 a însemnat un act crucial pentru dezvoltarea României moderne, analiza desfășurării evenimentelor demonstrează elocvent că formarea statului național unitar a fost rezultanta luptei plină de sacrificii, a dârzeniei și eroismului poporului român, consacrată la masa tratatelor. „Sărbătorind mărețul eveniment — preciza tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al P.C.R., Președintele Republicii, cu prilejul celei de a 65-a aniversări — aducem un vibrant omagiu patrioților, revoluționarilor, tuturor forțelor progresiste care au luptat cu înflăcărare pentru idealurile unității naționale, întregului popor român din voința și prin acțiunea căruia s-a realizat năzuința din totdeauna a României”¹.

Printre cărturarii patrioți care au înțeles pe deplin această năzuință, acționând cu toată hotărîrea și neprecupețindu-și eforturile pentru înfăptuirea ei, Nicolae Iorga a ocupat un loc aparte.

Am insistat cu alt prilej asupra complexității acestei acțiuni, desfășurată atât pe plan național, cât și pe plan internațional, precum și asupra spiritului de sacrificiu și a fierbintelui patriotism care a însuflețit pe marele istoric în anii primului război mondial². În cele ce urmează ne propunem să abordăm mai îndeaproape concepția care a stat la baza acestei febrile activități și formele pe care le-a îmbrăcat lupta sa politică în anii 1918—1920.

E drept că savantul profesor, scriitor și luptător nu și-a asumat niciodată calitatea de filozof al istoriei sau de gânditor politic. El considera totuși că istoricul poate și trebuie să emită judecăți asupra trecutului, dar și asupra prezentului și viitorului. Din conexiunea acestora s-a născut cunoscuta teorie a „permanențelor” istoriei.

Una dintre aceste permanențe, definitorii pentru istoria poporului român, apare ca pivot central într-una din conferințele ținute cu prilejul înfăptuirii Marii Uniri, în zilele încă fierbinți dinainte de încheierea păcii. Azi uitată, conferința a fost rostită „la serbarea pentru unirea tuturor românilor” de la Teatrul Național din Iași, duminică 25 noiembrie 1918, st. v., cu alte cuvinte la o săptămână după Marea Adunare de la Alba Iulia, care consfințise plebiscitar unirea pentru totdeauna a Transilvaniei cu „țara”.

„Nu, nicăieri nu s-a făcut diplomație în jurul ideii românești — atrăgea de la început atenția vorbitorul —. Această idee s-a impus ca un imperativ categoric. Mulțimile, milioanele au aclamat [...] cojocul, fără care nu se poate face nimic adevărat și nimic trainic, el, cojocul a hotărît. De aceea e nezguduită fapta Unirii, pentru că toți au vrut-o, și mai ales acei cari din neam în neam au muncit și au suferit pentru că erau români și pentru a rămînea români. De aceea, lumea s-a rupt din nou din înche-

ieturile ei și ar putea să ne cuprindă sub dărmături, dar steagul românesc, de unde l-a înfipt în pământul udat de singele ostașului român voința obștii neamului, nu-l va putea smulge”.

Cît despre „ideia care stă astăzi la baza operei politice împlinite în acest fericit an 1918, e tot așa de veche ca neamul românesc . [...] Era o faptă a instinctului popular, a marelui și sfintului instinct al acestui popor”.

În continuare se insistă asupra faptului că „ideia romană” a pătruns în adîncul sufletului popular, care a păstrat-o dincolo de retragerea legiunilor, desființarea legilor, dărimarea templelor și basilicilor, dispariția autorității imperiale. Prin numele de „român” a durat peste timp crezul romanității. De aceea, la întemeierea statelor românești s-a folosit titlatura de „domn”, derivată din latină. Concluzia : „Ideia națională românească numără 600 de ani împliniți, nu de la începutul ei, ci de la cea dintîi faptă politică pe care a realizat-o”.

Intuită de domnii din Țara Românească cu posesiuni în Transilvania sau de Ștefan cel Mare, ideia unității Daciei s-a impus politic și s-a clarificat cultural sub influență apuscană în epoca Renașterii și umanismului, umanism care corespunde în bună măsură „omeniei” tradiționale românești. De altfel, deși de formație spirituală occidentală, Despot Vodă făgăduise reînvierea Daciei tocmai pentru că „trebuise, oricum, să afle ceva în conștiința chiar a poporului” care să-l îndemne la aceasta.

Trei decenii mai tîrziu „această Dacie capătă pe cîteva luni ființă prin fulgerătoarea sabie” a lui Mihai Viteazul. Dacă unirea nu s-a putut menține, marelui domn nu i-au lipsit nici însușirile de războinic, nici calitățile de diplomat, ci un „mai adînc și mai real contact cu mulțimea poporului românesc”. Dacă trupul celui ucis la Turda a rămas în brazdă ardelenască, iar capul, „visteria de gînduri înalte” a călătorit dincolo de Carpați către „locașul de odihnă al străbunilor”, identificîndu-se astfel cu poporul martirizat, ideia a rămas. „Ideia nu se poate ucide”. Ea trece de la un cărturar la altul prin veacuri „asemenea limbilor de foc” care duc solia izbăvirii. Erau invocate numele vornicului Ureche, a lui Simion Ștefan, mitropolitul, a lui Miron Costin. Evocînd Dacia și glorioasa ei romanitate, dascălii greci, unguri sau germani nu știau că elevii lor români vor găsi un punct de program sau de crez în aceasta. În epoca ridicării lui Tudor Vladimirescu, Naum Rîmniceanu „monahul muntean cu singe ardelenesc” și Gheorghe Lazăr „urmașul școlii de călugărie de la Blaj”, propovăduiesc despre Dacia viitoare. În final „umila propoveduire” era asemuită cu actul acelor copii care „au ridicat într-o dimineață tricolorul nostru pe turnurile catedralei din Blaj, pentru a cădea apoi în prigonire și exil și a ajunge ostași ai armatei românești liberatoare în același Ardeal”.³

De fapt încă de la începutul secolului, străbătînd în lung și în lat pămîntul românesc și poposînd în Transilvania, N. Iorga nu a uitat să consemneze că atît în epoca statului dac, cît și în Dacia Traiană „duhul străbunilor celor mîi vechi stăpînește singur în marea liniște a munților”, lîngă dărmăturile cetății lui Traian „ale Ulpiei învingătoare”. Căci, exclamă istoricul la Sarmisegetuza : „Iată, daci adevărați, daci noi de peste două mii de ani, daci purtînd ca un trofeu graiul Romei spulberate, daci sînt acești săteni de aici, cu fața așa de aspră și de închisă, cu firea așa de tăcută, cu deprinderile vechi de a întoarce oricui cu ceea ce ți-a făcut [...]”⁴. Dar dacă de la Densus pînă la Sarmisegetuza notarul e străin într-o regiune românească, iar „birăul” însuși tot ungur e, Hațegul constituia centrul Daciei care cuprindea și teritoriul statului roman.

Despre tentativa lui Mihai Viteazul ca „restitutor Daciae”, Nicolae Iorga se pronunța în conferințele dedicate acestuia și rostite înaintea membrilor corpului diplomatic și misiunilor militare aliate la 8 noiembrie 1918, în Aula Universității din Iași⁵, sau, un an mai târziu, la București, „în fața parlamentarilor din ținuturile dezrobite”⁶. Dar și în discursul rostit în seara zilei de 31 mai 1919, în numele Academiei Române și publicat sub titlul *Drepturile românilor asupra teritoriului lor național*: „Cînd Mihai Viteazul, principele Valahiei, demonstrează prin victoriile sale unde se găsea centrul de gravitate al acestei întreprinderi de restaurație, proiectul său fude asemenea acela al unei Dacii întregi, într-aceste frontiere care sînt dorite astăzi”⁷.

Într-o amplă introducere la o lucrare dedicată semicentenarului Unirii Principatelor, Nicolae Iorga întreprindea din 1909 un istoric al ideii naționale la români, din care nu lipsea nici evocarea ideii reînvierii Daciei la generația pașoptistă, prin M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, August Treboniu Laurian.

În legătură cu acesta din urmă reține atenția și o amintire personală a lui Nicolae Iorga relatată în cursul său din 1915, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*. Tînărul elev botoșănean fusese impresionat de harta Daciei romane întocmită de profesorul transilvănean, ajuns membru al Academiei Române.⁸ Deși prefigurarea României întregite nu-i era clară. În acelaș curs adresat studenților Universității bucureștene, Unirea Principatelor era prezentată ca jumătate de unire.

În noiembrie 1919 Nicolae Iorga ținea un ciclu de conferințe „parlamentarilor ardeleni”, din care două aveau titlul: „*Conștiința națională românească de la Mihai Viteazul pînă astăzi*. Cea dintîi căuta să fixeze condițiile de dezvoltare ale „organismului viu” al națiunii, caracterul popular și național al începuturilor, rolul personalității lui Mihai Viteazul în dezvoltarea ideii unității politice românești. „Pe cînd aiurea țările se întemeiau după tradiții împărătești romane, prin urmare peste un teritoriu oarecare, cu oameni oricari ar fi — și acesta este imperialismul — pe vremea aceia noi, cu bunul nostru simț țărănesc și cugetarea noastră populară, păstrată de la moștenirea romană, am întemeiat o domnie „a toată Țara Românească” [...] Orice bucată de pămînt românesc, din moșia românească desființată de sub stăpînirea străină, venea de la sine sub sceptrul domnului a toată Țara Românească”. S-a afirmat în mod fals că o asemenea politică ar fi iredentism, nefiind „un lucru cărturăresc în aceasta”. Cît despre Moldova, numai așezarea și condițiile diferite de întemeiere și dezvoltare au făcut ca ea să aibă organizație statală aparte, domnul Moldovei considerîndu-se „totdeauna ca domn românesc”, de unde atitudinea polonilor vecini.

Cea de a doua conferință a ciclului trata despre dezvoltarea conștiinței libertății și unității naționale românești pînă la începutul secolului al XIX-lea, insistînd asupra factorilor culturali, ca principiu unificator. Se dovedește că literatura românească, prin scrierile istorice umaniste, dar mai ales prin *Biblia* lui Șerban a jucat un rol deosebit din acest punct de vedere. Se accentuează de asemenea asupra rolului lui Inocenție Micu Clain și al Școlii Ardelene.

Ultima conferință pune accentul pe înstrăinarea culturii tradiționale, de unde dificultăți în realizarea unității românești. În încheiere se încearcă scoaterea unor învățăminte, pentru problemele încă nerezolvate: „Să creem acum, întărind cultura românească pînă la maximum ce se poate

obține în împrejurări date, unificind de la un capăt la altul, și imediat, nu cu zăbavă și nu cu programe schiloade, ci cu ceea ce cultura poate să aibă mai nobil, mai larg și mai popular, mai aproape de inima omului, să creem, zic, forme politice venind de la însăși obirșia neamului nostru, care este una singură”⁹. Era de sigur o chemare la cultură populară și națională, precum și la promovarea unei politici apropiate de interesele țărănimii în numele unității naționale.

Ne oprim aici cu analiza câtorva dintre conferințele reprezentative pentru poziția celui orator de excepție care a fost Nicolae Iorga, în favoarea înfăptuirii și consolidării statului național unitar. Nu însă înainte de a trage câteva concluzii pentru activitatea sa în această direcție.

Susținind autohtonismul și continuitatea daco-romană, N. Iorga combate de fapt tezele răsăritene. Ideea Daciei românești era menită să combată ideea de imperialism, fals atribuită. Era formulată interdependența dreptății politice, de dreptate socială, deși aceasta din urmă era limitată la elemente țărănești, se preconiza asanarea morală necesară a vieții publice, dezvoltarea culturală, înnoiri, dar cu păstrarea tradiției.

Obiectivele amintite au fost urmărite și pe alte căi : prin activitatea zilnică de presă, în învățământ, în cadrul Ligii culturale, al cărei președinte era ales în 1919, prin activitatea parlamentară etc.

În legătură cu recunoașterea aportului lui Nicolae Iorga la făurirea Marii Uniri menționăm salutul entuziast, din ianuarie 1919, al Centrului studențesc bucovinean „Arboroasa”, pentru „uriasa muncă dezrobitoare de suflete”¹⁰. Același entuziasm din partea generației tinere îl reflectă și scrisoarea din 26 noiembrie 1918, trimisă din Sibiu, opt zile după Adunarea de la Alba Iulia, de viitorul profesor universitar Romul Cândea : „De ar veni odată ceasul când vom fi cu adevărat una ! Noi, cei tineri, am fost de la început pentru unirea fără nici o condițiune cu România [...] Puteți fi mândru, mult stimat domnule Profesor, puteți fi mîngăiat, puteți fi fericit — ideile d-voastră au biruit. Ce a visat Eminescu și a propagat prin poezie, ați propagat d-voastră prin știință [...] Să nu vă pese că oameni aduși de valurile evenimentelor se cred ei a fi croitorii soartei românilor ; d-voastră ați îndreptat cultura noastră națională pe calea cea adevărată și numai cultura aceasta ne va putea mîntui ca neam [...] Să trăiți și să trăiască România Mare, pe care ați pregătit-o sufletește”¹¹. „După multe zile grele de robire și de nădejde ne-a răsărit și nouă soarele libertății — îi scria lui N. Iorga un student medicinist din Marginea, județul Rîlăuți — Am plîns cu toții de bucurie cînd am desfășurat scumpul nostru tricolor, fără teamă de spînzurătorile și baionetele austriace, și am îmbrățișat pe primii grăniceri români”. În continuare cerea trei abonamente la „Neamul românesc” și unul la „Drum drept”, după patru ani de bezna¹². Iar Liviu Rebreanu mulțumea în numele său și al familiei sale pentru pomenirea morții fratelui său, sublocotenentul Emil Rebreanu, în „Neamul românesc”. „Familiei noastre încercate — scria el la 29 septembrie 1919 — care în afară de sărmanul Emil, ucis mișelește, a mai pierdut încă doi copii în război, cuvintele reluate în ziarul d-voastră respectat, îi sînt o mîngăiere mare după atîta jale și suferințe”¹³. În sfîrșit, istoricul Al. Lapedatu, viitorul membru al Academiei Române, îl felicita pe N. Iorga la 12 decembrie 1919 pentru alegerea sa ca președinte al Adunării Constituante, urîndu-i să ducă „la bun și fericit sfîrșit opera de unificare legislativă a României întregite”¹⁴.

Convins că prin aceasta aduce o contribuție importantă la cunoașterea și apărarea drepturilor românești peste hotare, în condițiile pregătirii Marelui Unirii și dezbaterii Tratatului de Pace de la Versailles, Nicolae Iorga desfășoară un larg evantai de activități pe plan internațional, pentru promovarea ideii Daciei românești și înfăptuirea statului național unitar. Fie prin publicarea unor lucrări în limbi străine, fie prin colaborări la publicații sau ținerea unor cursuri în străinătate, fie prin contacte cu personalități sau misiuni de peste hotare. Încă din 1917 marele istoric publica în refugiu, la Iași, o carte asupra *Drepturilor naționale și politice ale românilor în Dobrogea*, o *Istorie a românilor din Bucovina*, istorii ale relațiilor românilor cu Anglia, Rusia și Franța, ultima apărind într-o versiune revăzută și la Paris, în anul următor, toate în limba franceză. Tot în 1918 publica la Copenhaga în limba daneză cartea despre Dobrogea, iar la Paris și Nancy culegerea sa de articole *Pages Roumaines*, apărute în epoca războiului. Conferința *Le rôle des Roumains dans la latinité*, vedea lumina tiparului în 1919, iar în anul următor și în versiune italiană. Tot în 1920 N. Iorga publică la Paris *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, care va cunoaște reeditări în limba franceză și în alte limbi, precum și *Anthologie de la littérature roumaine* (în colaborare cu Septime Gorceix). *My Country* a apărut în Statele Unite, la Detroit.

Pentru donația unor lucrări asupra istoriei și drepturilor poporului român, N. Iorga primea mulțumiri din partea legațiilor străine din țara noastră sau din partea misiunii militare franceze. Unele dintre acestea erau însoțite de aprecieri privind justetea cauzei românești și asigurări de sprijin. Apariția unor articole ale savantului istoric în Anglia era asigurată de prof. R. W. Setton Watson și de Marcu Beza, de la Legația României. Bizantologul Charles Bémont, unul din cei doi conducători ai prestigioasei „Revue historique” prefăta elogios ediția pariziană din *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, iar istoricul Charles de la Roncière prefăta și îngrijea apariția volumului *Pages Roumaines*, mărturisind într-o scrisoare din 6 aprilie 1918, în care îi anunța ieșirea de sub tipar „că paginile sfîșietoare pe care mi le-ați scris în această iarnă m-au mișcat pînă în fundul inimii [...] Am așadar sub ochi șpalturile articolelor d-voastră atît de vibrante de dragoste pentru patria d-voastră și a mea [...] Vă rog să credeți, iubite coleg, că mai mult decît oricînd Franța, care e femeie, resimte nenorocirea altuia. Și ea are cea mai mare compasiune pentru poporul viteaz care rămîne fratele ei de arme și de sînge și pe care numai o defecțiune importantă îl obligă, cu moartea în suflet, să accepte un jug temporar. Cu lacrimile în ochi am citit apelul suprem lansat de ziua morților dintr-un abis care tinde să devină un mormînt și protestul atît de vibrant în care spuneți că, dacă armele vă cad din mîini fără voia voastră, rămîneți frații noștri de arme [...] Poate că ne vom revedea într-o zi, iubite coleg, ca pe vremea atît de îndepărtată cînd eram împreună pe băncile de la École des Hautes Études și Sorbona. Dar în ziua aceea trebuie ca victoria totală, strălucită, să fi redat Franța și România destinelor lor tradiționale”¹⁵. Pentru meritele sale deosebite N. Iorga primea în 1919 „Legiunea de onoare” în gradul de comandor, era numit doctor honoris causa al Universității din Strasbourg, ales ca membru corespondent al Institutului Franței și chemat ca să predea la Collège de France.

Deși N. Iorga n-a participat nici oficial, nici neoficial la tratativele de la Paris în problema păcii, lui i s-au adresat nu odată miniștrii sau reprezentanți ai României peste hotare pentru informații istorice sau apla-

narea unor neînțelegeri, în vederea susținerii cu forțe unite a intereselor României privind recunoașterea statului național unitar. După alegerea sa ca președinte al Adunării Deputaților situația se va schimba, delegația română la Conferința de pace informându-l periodic și opiniile sale căpătând altă greutate în politica externă a României. Fie în ce privește spinoasele probleme teritoriale, fie în chestiunea imixtiunii marilor puteri.

Dacă epoca înfăptuirii idealului național a constituit pentru N. Iorga și „Neamul românesc” un moment de vîrf al activității și popularității politice, datorită campaniei pentru apărarea existenței naționale, pentru făurirea și recunoașterea Marii Uniri, epoca de după înfăptuirea acesteia n-a însemnat părăsirea steagului de luptă. Ea era îndreptată acum în direcția consolidării statului național, a colaborării cu naționalitățile conlocuitoare, a asanării vieții publice, a ridicării pe o nouă treaptă de cultură și civilizație, a participării cît mai largi la viața spirituală internațională, a popularizării realizărilor românești pe plan internațional. Această luptă se intensifică pe măsură ce „drepturile sfinte” ale națiunii sînt din nou puse în discuție, după ascensiunea fascismului în Italia și mai ales în Germania.

Conștiință neobosită în slujba marilor valori ale civilizației și culturii, Nicolae Iorga se ridică cu hotărîre împotriva hitlerismului și a politicii naziste de agresiune și dictat. El ia apărarea victimelor acesteia, statele naționale conștinite prin Tratatul de la Versailles, dar ieșite din voința popoarelor și principiul inebranabil al naționalităților, ca Polonia sau Cehoslovacia. „După biruința principiului național — seria marele savant în 1939 într-un articol sugestiv intitulat *Se pot distruge popoare?* — statele cît de mici sînt națiuni. Iar națiunile sînt o formă organică a umanității. Nici o metodă nu le poate nimici, cum ele nu sînt rezultate din exercițiul nici unei metode. Ele sînt născute, iar nu făcute. Și de aceea ele vor asista, de sigur, la meritata pedeapsă a apăsătorilor”¹⁶. Iar în altă parte : „Națiunile și-au făcut state naționale, cum se și cădea, și au trăit relativ bine unele cu altele. Ele nu s-au îndreptățit prin teorii, ci prin *conștiința de sine*, fenomen moral, peste deosebirea de cranii, care poate să existe. Iar după acești 80 de ani de civilizație, rasismul fără nici un temei vine să conteste dreptul națiunilor de a-și avea statele. Iată unde duce ignoranța și lipsa de judecată”¹⁷. Marele istoric se arată îngrozit de „marea corupere a ideilor”, în frunte cu ideea națională care pentru el se rezumase la formula „a dezrobi pentru a educa și înălța” și pe care fascismul a transformat-o în „erezia spațiului vital”.

Curînd poftele „noilor barbari” s-au îndreptat și spre pămîntul românesc, încurajînd în acest scop anume tendințe revizioniste. N. Iorga reeditează în aceste condiții notele sale de călătorie dinainte de primul război mondial, începe traducerea în limba franceză a noii sale *Istorii a românilor* în 10 volume, precum și a altor lucrări menite să informeze pe lectorul de peste hotare asupra unității fundamentale a poporului român, scoate învățămintele pentru prezent rostite la postulurile de radio sau cu alte prilejuri, iar atunci cînd ținuturi românești istorice „reintră în robie”, el își ridică glasul cu același curaj ca în anii tinereții pentru călăuzirea acestora și a fraților rămași în țara însîngerată. Acest glas supărător trebuia curmat. Și cei aflați în solda celor mai întunecate forțe politice ale timpului s-au însărcinat cu aceasta.

Zadarnic însă. Dincolo de martiriul de acum 45 de ani, marele istoric și om de suflet pe care l-a dat pământul românesc, călăuză printre marile fapte ale trecutului, dar și „vestitor de vremuri”, cum se intitula el însuși în ultimul său articol, trăiește și azi la fel de viu în inima poporului său.

NOTE

¹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Adunarea festivă consacrată sărbătoririi a 65 de ani de a făurirea Statului național unitar român*, „Scinteia”, 2 decembrie 1983, p. 1.

² Nicolae Iiu, *Lupta pentru Marea Unire din 1918 reflectată în activitatea și corespondența lui Nicolae Iorga*, „Revista de istorie”, XXXVI, 1983, nr. 11, p. 1104—1119.

³ Nicolae Iorga, *Ideea Daciei românești*, „Neamul românesc”, Iași, 28 noiembrie 1918, p. 1—3.

⁴ Idem, *Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal și Banat*, vol. I, București, 1977, p. 166—170.

⁵ Idem, *Politica lui Mihai Viteazul. Originile ei și însemnătatea ei actuală*, Iași, 1918; versiune franceză: *La politique de Michel le Brave. Les origines et son importance actuelle*. Iassi, 1918.

⁶ Idem, *Comemorarea lui Mihai Viteazul la Academia Română*, București, 1919; *Portrete și comemorări*, București, f.a., p. 32—50.

⁷ Vișunea franceză sub titlul *Droits des Roumains sur leur territoire national unitaire*, Bucurest, 1919.

⁸ N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, București, 1915, p. 77 și urm.

⁹ „Neamul românesc”, 30—31 iulie, 1 august, 3 august, 10—21 august 1919.

¹⁰ BAR, Coresp. pr., N. Iorga, vol. 280, f. 9.

¹¹ Idem, vol. 278, f. 219—221.

¹² Idem, vol. 273, f. 521 și urm.

¹³ Idem, vol. 280, f. 291.

¹⁴ Idem, vol. 274, f. 5.

¹⁵ Idem, vol. 278, f. 226 și urm.

¹⁶ „Neamul românesc”, 9 septembrie 1939, p. 1.

¹⁷ Idem, 19 ianuarie 1940, p. 1.

LA RÉALISATION DE L'ÉTAT NATIONAL UNITAIRE ET L'IDÉE DE LA DACIE ROUMAINE CHEZ NICOLAE IORGA

Résumé

Parmi les nombreux hommes de science et de lettres qui ont apporté leur intelligence et leur talent dans le service de la réalisation de l'aspiration séculaire du peuple roumain à l'unité politique, le grand historien Nicolae Iorga a eu pendant deux décénies un rôle de directeur de consciences et de cataliseur d'énergies.

En utilisant une information peu connue ou inédite, l'étude met en évidence la conception de la continuité roumaine dans l'espace de l'ancienne Dacie affirmée par le grand savant au service de la Grande Union de 1918 et les échos de son action culturelle et idéologique contre la désinformation, non seulement parmi les Roumains originaires des régions délivrées, mais aussi dans les cercles diplomatiques et à l'étranger, pendant la fin de la Première Guerre Mondiale et les traitatives de paix à la Conférence de Versailles.

SARMAȚII ȘI RELAȚIILE LOR CU GETO-DACII (II)

GHEORGHE BICHIR

Primul contact dintre sarmați și neamurile traco-geto-dace a avut loc în stepele nord-pontice, așa cum arată onomastica, unele știri literare și date arheologice care îi atestă pe traco-geți în această regiune destul de timpuriu. Urmele traco-geților se întâlnesc atât în zona dintre Prut și Nistru, cât și la est de acest fluviu. Judecând după materialul onomastic ⁸⁴, cele mai multe elemente trace de pe țărmul nordic al Pontului Euxin se află la est de Nipru, în Crimeia de răsărit, adică în centrul vechiului regat al Bosporului, în primul rând în capitala acestui stat, la Pantikapaion (Kerci). Aici elementul tracic a avut de timpuriu și importantul rol politic de factor conducător al statului prin cunoscuta dinastie a Spartachizilor, care prin fondatorul ei oferă și cea mai veche atestare de nume trace în Bospor, din secolul al V-lea î.e.n.

În legătură cu prezența onomasticii trace în această regiune s-au emis păreri diferite care, așa cum remarca I.I. Russu ⁸⁵ pot fi grupate în jurul a trei ipoteze mai importante : 1. import de nume trace de către dinastia bosporană a Spartachizilor, de neam iranian, după A. Boeckh ; 2. emigrarea de traci, în formații militare de mercenari, începînd din secolul al V-lea î.e.n., sau prin deplasări pașnice ale populației pe uscat ori pe mare (G. Perrot, G.G. Mateescu etc) ; 3. vechime mai mare, un fel de „autohtonie” a acestor traci, descendenți ai cimerienilor sau ai altor seminții de spiță tracă (E.H. Minns ; M.I. Rostovtzeff etc.) Dintre aceste ipoteze, prima emisă de A. Boeckh în 1843 a fost de mult abandonată, după ce s-a constatat că în regatul bosporan nu numai dinastia Spartachizilor, ci și elemente populare de rînd poartă nume de cea mai pregnantă și autentică factură tracică. În stadiul actual al cercetărilor, cele mai multe șanse de reușită le are ultima ipoteză (Minns-Rostovtzeff) și lucrurile s-ar simplifica mult în măsura în care s-ar dovedi că cimerienii erau traci sau înrudiți cu tracii ⁸⁶. În judecarea lucrurilor însă nu trebuie să-i uităm nici pe callipizii amintiți de Herodot (IV, 17) și care, în funcție de datele furnizate de istoricul din Halicarnas, pot fi localizați între Borysthenes (Nipru) și Hypanis (Bug). Despre posibila origine traco-dacică a callipizilor am mai scris, cînd ne-am ocupat de carpi, socotindu-i triburi de origine traco-dacă, înrudiți cu carpai și pe seama lor (a descendenților callipizilor din secolul al V-lea î.e.n., cînd sînt menționați de părintele istoriei) am pus ceramica lucrată cu mîna de tip traco-getic ⁸⁷ existentă în așezările din bazinul inferior al Niprului : Gavrilovka, Zolotaja Balka, Znamenka și Liubimovka ⁸⁸. Sigur toate aceste așezări sînt mai vechi decît epoca lui Burebista și pot fi datate în secolele IV — II î.e.n., ⁸⁹ așa încît, ipoteza conform căreia urmele traco-getice din stepele nord-pontice trebuie puse pe seama expansiunii lui Burebista ⁹⁰, nu mai poate fi susținută ⁹¹. Descoperirile de la Olbia și Kozyrka, arată că în secolul I î.e.n., în vremea

cînd Burebista a ocupat Olbia, avem de a face cu un nou influx de elemente traco-getice în stepele nord-pontice ⁹².

În funcție de materialul arheologic descoperit de cercetătorii sovietici la Gavrilovka, Zolotaja Balka, Znamenka, Liubimovka, Olbia, Kozyrka etc.⁹³, trebuie să admitem că atunci cînd sarmații au pătruns în stepele nord-pontice au dat aici nu numai de sciți, care reprezentau factorul dominant, ci și de populație de origine traco-getică; sarmații nou veniți asumîndu-și rolul militar și politic conducător, înlocuind astfel supremația sciților din regiune, lucru asupra căruia nu mai insistăm deoarece am făcut-o în prima parte a lucrării.

Am arătat deja că începînd cu secolul I e.n., unele grupuri de sarmați, avîndu-i în avangardă pe iazigi, au trecut la vest de Nistru, ajun-gînd la Dunărea de Mijloc. Pe teritoriul Daciei propriu-zise ei însă n-au pătruns decît începînd cu secolul al II-lea e.n., după înfrîngerea dacilor de către romani din anii 105—106.

Descoperirile arheologice arată că în epoca maximă de dezvoltare a culturii geto-dace (secolele I î.e.n. — I e.n.) așezările autohtone mai importante de la est și sud de Carpați (Poiana — Tecuci, Răcătău, etc.) au între-ținut relații de schimb cu sarmații și centrele meșteșugărești elene de pe țărmul de nord al Mării Negre ⁹⁴. Deci prezența unor elemente sarmatice, sau eleno-pontice, vehiculate de sarmați în mediul geto-dacic, nu trebuie confundată cu prezența etnică a unor sarmați în Dacia, în epoca de maximă dezvoltare a civilizației geto-dacice. Ele sînt rezultatul schimburilor firești, a influențelor și conflictelor, sau alianțelor dintre cele două seminții⁹⁵.

Din rîndul materialelor publicate amintim cazanul de bronz din așezarea dacică de la Piatra Șoimului (Calu) ⁹⁶, localitate situată la poalele munților Tarcău, zonă unde sarmații n-au ajuns niciodată. Cazanul de tip sarmatic de la Piatra Șoimului a putut ajunge aici, atît pe calea rela-țiilor comerciale, cît și ca pradă de război, luată de geto-daci de la sar-mați, în timpul expedițiilor din vremea lui Burebista ⁹⁷.

Pe teritoriul Moldovei s-a mai găsit un alt cazan de tip sarmatic, la Avrămeni, jud. Botoșani ⁹⁸, dar acesta este mai tîrziu și se datează în secolele II—IV e.n. În așezările geto-dace din secolele I î.e.n. — I e.n., s-au mai descoperit la Poiana-Tecuci, Piatra Șoimului (Calu), Tisești, Popești și Tinosu, oglinzi discoidale, fără mîner și tamga, lucrate dintr-un aliaj de metal alb, care au putut veni tot din mediul sarmatic, ținînd seama că acest tip de oglindă este frecvent întîlnit în mormintele sarmatice din secolele I î.e.n.—I e.n., de pe teritoriul URSS⁹⁹. Oglinzi de acest tip s-au găsit și în două morminte sarmatice timpurii din România la Ștefănești pe Prut și la Poiana-Tecuci (M. 26), ambele morminte putînd fi datate la începutul secolului al II-lea e.n., arătînd că oglinzile s-au putut menține pînă în această vreme ¹⁰⁰. Pixidele de os (Poiana-Tecuci), scarabeul des-coperit în aceeași stațiune, ca și fragmentul de alabastru de la Bitca Doam-nei sînt materiale ce au ajuns probabil la geto-daci tot prin intermediul sarmaților. E drept că piesele de la Poiana-Tecuci ar putea aparține și secolelor II—III e.n., nivel de locuire identificat de noi pe baza materialului publicat și a unor observații făcute pe teren ¹⁰¹.

În legătură cu sarmații pot fi puse și o serie de semne întîlnite pe unele fragmente ceramice la Răcătău, Dumbrava și Poiana Tecuci ¹⁰². De notat că toate aceste semne își găsesc bune analogii în mediu sarmatic, uneori ele fiind identice cu tamgalele de pe oglinzile de tip sarmato-carpic.

Notăm că unul din semnele de la Dumbrava-Iași își găsește analogii pe oglinda descoperită într-un mormint sarmatic la Holboca-Iași¹⁰³. De reținut faptul că în mediul sarmatic din URSS asemenea semne se întâlnesc și pe alte categorii de obiecte (cazane de metal, stele de piatră, plăci de os, pe emblema regilor bosporani, iar în India pe unele temple budiste, fapt ce a determinat-o pe cercetătoarea Herta Rupp să le considere „simboluri religioase budiste”¹⁰⁴.

Influența sarmatică în cultura materială a dacilor liberi se accentuează odată cu pătrunderea sarmaților pe teritoriul Daciei.

Prezența sarmaților pe teritoriul României este atestată de morminte, descoperite fie întâmplător, fie în urma unor cercetări sistematice. Nu se cunosc așezări aparținând acestor migratori, în schimb s-au găsit materiale sarmatice în așezări aparținând dacilor liberi sau daco-romanilor. În așezările de la Dumbrava-Iași, Mătăsaru-Dimbovița, Barboși-Galați și Hirșova s-a descoperit ceramică sarmatică, chiar vase întregi în gropi (Mătăsaru), sau bordeie (Barboși), împreună cu ceramică dacică și romană¹⁰⁵.

Din descoperirile făcute până în prezent reiese că sarmații au preferat zonele de câmpie din preajma apelor și mai rar au pătruns în regiunile cu teren accidentat. Până în prezent în România s-au identificat morminte sarmatice în circa 170 de puncte, atât în Moldova, Muntenia și Dobrogea, cât și în câmpia din vestul țării (Crișana și Banat)¹⁰⁶. În Moldova cele mai multe morminte sarmatice se grupează în regiunile Prutului și ale Birladului, iar în Muntenia în zonele Buzăului, Călmățuiului, Mostiștei și Bazinul Inferior al Argeșului, respectiv în estul și sud-estul Munteniei. În vestul Munteniei, între linia alutană și cea transalutană a limes-ului din sud-estul Daciei, sarmații n-au pătruns decât în număr mic și numai după părăsirea de către romani a liniei transalutane, în 245 — 247, așa cum arată descoperirile arheologice de la Mărunței-Olt.

În vestul României mormintele sarmatice se găsesc concentrate la sud și nord de Mureș¹⁰⁷.

Lipsește până în prezent mormintele sarmatice din Transilvania, Maramureș, Oltenia și sudul Banatului. În ceea ce privește Oltenia notăm că mormintul sarmatic cu craniu deformat de la Reșca-Oltenia aparține necropolei romane¹⁰⁸ și este vorba probabil de un mercenar din cadrul garnizoanei romane¹⁰⁹. Amintim de asemenea că mormintul de luptător de la Vădastra nu este sarmatic, ci hunic¹¹⁰. Lipsa descoperirilor sarmatice din Oltenia, infirmă pasajul din Jordanes, *Getica* XII, 74, conform căruia iazigii erau separați de roxolani de riul Olt, indiferent dacă știrea se referă la secolul II e.n.¹¹¹ sau secolul IV e.n.¹¹²

Pe teritoriul României, mormintele sarmatice apar fie izolat (Mărunței-Olt, Luciu-Buzău, Dridu, Mohreanu, București-Mogoșoaia, Sendreni, Focșani, Tutova etc.), fie în mici grupe de două până la 13 morminte cum este cazul la Trusești, unde s-a săpat întregul cimitir. Rar de tot numărul mormintelor este mai mare (Tîrșor, jud. Prahova, circa 35 morminte, Probota, jud. Iași, 25; Rîmnicelu, Jud. Brăila, 18). Desigur că în unele locuri numărul mormintelor a putut fi mai mare, deoarece o serie de morminte au fost distruse cu ocazia diverselor lucrări, fără ca specialiștii să le poată înregistra. Totuși, ținând seama și de aceste distrugerii, cât și de faptul că nu peste tot s-au făcut cercetări exhaustive, constatăm că pe teritoriul României nu poate fi vorba de mari necropole sarmatice de genul celor cunoscute în URSS, la est de Nipru și în special în zona dintre Don și Ural. Din acest punct de vedere, situația din România se

aseamănă oarecum cu cea din sud-vestul Uniunii Sovietice, în special cu regiunea dintre Prut și Nistru ¹¹³. Lucrul este explicabil, deoarece avem de-a face cu aceeași populație sarmatică, pătrunsă cam în aceeași vreme și practicând aceleași ritualuri funerare. În plus și în sud-vestul Uniunii Sovietice și pe teritoriul României, sarmații au venit în contact nemijlocit cu populații de origine traco-dacică.

Pătrunși la Dunărea de Jos, sarmații pierd într-o măsură considerabilă caracterele primordiale ale ceremonialului funerar și cultura lor materială capătă o coloratură specifică acestei regiuni sub influența populației autohtone daco-carpice și a contactului cu civilizația romană. Așa se explică faptul că pe teritoriul României mormintele tumulare au apărut izolat numai în sudul Moldovei, la Barboși-Galați ¹¹⁴ și în Muntenia la Mohreanu-Brăila ¹¹⁵ și Vitănești-Teleorman ¹¹⁶, ele sînt ceva mai numeroase în zona dintre Prut și Nistru (Șabalat, Katargi, Olonești etc.)

În schimb, sînt relativ frecvente înmormîntările secundare în tumuli mai vechi, aparținînd în special epocii de tranziție de la neolitic la epoca bronzului. La Manoleasa, în nordul Moldovei, s-au descoperit patru morminte sarmatice într-un tumul traco-getic (mormintul principal fiind de incinerare), iar la Largu, în plin Bărăgan, sarmații s-au înmormîntat în dune de nisip ¹¹⁷. În partea de est a Bărăganului, pe teritoriul județului Brăila, s-a constatat că în locurile mai joase, din preajma apelor, pentru a se feri de inundații, sarmații au ales ca loc de înmormîntare fie tell-urile neolitice (Rîmnicelu pe „Popină”, Lișcoteanca în punctele „Movila Olarului” și „Moș Filon”, Spiru Haret — „Cornul Malului”), fie boturile de terasă (Jugureanu, Oltenița-Fundeanu, etc.) ¹¹⁸.

Tot sarmaților aparțin și înmormîntările secundare din tumulul nr. 2 de la Ploiești-Triaș, considerate de alți cercetători ca aparținînd culturii Sintana de Mureș-Cerneahov și datate în secolul IV e.n. ¹¹⁹. Pe baza materialului descoperit (ceramică și o fibulă de bronz), mormintele de la Ploiești-Triaș se datează în prima jumătate a secolului III e.n. Datarea este confirmată și de o monedă de bronz de la Elagabal (anii 219 — 220) găsită în tumulul nr. 2 ¹²⁰. Menționăm că înmormîntările secundare din tumuli (evident cele sarmatice), cunoscute pînă în prezent în Muntenia și Moldova se datează, fie în ultimul pătrar al secolului al II-lea, fie în prima jumătate a secolului următor ¹²¹.

Marea majoritate a mormintelor sarmatice din România sînt grupate în mici cimitire plane. Se întîlnesc morminte de bărbați, femei și copii, ceea ce dovedește că se aflau aici cu familiile. Majoritatea zdrobitoare a mormintelor sarmatice din zona extracarpatică a Daciei sînt orientate nord-sud (Dridu, Oltenița-Iordoc, Coada Lupului, Lețcani, Vaslui, Valea Lupului, Holboca, Probotă, Pogorăști, Unțești, Epureni, Dîngeni etc.) cu mici oscilații spre est sau vest (Cristești, Tirgșor, Brăila — Liceul Industrial de Petrol-Chimie, Largu, Oltenița-Fundeanu, Renie, Cioinagi, M.1 și M. 2 etc), în funcție de anotimpul cînd au fost înhumați. Orientarea N — S este caracteristică și etapei tîrzii a mormintelor sarmatice de la Volga. Mai rar se întîlnesc schelete cu capul spre vest și picioarele spre est (Ștefănești, Valea Lupului, Rîmnicelu, Lișcoteanca-Movila Olarului (M.2, M.3, M.8), Lișcoteanca Moș Filon (M.6) și extrem de rar (Cioinagi-Balintești, M.3), avînd orientarea SSE (capul) NNV (picioarele), sau E (capul) V (picioarele) ca la Brăila-Hipodrom (cinci morminte) și Lișcoteanca Movila Olarului (M.6) ¹²². Aceeași orientare ca și mormintele din cimitirele plane o au și înmormîntările secundare din tumuli.

Spre deosebire de zona extracarpatică, în cîmpia din vestul țării (Crișana și Banat), predomină mormintele orientate sud (capul) — nord (Șimand, Zădăreni I, Zădăreni II, Simpetru — German I etc.), cu mici oscilații spre est sau vest, întîlnite în aceleași necropole. Rar de tot se întîlnesc schelete care au capul spre nord sau vest (Zădăreni I) ¹²³. Orientarea S—N, cu mici oscilații spre est sau vest, este caracteristică iazigilor din Pusta Ungară (Alföld) ¹²⁴.

În ceea ce privește poziția scheletelor, notăm că cele mai multe dintre ele erau culcate pe spate cu picioarele în poziție normală și brațele întinse pe lingă corp, sau avînd uneori unul din brațe îndoit din cot și așezat pe piept sau abdomen (Trușești, Pogorăști — M.3, Cioinagi-Balintestți — M.4). Mai rar s-au descoperit schelete în poziție chircoasă (Oltenița — Coadă Malului, Tîrgșor — M. 200, Ștefănești, Păuleasca, Șimand etc.). Nu lipsesc nici scheletele în poziție „atacatoare” (de atac, cu un picior întins și altul îndoit din genunchi (Jugureanu), sau „dansatoare”, cu minile depărtate de corp și cu picioarele desfăcute, în așa fel, încît descriu un romb (Rușețu, Rîmnicelu și Mohreanu). La Zimandul Nou și Cioinagi-Balintestți s-au descoperit morminte în care oasele erau „răvășite” și chiar lipseau părți din schelete. Neposedînd date suficiente, nu știm în ce măsură este vorba de reînhumări sau de un anumit ritual al ciopîrtirii cadavrului ¹²⁵.

În mod obișnuit în fiecare mormînt era îngropat un singur individ, dar se cunosc și cazuri cînd s-au înmormîntat două persoane (Glăvăneștii Vechi, Ploiești-Triaș), mamă și copil, sau soț și soție. În mod frecvent gropile mormintelor sînt strîmte și au forma rectangulară, cu colțurile rotunjite și extrem de rar ovală (Rîmnicelu M. 17), sau trapezoidală (Lișcoteanca — Moș Filon M.1). La Smeieni-Movila Mare, Jugureanu M.2 și Tîrgșor M. 220, s-au descoperit gropi rectangulare largi, aproape pătrate, în care scheletele au fost așezate în diagonală. Asemenea înmormîntări au fost identificate și în cadrul necropolei de tip Sîntana-Cerneahov de la Miorcani (jud. Botoșani) ¹²⁶, indicînd astfel prezența sarmaților în cadrul necropolei respective. Mormintele de acest tip sînt bine documentate pe teritoriul Uniunii Sovietice și au în mod obișnuit un inventar bogat ¹²⁷, spre deosebire de cele de la Dunărea de Jos care au un inventar sărac. Pînă nu demult, se considera că înmormîntările în diagonală sînt specifice roxolanilor ¹²⁸ — teză infirmată de cercetările din ultima vreme și însuși K.F. Smirnov (autorul ipotezei) a fost nevoit să renunțe la ea, arătînd că înmormîntările în diagonală, nu mai pot fi atribuite numai roxolanilor, ci ele aparțin sarmaților în general ¹²⁹. În secolele I—III e. n., înmormîntările în diagonală sînt caracteristice pentru teritoriul dintre Don și Volga și se întîlnesc mai rar la vest de Don, cea mai nordică descoperire de acest fel se află la Ostriveț, (regiunea Ivan Frankovskaja) și așa cum am arătat ele se datheză în secolul I e.n.

Revenind la forma gropilor, menționăm că unele morminte au avut trepte pe pereții laterali (Trușești) sau simple praguri în colțul nord-estic, unde se așezau vasele (Vaslui, Pogorăști M.1). La Oinac, M. 77, avea trepte și nișă, iar M. 42 numai nișă. Morminte sarmatice cu praguri și nișe s-au descoperit și în cadrul necropolelor de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov la Spanțov, Alexandru Odobescu, Lețcani, Bogdănești-Vaslui, Bîrlad-Valea Seacă etc. Ele sînt documentate și în necropolele sarmatice din Uniunea Sovietică ¹³⁰.

Rar de tot au apărut în morminte resturi de lemn de la construcții mortuare (Trușești, două morminte și Vlad Tepeș un mormînt), fapt de asemenea întâlnit frecvent în lumea sarmatică.

La Pogorăști s-a constatat purificarea prin foc a fundului gropii la două morminte, ale căror schelete purtau urme de ardere. Atît la schelete cît și sub ele, s-au descoperit resturi de cărbuni și cenușă. Bucăți de cărbune s-au găsit și la Rîmnicelu, într-un mormînt de copil (M. 9), iar la Valea Lupului (M.8 adolescent) scheletul zăcea pe un strat de cenușă. Asemenea situații sînt întîlnite și în unele morminte din sudul Uniunii Sovietice și au fost puse în legătură cu cultul focului la populația respectivă. În trei morminte, descoperite în estul Munteniei, la Rîmnicelu (M.12 și M.18) și Lișcoteanca-Movila Olarului (M.3) s-au găsit resturile unor ofrande de carne (coaste și omoplate de oi); în toate cele trei cazuri alături de ofrandă se afla cîte un cuțit de fier. Cuțitele de la Rîmnicelu au mînerul din plăsele de os, prinse cu nituri de fier.

Ofrande de oaie și cal s-au descoperit și în M.1 de la Șimand, ce conține un schelet cu craniu deformat¹³¹. Depunerea unor ofrande de carne este documentată și la sarmații din sudul Uniunii Sovietice (Șabalat, Novo-Filipovka, Barișnikov, Gerasimovka, Usti-Labinska etc.) este vorba de omoplate, coaste și vertebre de berbec, oaie și miel, alături de care s-au găsit adesea și cuțite tot cu plăsele de os (Șabalat)¹³².

La Bucov-Cărămidărie s-a identificat un cenotaf, sistem de înmormîntare practicat încă din preistorie¹³³. În mormîntul cenotaf de la Bucov, s-a găsit depusă ca ofrandă o amforă romană.

În multe morminte s-au descoperit schelete cu cranii deformate artificial: Largu, Călărași, Cetatea Veche (Tatina), Oltenița-Puțul de Cărămidă, Oinac, Spanțov, Tîrgșor în Muntenia, Probota-Trușești, Pogorăști, Poienești, Cioinagi-Balintest, Focșani și Șendreni în Moldova, Șimand în Crișana. Cele mai multe schelete cu cranii deformate s-au descoperit la Tîrgșor (50% din mormintele cunoscute pînă în 1963)¹³⁴.

Inventarul mormintelor sarmatice de la Dunărea de Jos diferă de la caz la caz. Se întîlnesc morminte cu inventar bogat, sau sărac, iar de multe ori mormintele sînt lipsite de inventar, atribuirea lor etnică făcîndu-se pe baza detaliilor de rit și ritual. Inventarul mormintelor constă din ceramică dacică, sarmatică sau romană, obiecte de podoabă (perle, cercei, brățări etc.), pandantivi-amulete, accesorii pentru veșminte (fibule, cătărămi) obiecte de uz casnic (cuțite, fusaiole), clopoței de bronz, arme (pumnale — săbii și mai rar vîrfuri de săgeți), piese de harnașament, respectiv zăbale de fier (Trușești, Ivești), vase de sticlă (Oltenița-Ulmeni și Renie, în Muntenia, Bocani (M. 107), Pervomaisk, Mologa II, în zona dintre Prut și Nistru) și de bronz (Oltenița-Ulmeni în Muntenia și Olonești în Basarabia), lucruri bine cunoscute în mormintele sarmatice din sudul Uniunii Sovietice și Ucraina¹³⁵ și asupra cărora nu putem insista aici.

În ceea ce privește podoabele (cercei, brățări, inele) erau din bronz și argint, iar perlele din sticlă, pastă de sticlă, coraliu (mărgear) calcedoniu, lapis-lazul, chihlimbar, cornalină, os și mai rar de bronz. La Holboca, Trușești, Ciocani și Tîrgșor s-au descoperit și perle de sticlă acoperite cu foiță de aur. În șiragurile de mărgel (sau purtate ca simple amulete) se mai aflau scoici și ghiocuri, de asemenea scarabei. Pandantivii simpli erau din os, bronz sau fier. Rar de tot în mormintele sarmatice apar și piese de aur. Astfel la Rîmnicelu (M.14) s-a descoperit un pandantiv semilunar de

aur, avînd pentru atîrnat o mică tortiță. Pandantivi semilunari de aur, dar fără a fi identici s-au descoperit într-o serie de morminte sarmatice din Cimpia Ungară la Nagykörű, Kiskörös — Vágóhídi dűlő, Kiskörös-Vágóhídi, Seregélyes (M.17), Egger vidéke, Kiskunfélegyháza. Piese în discuție, date în linii mari în secolul al II-lea, sînt considerate că au fost lucrate într-un atelier din nordul Mării Negre, probabil la Olbia ¹³⁶. În ceea ce privește pandantivul de la Brăilița elîși găsește analogii identice cu un pandantiv aflat la gîtul unei femei, dintr-un portret existent în Muzeul Pușkin din Moscova (inv. nr. 5775) și provenind din Egipt. V.V. Pavlov care s-a ocupat de picturile egiptene din epoca elenistico-romană, consideră că el este specific perioadei Faium ¹³⁷. Datarea pandantivului de la Rîmnicelu în secolul al II-lea e.n., ni se pare plauzibilă.

Tot la Rîmnicelu, în M.12, s-a descoperit și o plăcuță rectangulară de aur, ornamentată cu motive vegetale stilizate, în tehnica „au repousse”. Piesa de mici dimensiuni (0,022 x 0,02 m) este prevăzută la colțuri cu cîte un mic orificiu (în total patru perforațiuni). Cinci foițe plate de aur (inițial au fost în formă tubulară) și un pandantiv semilunar, tot din aur, au fost descoperite întimplător într-un mormînt la Vârșand (jud. Arad), datat în jurul anului 100 e.n.. Alte cinci foițe de aur (astăzi pierdute) s-au găsit într-un alt mormînt ce s-a descoperit pe teritoriul orașului Timișoara, cartierul Freidorf. În mormîntul respectiv, datat în secolul al III-lea s-au mai aflat mărgelile de forme și mărimi diferite, o cataramă (de bronz ?) ovală și o cîniță cenușie dacică lucrată la roată ¹³⁸.

Marea majoritate a mormintelor sarmatice din zona extracarpatică a României (Moldova și Muntenia) se datează în secolele II—III e.n. și aparțin roxolanilor. Cei mai mulți sarmați pătrund la vest de Prut în ultimul pătrar al secolului al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea e.n.

Un ultim val, legat de alani, așa cum am precizat mai înainte, este datat în secolul al IV-lea; mormintele acestora din urmă apar fie izolat, fie în necropolele de tip Sîntana de Mureș. Singura necropolă alană este cea de la Hîstria ¹³⁹.

Conviețuirea dintre sarmați și dacii liberi este atestată arheologic de prezența materialelor dacice în mormintele sarmatice, în special ceramică lucrată la roată, sau cu mina și de existența unor piese sarmatice în așezările și necropolele populației locale ¹⁴⁰.

De notat că ceramica dacică, lucrată cu mina, apare mai rar în complexele sarmatice din zona extracarpatică (Muntenia și Moldova); ea este însă mai des întîlnită în mormintele sarmaților iazigi din vestul României și din Cimpia Ungară (Alföld). În schimb, în mormintele sarmatice din România apare destul de frecvent ceramica dacică (daco-carpică) lucrată la roată. Ne referim la străchini (Tecuci, Focșani, Oltenița-Renie, Pogorăști etc), amfore de tip carpic (Pogorăști) și în special la cîni și cînițe cu o toartă, arse la cenușiu și mai rar la roșu (Ștefănești, Lețcani, Valea Lupului, Șerbotesti, Unțești, Epureni, Ivești, Tecuci, Focșani, Cioinagi, Largu, Smeieni, Căscioarele, Ploiești-Triaș, Oltenița, Sărulești, Șimand etc.) Cămile de tip daco-carpic apar frecvent și în mormintele sarmatice din sud-vestul Uniunii Sovietice, zona dintre Prut și Nistru (Bocani, Soldănești, Prajila, Gotești, Zărnești, Sărata Nouă etc.) ¹⁴¹.

Arheologic se constată că dacii liberi, în special carpii din Moldova, au preluat de la sarmați o serie de lucruri cum sînt: perlele de coral și lapislazuli, oglinzile de metal cu tamga etc.. Unele dintre aceste obiecte,

cum sînt oglinzile de metal (aliaj ce conține Cu, Pb, Sn, Sb, As, Zn) au devenit cu timpul bunuri culturale comune, astfel încît, pe baza lor nu se mai poate eticheta o descoperire fortuită ca sarmatică sau carpică, dacă nu sînt alte elemente¹⁴². Preparate inițial de la sarmați, oglinzile cu tamga au început să fie lucrate și în așezările populației autohtone, așa cum arată descoperirea în așezarea de la București-Militari a patru tipare de turnat oglinzi (unul întreg și trei fragmentare)¹⁴³. La sarmați oglinzile erau depuse întregi în morminte și mai rar sfărîmate (Cioinagi-Balintest, Focșani, Largu, Tîrșor (M. 184)).

Obiceiul a fost preluat și de dacii liberi, în special de carpi, în ale căror morminte s-au găsit peste 20 de exemplare; ele nu lipsesc însă nici din așezări. Pe lângă rolul lor utilitar, oglinzile cu tamga au avut, atît la sarmați, cît și la daco-carpi și o semnificație magico-apotropaică, „ferindu-l” pe purtător atît în viață (erau purtate la gît ca niște medalioane cu partea lucioasă—oglinzile propriu zise—în interior și tamga în exterior) cît și după moarte, de duhurile rele, fapt pentru care erau puse și în morminte.

Dacă la început avem de a face numai cu împrumuturi de produse finite, cu timpul s-a trecut la asimilarea și prelucrarea de către autohtoni, chiar în ceramică, a unor elemente sarmatice, așa cum este cazul cu vasele cu torți zoomorfe redînd ursuleți¹⁴⁴.

Influența sarmatică constatată în ceramică, în faza mai tîrzie a culturii carpice, atestă pe plan istoric asimilarea de către autohtoni a unor grupuri de sarmați. Presați la răsărit de goți, noii stăpîni ai stepelor nord-pontice, constrînși la sud și vest de măsurile luate de romani, prin întărirea limesului dunărean și a celui dacic, cît și faptul că, pentru mai multă siguranță, carpii nu le-au mai dat voie să circule oriunde, sarmații s-au văzut nevoiți cu timpul nu numai să recunoască hegemonia carpică, ci o bună parte dintre ei să devină sedentari sau semisedentari, muncind și luptînd alături de carpi. Și desigur, cu timpul, o parte dintre ei s-au contopit în sinul comunităților daco-carpice. Este o urmare firească a unei lungi perioade de conviețuire.

Pe teritoriul Moldovei și al Munteniei, sînt descoperiri arheologice care arată că unii dintre sarmați și-au îngropat morții în cadrul cimitirelor dacilor liberi. Amintim aici necropola de la Poienest (jud. Vaslui), unde s-au descoperit cinci schelete cu crani deformate¹⁴⁵, obicei practicat de sarmați și nu de carpi¹⁴⁶. O situație similară s-a întîlnit la Tîrșor (jud. Prahova), unde în cadrul aceleiași necropole se întîlnesc atît morminte de înhumare sarmatice, unele dintre ele cu crani deformate, cît și morminte de incinerare, aparținînd dacilor¹⁴⁷. Și la Mărcăuți, în R.S.S. Moldovenească, situația este la fel, alături de incinerări daco-carpi, au apărut înhumări sarmați avînd ca inventar (pe lângă ceramică) o sabie cu inel la mîner și oglinzi cu tamga¹⁴⁸.

Conviețuirea dintre sarmați și geto-daci este consemnată și de unele izvoare scrise. Astfel Ptolemeu (III, 10, 7) vorbește de tirageții-sarmatici, referindu-se la populațiile care locuiau la nordul gurilor Dunării, în preajma Nistrului. Știrea este confirmată arheologic, deoarece în necropolele tumulare de la Șabalat și Katargi, situate în sud-estul Bugeacului, acolo unde ne-am fi așteptat să găsim exclusiv numai sarmați, dat fiind relieful, s-au descoperit în unele morminte vase daco-carpice¹⁴⁹, fapt ce atestă că în apropiere locuiau cei a căror ceramică o foloseau sarmații. Mai mult la Mologa (Mologa II), pe malul limanului Nistrului s-a descoperit o așezare

carpică în cadrul căreia s-au identificat și elemente sarmatice, foarte bine definite în necropolă¹⁵⁰. Dar tot Ptolemeu mai amintește în această zonă pe harpi (III, 10, 7) și un oraș Harpis ("Ἀρπιδας πολεις). De reținut și faptul că tot la nord de gurile Dunării (zona dintre Prut și Nistru) pot fi localizați și *carpizii* (καρπιδαί), menționați de Ephoros (Fragm. 158/78) și Pseudo-Scymnos (842—844). Deci regiunea a fost și a rămas geto-dacă din Hallstattul târziu și până în secolele II—III e.n.. Dealtfel material geto-dacic (carpic) din secolele II—IV e.n. s-a găsit și în centrele romane de la Tyras și Orlovka (Cartal)¹⁵¹.

Majoritatea cercetătorilor au exagerat rolul sarmaților la Dunărea de Jos, negînd prezența populației locale în această regiune¹⁵². Cercetările arheologice arată însă că și în această zonă populația majoritară era cea autohtonă; în prezent se cunosc în Muntenia circa 120 de localități¹⁵³ în care s-au descoperit vestigii ale dacilor și numărul lor crește an de an. Este suficient să amintim că pînă în anul 1958—1960 se cunoaștea o singură descoperire de acest fel făcută la București-Tei de către D.V. Rosetti.

În prezent se cunosc așezări ale dacilor, chiar la limita de sud a Cîmpiei Române la Bălteni, Jirlău, Lișcoteanca-Lutărie (în Bărăganul Brăilei) la Bragadiru-Zimnicea pe Dunăre, Curcani-Sălcioara, Udeni, Dulceanca. Budești, Vasilați etc., zonă considerată de unii cercetători ca exclusiv sarmatică.

Situația este și mai concludentă în Moldova unde urme ale carpilor s-au identificat în peste 400 de puncte iar vestigii ale sarmaților (morminte) în numai 45 de locuri. Proporția este și mai evidentă dacă amintim că numărul total al mormintelor sarmatice este de circa 180, cifră ce nu egalează nici pe cea a unei necropole carpice mai intens cercetate, cum este cazul la Bărboasa-Gălănești (jud. Bacău) unde s-au descoperit 291 morminte, ori la Văleni-Botești unde s-au identificat 615 morminte. În prezent numărul mormintelor carpice depășește cifra de 1 500, deși n-au fost săpate integral decît cele două necropole amintite, din cele circa 55 cunoscute pînă în prezent. Așa încît, sarmații pătrunși în zona extracarpatică a Daciei, care nu făcea parte din Imperiul Roman, au trebuit să accepte hegemonia carpilor, care la mijlocul secolului al III-lea e.n., erau mai puternici și decît goții, după cum ne informează istoricul Petrus Patricius (Fragm. 8). Așa cum sarmații pătrunși în Moesia Inferior au trebuit să accepte hegemonia romanilor. Cu prilejul unei călătorii de studii făcute în Bulgaria, în 1973, am identificat pentru prima dată, urme ale sarmaților pe teritoriul Bulgariei, în necropola romană de la Varna (Odessos). Unele materiale sarmatice au fost descoperite și la Novae, toate acestea trebuie puse probabil pe seama unor mercenari sarmați din cadrul armatei romane, așa cum este cazul și la Romula (Reșca) în Dacia Inferior.

În vestul României se cunosc în prezent circa 100 de așezări ale dacilor liberi. Spre deosebire de Cîmpia Ungară unde vestigiile sarmaților sînt foarte numeroase, în Crișana și Banat (în această provincie ei n-au pătruns decît după retragerea stăpînirii romane din Dacia) ele sînt mult mai puține (45). Așa cum am menționat deja, s-a găsit ceramică dacică în morminte sarmatice și la est și la vest de Tisa. Spre deosebire de dacii din cîmpia dintre Tisa și Dunăre, care au trebuit să accepte stăpînirea sarmatică încă de la instalarea lor aici, dacii din estul Cîmpiei Tisei au făcut parte din regatul lui Decebal și și-au menținut independența neștirbită pînă la crearea provinciei romane Dacia¹⁵⁴. După această dată, ruși de trupul Daciei, rămînînd între romani și iazigi (ultimii s-au infiltrat

și în teritoriul lor) și strîmtorați în acțiunile lor și de unii și de alții, dacii din vest au trebuit să recunoască adesea, fie hegemonia romanilor, fie pe cea a sarmaților, ultimii i-au dominat pe dacii din această regiune nu atît prin numărul lor mare, ci mai ales pe plan politic și militar, în calitatea lor de clienți ai Romei¹⁵⁵. Totuși au fost suficiente momente cînd dacii liberi din această zonă și-au manifestat din plin independența.

Noi credem că în urma unor lupte purtate cu dacii liberi din această zonă și sarmații iazigi, împăraților Maximin Tracul și Constantin cel Mare li s-au atribuit titlurile onorifice de *Sarmaticus Maximus* și *Dacicus Maximus* (CIL, III, 3735, 3736).

Probabil că tot în urma unor conflicte cu dacii liberi de la vest și nord-vest de Dacia li s-au conferit titlul onorific de *Dacicus Maximus* și împăraților Decius (CIL, II, 4949; Dessau ILS, 517), Gallienus (CIL, II, 2 200; VIII, 1430) și Aurclian (CIL, XIII, 5975; Dessau, ILS, 581).

În legătură cu dacii liberi din această zonă trebuie pusă și prezența aceluia interpret de limbă dacă (*interpretus Dacorum*) amintit de inscripția de la Brigetio (Pannonia Superior), în persoana lui M. Ulpius Celerinus din legiunea I Adiutrix, în vremea lui Caracalla¹⁵⁶.

Marea majoritate a mormintelor sarmatice din vestul României (Crișana și Banat), aparțin iazigilor veniți aici din Cimpia Tisei. În Banat (zona ce era sub stăpînire romană), ei nu vor pătrunde decît după părăsirea Daciei de către romani.

Textele relatează că în anul 332 amenințați de goți, sarmații din Banat cer ajutor împăratului Constantin cel Mare (Anonimus Valesii, VI, 31). Pentru a putea face față primejdiei, sarmații înarmaseră și pe „sclavii” lor. Cu acest prilej aflăm din izvoarele scrise că în Banat existau în acea vreme două categorii sociale: unii stăpîni, numiți *Argaragantes* (*Arcaragantes*, *Argaracantes*, *Ardaragantes*)¹⁵⁷ și alții, „sclavii” acestora, cunoscuți în texte sub numele de *Limigantes*. O cercetare mai atentă a textelor arată că ei nu sînt sclavi în sensul adevărat al cuvîntului, ci supuși ai acestora (pătura săracă a populației). După înfrîngerea goților în anul 334, limiganții se răscoală și întorc armele împotriva stăpînilor (argaraganților), pe care-i alungă din Banat. O parte a argaraganților se refugiază la victoali¹⁵⁸, iar cei mai mulți dintre ei (după Anonimus Valesii 300 000) trec în Imperiul Roman și sînt colonizați în Tracia, Scythia Mică, Macedonia și Italia¹⁵⁹. S-ar părea că unii dintre ei au ajuns chiar pe Rin în regiunea Moselei¹⁶⁰. Ammianus Marcellinus (XVII, 12, 19) spune că limiganții i-au învins pe stăpînii argaraganți, fiindu-le egali în cruzime, dar întrecîndu-i ca număr (*vicerunt dominos ferocia pares et numero proeminentes*). După răscoala din 334 cînd i-au alungat pe argaraganți, limiganții rămîn liniștiți în zonă pînă în 358, cînd se vor alia temporar cu argaraganții și quazii și vor ataca Imperiul Roman. Înfrinți de către romani, argaraganții vor trăda pe aliații lor limiganți și se vor supune romanilor, pentru a putea recăpăta Banatul. Rămăși singuri limiganții sînt înfrinți și expatriați (izvoarele nu specifică unde).

În 359, dezrădăcinați din locurile lor de baștină, limiganții apar din nou la frontierele imperiului și fac incursiuni de pradă. În cele din urmă se ajunge la tratative cu romanii, limiganții cerînd permisiunea de a se stabili în imperiu. Dar, în timpul tratativelor care se duceau la Aquincum, în prezența împăratului Constantius¹⁶¹, lucrurile iau o întorsătură tragică pe care Ammianus Marcellinus nu o explică; un limigant își aruncă încălțămînta către împărat și la strigătul lui de „Marha, Marha”, limiganții

se reped asupra împăratului și a suitei sale. Constantius scapă cu greu din învălmășeală. Din informațiile aceleiași izvor în lupta care urmează limiganții sînt exterminați ¹⁶².

În ceea ce privește originea etnică a limiganților și argaraganților părerile cercetătorilor sînt împărțite. După unii învățați și limiganții și argaraganții sînt sarmați, primii i-ar reprezenta pe iazigi, iar ceilalți pe roxolani, care au venit mai târziu în zonă și i-au supus pe cei dintii. Alți învățați însă, pornind de la unele detalii furnizate de izvoarele scrise ¹⁶³, conform cărora limiganții locuiau regiuni greu accesibile, mlăștinoase și muntoase și se simt strîns legați de acest pămînt și nu-l părăsesc decît în momentul cînd nu mai au de ales, iar atunci cînd sînt dezrădăcinați și nevoiți să trăiască printre alți „barabari”, cer să li se dea lor și familiilor lor așezări în Imperiul Roman, vîd în limiganți pe autohtonii daci și daco-romani, rămași aici după părăsirea Daciei de către Aurelian, la care se puteau adăuga și unele elemente sarmate (iazigi) ¹⁶⁴, cu care localnicii coabitau, mai ales în zonele mlăștinoase din cîmpie, căci în regiunile dinspre munte nu s-au descoperit morminte sarmatice ¹⁶⁵, ele erau locuite de daco-romani. Prezența elementelor sarmatice în cadrul limiganților este indicată și de strigătul lor de război „Marha, Marha”, cuvînt de origine sarmatică, însemnînd moarte. Deci noi vedem în limiganți, o pătură socială săracă, de origine daco-romană și sarmatică, care locuiau Banatul la venirea roxolanilor cuceritori și care nu puteau fi alții decît argaraganții, deveniți stăpîni prin forța armelor. Subliniem faptul că în prezent numărul așezărilor daco-romane din secolul al IV-lea e.n. este destul de mare în Banat și un repertoriu al lor se cuvine a fi făcut, arătînd că și în această zonă populația daco-romană a fost și a rămas numeroasă din epoca dacică pînă la formarea poporului român.

Deși au fost în inferioritate numerică în comparație cu populația autohtonă, în toate regiunile locuite de dacii liberi, sarmații au influențat cultura materială a localnicilor și au contribuit la îmbogățirea ei cu o serie de elemente create de ei, sau vehiculate din regiunile de unde au venit.

Desigur că între sarmați și dacii liberi au existat în anumite perioade conflicte, dar în repetate rînduri au fost și aliați ¹⁶⁶, atacînd împreună Imperiul Roman. Chipurile acestor călăreți ai stepei, pricepuți crescători de vite și destoinici luptători, care adesea au fost tovarăși de luptă ai dacilor, au rămas dăltuite pe cele două cronici de piatră — Columna lui Traian de la Roma și trofeul de la Adamclisi din Dobrogea, monumente care omagiază atît pe învingători, cît și pe învinși și immortalizează alianța dintre daci și sarmați într-un moment de răscruce al istoriei Carpato-danubiene.

NOTE

¹⁶² Vezi E. H. Minns, *op. cit.*, p. 38 și urm.; M. I. Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 13, 68, 156, 168, 180; idem, *CAH*, 8, 1930, p. 564—565, 584; G. G. Mateescu, *ED*, 2, 1924, p. 223—238; V. Pirvan, *Getica*, p. 243—247; I. I. Russu, *SCIV*, 9, 1958, 2, p. 303—335.

¹⁶³ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 305 și urm.

¹⁶⁴ Vezi Al. Vulpe, „*Memoria Antiquitatis*”, II (1970), 1972, p. 179.

¹⁶⁵ Vezi Gh. Bichir, „*Revista de istorie*”, 33, 1980, 3, p. 453; idem, *I Daci liberi dei secoli II—IV d.c. fattori di permanenza e di continuità nella regione Carpato-Danubiana*, „*Quaderni Catanesi di Studi Classici e Medievali*”, IV, 7, 1982, p. 38—39.

- ⁸⁸ Vezi M. I. Viazmitina, *Frakijskie elementy v Kulture naselenija goradišec nžnego Dnepra*, MIA, 150, 1969, p. 119—131.
- ⁸⁹ Cf. Gh. Bichir, în studiile citate *supra* la nota 87.
- ⁹⁰ Vezi T. D. Zlatkovskaja, VDI, 52, 1955, 2, pp. 89—91.
- ⁹¹ Cf. Gh. Bichir, „SCIVA”, 27, 1976, 2, p. 204.
- ⁹² *Ibidem*.
- ⁹³ Cf. T. D. Zlatkovskaja, *op. cit.*, p. 89—91; A. V. Burakov, „ArhPam”, 11, 1962, p. 71, fig. 23 și pl. IV/4; A. I. Meliukova, MIA, 64, 1958, p. 76—102; idem, MIA, 150, 1969, p. 61—80; N. N. Pogrebova, MIA, 64, 1958, p. 103—247; M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 119—134.
- ⁹⁴ Cf. Gh. Bichir, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 205.
- ⁹⁵ *Ibidem*; idem, „Dacia, N. S.”, 21, p. 170.
- ⁹⁶ Vezi R. Vulpe, „Dacia”, VII—VIII, 1941, p. 50, fig. 42 și 43 și Gh. Bichir, „SCIVA”, 27, 1976, 2, p. 207, fig. 1. Așezarea de la Piatra Șoimului (Calu) se datează în secolele II î.e.n. — I e.n. (cf. Gh. Bichir, „St. Com. Sibiu”, 14, 1970 și nota 18) și nu în secolele I—III e.n. cum credea R. Vulpe, *op. cit.*, p. 66—67.
- ⁹⁷ Cf. Gh. Bichir, *Les Sarmates*, p. 281 și 285 cu nota 41; idem, „SCIVA”, 27, 1976, 2, p. 207.
- ⁹⁸ Cf. A. Nițu, „Materiale”, I, 1954, p. 9—11, fig. 4.
- ⁹⁹ Vezi datele cu privire la această problemă la Gh. Bichir, „SCIVA”, 27, 1976, 2, p. 207—208.
- ¹⁰⁰ *Ibidem*.
- ¹⁰¹ *Ibidem*, unde se dau și trimiterele respective.
- ¹⁰² *Ibidem*, p. 208; idem, „Dacia” N.S. 21, 1977, p. 170.
- ¹⁰³ Compară semnele reproduse de S. Sanie în Cercetări istorice, Iași, 1973, p. 75, fig. 12/11 (Dumbrava—Iași) cu cele din „SCIV”, 3, 1952, 1 p. 107, fig. 13 și *Istoria României*, I, 1960, p. 677, fig. 169/2. (Iolboca).
- ¹⁰⁴ Vezi E. I. Solomonik, *Sarmatskie Znaki severnogo Pricernomorja*, Kiev, 1959, p. 18 și urm.; V. S. Draciuk, *Sistemy znakov severnogo Pricernomorija*, Kiev, 1975, p. 75 și urm.; Gh. Bichir, „Thraco-Dacia”, 5, 1984, p. 199—200.
- ¹⁰⁵ Cf. Gh. Bichir, „Dacia” N.S., 21, 1977, p. 167; S. Sanie, *op. cit.*, p. 91; I.T. Dragomir, „Thraco-Dacia”, 3, 1982, p. 169, fig. 7/3. Așezarea de la Hirșova se află la circa 1 Km SE de oraș (Cf. S. Morintz și D. Șerbănescu, „SCIV”, 25, 1974, 1, p. 53—54).
- ¹⁰⁶ Vezi hărțile cu descoperiri sarmatice la Gh. Bichir, *Les Sarmates*, p. 286, fig. 1; idem, „Dacia”, N. S., 21, 1977, p. 168—169, 196—197, cu hărțile 1—3.
- ¹⁰⁷ Idem, *Les Sarmates*, harta de la fig. 1.; „Pontica”, 5, 1972, p. 140, 171—172, pl. 1.
- ¹⁰⁸ Cf. M. Babeș, „Dacia, N. S.”, 14, 1970, p. 176.
- ¹⁰⁹ Cf. Gh. Bichir, „Muzeul Național”, 3, 1976, p. 123.
- ¹¹⁰ Idem, „Peuce”, 2, 1971, p. 143; idem, „StComPitești”, 1, 1968, p. 96.
- ¹¹¹ Vezi A. Alföldi, CAH, 11, 1936, p. 85, nota 3.
- ¹¹² Vezi I. Nestor, *Istoria României*, I, 1960, p. 675.
- ¹¹³ Pentru mormintele sarmatice din această regiune vezi V. I. Grossu, *Arheologiceskie issledovanija v Moldavii*, Chișinău, 1982, p. 4—27; idem, în numărul din 1983, p. 28—52.
- ¹¹⁴ Cf. M. Brudiu, „Dacia”, N.S., 23, 1973, p. 323—331.
- ¹¹⁵ Cf. N. Harțuche, „Istros”, 1, 1980, p. 225.
- ¹¹⁶ Cf. V. Leahu și G. Trohani, „Cercet. Arh.”, 3, 1979, p. 133—141.
- ¹¹⁷ Vezi datele la Gh. Bichir, „Dacia”, N.S., 21, 1977, p. 171.
- ¹¹⁸ *Ibidem*; N. Harțuche, *op. cit.*, p. 191 și urm.
- ¹¹⁹ I. Nestor, Raport VNA, 1942—1943, București, 1944, p. 56; I. Ioniță, „ArhMold”, IV, 1966, p. 189, fig. 1.
- ¹²⁰ Cf. Gh. Bichir, „Dacia” N. S., 21, p. 172.
- ¹²¹ *Ibidem*, p. 172 și 183.
- ¹²² *Ibidem*; idem, *Les Sarmates*, p. 276—278; N. Harțuche, *op. cit.*, p. 197 și urm.
- ¹²³ Cf. Gh. Bichir, *Les Sarmates*, p. 276—277.
- ¹²⁴ Cf. M. Pârducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns*, I, ArchHung”, XXV, Budapesta, 1941, p. 46—58; Idem, „ArchHung”, XXVIII, 1944, p. 48—59; Idem, „ArchHung”, XXX, 1959, p. 130—138 (Se va cita mai departe *Sarmatenzeit*, I: *Sarmatenzeit*, II și *Sarmatenzeit*, III).
- ¹²⁵ Cf. Gh. Bichir, *Les Sarmates*, p. 277; idem, „Pontica”, 5, p. 141. Situația este întilnită și în unele necropole sarmatice din URSS (cf. M. I. Viazmitina, „Arheologija—Kiev”, VIII, 1953, p. 62, fig. 1/2, 3). Și la Trușești cinci morminte aveau oasele răvășite, dar aici deranjamentele puteau fi provocate și de gangurile de animale („SCIV”, 4, 1953, 1—2, p. 28).
- ¹²⁶ Cf. I. Ioniță, „Cercetări istorice”, Iași, 5, 1974, p. 91.
- ¹²⁷ Cf. K. F. Smirnov, VDI, 1, 1913, p. 215.
- ¹²⁸ *Ibidem*, p. 214—219; idem, KS Moscova, 107, 1966, p. 40.
- ¹²⁹ Idem, SA, 3, 1974, p. 33—44.
- ¹³⁰ Vezi trimiterele în lucrările noastre citate *supra* la notele 106—107.
- ¹³¹ N. Chidioșan, „SCIV”, 27, 1976, 2, p. 207.

- ¹³² Cf. D. I. Samokvascov, *Moghilnik ruscoi zemli*, Moscova, 1908, p. 130 și urm. și M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 222; K. F. Smirnov, K S Moscova, 107, 1966, p. 34—36; N.V. Anfimov, MIA, 23, 1951, p. 189 și urm.
- ¹³³ Cf. Gh. Bichir, *Les Sarmates*, p. 278; idem, „Pontica”, 5, 1972, p. 144.
- ¹³⁴ Cf. Gh. Diaconu, „SCIV”, 14, 1963, p. 325.
- ¹³⁵ Vezi Gh. Bichir, *Les Sarmates*, p. 278—279; idem, „Dacia”, N. S., 21, p. 174—196.
- ¹³⁶ Cf. M. Párducz, *Sarmatenzeit*, I, 1941, p. 55, 58—59, 72 și pl. 22/2; 28/9; 29/29; 31 1.
- ¹³⁷ Cf. V. V. Pavlov, *Egipstiskii portret I-IV vekov*, Moscova, 1967, p. 82, fig. 35.
- ¹³⁸ Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 184—185 și E. Dörner, „Apulum”, 9, 1971, p. 689.
- ¹³⁹ Pentru datarea și periodizarea complexelor sarmatice vezi Gh. Bichir, „Dacia”, N.S., 21, 1977, p. 167—197.
- ¹⁴⁰ Vezi datele rezumate în studiul nostru *Relations between the Sarmatians and the free Dacians*, „BHR”, XIV, 1975, p. 55—66 (se va cita mai departe prescurtat *Relations*).
- ¹⁴¹ Vezi datele sintetizate la Gh. Bichir, „Dacia”, N.S., 21, 1977, p. 174—177, 197 cu harta nr. 3 de la p. 169 unde sînt trecute descoperirile sarmatice în care s-a găsit ceramică daco-carpică. Pentru vestul țării vezi datele în lucrările noastre citate *supra* la nota 133.
- ¹⁴² Vezi Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 106—111; idem, *Archaeology and History of the Carps*, 1, p. 97—102, unde se discută problema oglinzilor cu tamga.
- ¹⁴³ Idem, *Geto-dacii din Muntenia*, p. 24—25.
- ¹⁴⁴ Idem, *Cultura carpică*, p. 85—87; idem, „Thraco-Dacica”, 5, 1984, p. 200.
- ¹⁴⁵ Idem, *op. cit.*, p. 198.
- ¹⁴⁶ I. Ioniță și V. Ursache, „SCIV”, 19, 1968, 2, p. 224, cu răspunsul dat de noi în „SCIV”, 20, 1969, 2, p. 219—236.
- ¹⁴⁷ Gh. Diaconu, *Trgșor*, p. 19—35; idem, „SCIV”, 14, 1963, 2, p. 324 și urm. Pentru contemporaneitatea mormintelor de înmormântare sarmatice cu cele de incinerare dacice, vezi Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia*, p. 19, 98.
- ¹⁴⁸ Vezi datele la Gh. Bichir, „Thraco-Dacica”, 5, 1984, p. 198.
- ¹⁴⁹ Cf. Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, p. 176; idem, „Dacia”, N.S., 21, 1977, p. 169 și 197. Materialul de la Șabalat și Katargi a fost văzut de noi în depozitul Muzeului de istorie al Moscovei.
- ¹⁵⁰ Material văzut de noi la Odessa, cu toate că autoarca săpăturilor atribuie așezarea culturii Cerneahov. Cf. A. V. Gudkova, M. M. Fokcev, Pamjatniki, Kiev, 1982, p. 55 și urm.
- ¹⁵¹ Material văzut de noi în 1978, la Muzeul din Odessa.
- ¹⁵² Vezi A. Alföldi, *op. cit.*, p. 528—538; J. Harmatta, *op. cit.*, p. 32, 42, 53 55 etc.
- ¹⁵³ Cf. Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia*, p. 1—193.
- ¹⁵⁴ Idem, „Thraco-Dacica”, 1, 1976, p. 305—307; idem, „Muzeul Național”. III, 1976, p. 121—122
- ¹⁵⁵ *Ibidem*.
- ¹⁵⁶ Idem, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 307.
- ¹⁵⁷ Forme întâlnite în manuscrisele cronicii lui Hieronymus, scrisă în jurul anului 380 e.n.
- Vezi datele la E. Chirilă, „SCIV”, 2, 1951, 2, p. 183—184.
- ¹⁵⁸ Ammianus Marcellinus, XVII, 12, 18—19.
- ¹⁵⁹ Anonimus Valesii, VI, 32.
- ¹⁶⁰ Cf. Ausonius, Mosella, v. 7—9.
- ¹⁶¹ Vezi C. Patsch, *Banater Sarmaten*, Anzeiger der Akademie der Wissenschaften, Wien, Phil.-hist. Kl., XXVII, 1925, p. 192, E. Chirilă, *op. cit.*, p. 185—186.
- ¹⁶² Ammianus Marcellinus, XIX, 11, 1—16.
- ¹⁶³ Ammianus Marcellinus, XVII, 13, 4—5, 22.
- ¹⁶⁴ Vezi datele la Gh. Bichir, *Relations*, p. 65.
- ¹⁶⁵ Vezi harta descoperirilor sarmatice din Panat la Gh. Bichir, *Les Sarmates*, p. 87, fig. 1.
- ¹⁶⁶ Cf. Cassius Dio, LV, 30, 4; LXVIII, 10, 3.

LES SARMATES ET LEURS RELATIONS AVEC GETO-DACES (II)

Résumé

L'auteur montre que les premières contacts des Sarmates avec les populations thraco-gétiques eurent lieu dans les steppes nord-pontiques, si l'on juge d'après l'onomastique, ainsi que d'après certaines données

littéraires et archéologiques, attestant la présence des Thraco-Gètes dans cette région.

Une fois arrivé au Bas-Danube, les Sarmates perdent dans une mesure considérable les caractères primordiaux de leur cérémonial funéraire et leur culture matérielle acquiert un faciès spécifique à cette région, sous l'influence de la population autochtone daco-carpe et de leur contact avec la civilisation romaine.

La présence des Sarmates sur le territoire de la Roumanie est attestée par des tombes qui apparaissent soit isolément, soit en petits groupes, de deux à 13 tombes comme c'est le cas à Truşeşti, où le cimetière a été entièrement fouillé. Il est très rare que le nombre des tombes soit plus grand. On ne connaît pas l'établissement appartenant à ces migrants, en échange des matériaux sarmates ont été mis au jour dans quelques établissements appartenant aux Daces.

Il est à noter que presque partout les sarmates ont préféré les zones de steppe et n'ont pénétré que tout à fait rarement dans les régions accidentées bordant les plaines. Tant dans la plaine occidentale de la Roumanie (Crişana et Banat) que dans la zone extracarpatique (Moldavie et Munténie), les Sarmates ont cohabité avec les Daces et avec les Carpes, qui constituaient la population majoritaire de ces régions. Un seul exemple est concluant à cet égard : en Moldavie, des sites daco-carpes (établissements et nécropoles) ont été découverts en à peu près 400 endroits, des tombes sarmates en 45 endroits seulement. La proportion est encore plus frappante si l'on considère que le nombre total des tombes sarmates englobées dans ces 45 points est de 180, tandis que le nombre total des tombes carpes connues jusqu'à présent se chiffre à plus de 1500 ; dans une seule nécropole à Văleni-Boteşti ont été découverts 615 tombes. Suivant les données archéologiques corroborées par certaines informations littéraires Daces et Sarmates se seraient influencés mutuellement.

IDENTITATE NAȚIONALĂ ȘI CULTURALĂ. CÎTEVA PROBLEME DE METODĂ ÎN LEGĂTURĂ CU LOCUL ROMÂNILOR ÎN ISTORIE

ANDREI PIPPIDI

I

Subiectul dezbaterii, *Locul românilor în istoria universală*¹, este unul din acelea despre care se spune obișnuit, în lipsa unui cuvînt mai potrivit, că sînt „generoase”, nu fără o rezervă interioară. Un asemenea titlu, deși îndreaptă spre o lucrare clasică în istoriografia noastră, amintește de o concepție romantică, a misiunii hărăzite popoarelor, concepție care, într-o formă sau alta, a însuflețit diversele ideologii naționaliste din veacul trecut și pînă în pragul anilor în care trăim, dar care nu mai poate fi a noastră. Să luăm deci seama, pentru a o înlătura cît mai curînd, la ambiguitatea titlului. Există o infinitate de moduri de a fi în istoria universală și există două feluri de a fixa locul unui popor între celelalte, alături de care el participă la acea dezvoltare generală a omenirii care se răsfrînge și asupra sa, indiferent cît de mare i-ar fi fost contribuția proprie. Acest loc nu e oricînd același, de la început pînă la sfîrșit, pentru motive pe care istoricii le știu și pe care ei sînt datori să le spună.

Așadar, un mod de a defini locul unui popor în istoria universală este de a-i sublinia cît mai apăsător originalitatea, a comemora episoadele mărețe ale unei lupte veșnic inegale, a slăvi memoria celor prin jertfa cărora s-a ajuns la ținta dorită, a găsi izbinzi și în creația pașnică din domenii ca al literaturii sau al artelor care să fi constituit exemple imitate mai departe ori mai tîrziu, a stabili chiar înțîietatea unor inovații tehnice sau, deși este atît de greu de observat, a unor schimbări culturale și psihologice. Acest fel de a concepe raportul dintre istoria națională și cea universală, dacă nu întrece marginile adevărului și nu se transformă în prilej de retorică intoxicantă, este fără îndoială justificat. Popoarele au nevoie de a-și întări energiile prin afirmarea mîndră a drepturilor lor. Neliniștea de a-și recunoaște identitatea, nu numai prin marcarea diferențelor față de vecinii lor, dar chiar printr-o evaluare a trecutului, autentică, și a viitorului, lucidă, este un semn că au ajuns la o răscruce a drumului lor în istorie.

Există și un fel mai circumspect de a ne apropia de definiția unei personalități naționale, pentru a răspunde la întrebările despre traiectoria descrisă în spațiu și timp de acel popor, despre legile și accidentele care i-au dirijat evoluția, despre motivele care l-au atras în comunitatea civilizată sau care, la răstimpuri, l-au izolat de ea. Acest mod de a pune problema constă în a cerceta paralelismele, analogiile, convergențele, ce reies dintr-o comparație între viața acelui popor și situații ori fenomene întîl-

nite în aceeași epocă sau altădată, altundeva. A lua în considerație ce a fost pînă la urmă specific în istoria noastră, ce adecvări și ce incongruențe între forme și realități se pot constata cu această modalitate de investigare — nu nouă, desigur, dar care continuă a fi cea mai rodnică — este totuși altceva decît drămuirea, cîteodată și cu dublă măsură, a cît am dăruit împrejurul nostru sau cît am împrumutat de ici, de colo.

Dintre meritele metodei sînt : rigoarea sporită, întîlniri neașteptate cu alte tradiții culturale, evitarea unui egocentrism la fel de dezagreabil în psihologia colectivă a unor popoare ca și la simplii indivizi, redimensionarea unor valori a căror exagerare făcea demult parte dintr-o mitologie națională. Această metodă mai prezintă un avantaj, prin actualitatea sa. Secolul în care ne-am născut s-ar putea numi, cu expresia unui mare scriitor contemporan, „un veac de singurătate”. Acea fragmentare a universalului care s-a produs în vremea noastră face mai necesară decît oricînd identificarea elementelor de unitate și a manifestărilor de solidaritate dintr-un trecut care parcă pe zi ce trece devine mai puțin comun, după chipul și asemănarea prezentului. Din această stare de lucruri, istoriografia a avut totuși ceva de cîștigat, anume percepția diferențelor de ritm de la o regiune la alta a Europei în dinamica evoluției economice, sociale sau politice, dar e amenințată să piardă ceva mult mai prețios, însuși rostul ei de a întinde punți de înțelegere între popoare și de a face să premeargă afirmațiilor categorice explicații răbdător și sincer căutate.

Integrarea istoriilor naționale în ansamblul unitar pe care-l compun inseparabil are și un rol în formarea conștiinței civice. Cîm spunea acum 50 de ani N. Iorga : „Orice sentiment am avea noi față de poporul nostru, acest sentiment real nu-l poți avea pînă nu cunoști viața altor popoare”. Tot el a atras atenția asupra adevărului că, sub diversitatea aparențelor, „orice istorie națională e înconjurată și străbătută de orice altă dezvoltare istorică” adăugînd că „nu e o scădere a propriului popor s-o recunoști ”. Istoricul român ar fi putut aduce în sprijinul său predecesori de care-l lega o profundă afinitate și care fuseseră sensibili la aceeași exigență științifică. De pildă, Jacob Burckhardt, căruia-i aparține afirmația răspicată : „A se mărgini la istoria patriei ridică cel mai mare obstacol în calea cunoașterii istorice”. Martor al antagonismelor internaționale din epoca sa profesorul de la Basel își întemeia cursul din 1870 pe o idee pe care am dori să ni-o însușim : „Cea mai autentică istorie națională va fi aceea care în paralel cu istoria universală și în raport cu legile ei va considera patria ca o parte din lumea întreagă, luminată de aceleași stele și amenințată de aceleași primejdii ”. Din familia spirituală care-i cuprinde pe cugetătorii amintiți, amîndoi reprezentînd culturi naționale în luptă cu izolarea și marginalizarea, ar mai putea fi citați cu egală îndreptățire un belgian. H. Pirenne, un olandez, J. Huizinga, un norvegian, H. Koht, și nu înul, ci mai mulți istorici polonezi, ceea ce pune în lumină strădania „provinciilor” culturale de a ieși din singurătate prin extinderea și unificarea imaginii trecutului Europei.

Problema are și un alt aspect. Orice țară dacă nu e zămislită din arbitrarul diplomaților care i-au fixat frontierele, are două vocații : cea națională, clădită vertical, și cea universală, care se întinde întru întîmpinarea celorlalte națiuni. Un popor n-are nevoie doar de forțele sale interne. Adeseori viața lui istorică depășește larg limitele teritoriului național. Iorga a arătat existența unei Franțe în Orientul cruciadelor și în Sud-Est, Gramsci a vorbit de „o Italie în afara Italiei” — pe care o

studiază Braudel și toți cercetătorii coloniilor genoveze sau venețiene, iar alții au urmărit pînă în Polonia și Rusia activitatea scoțienilor peste hotarele țării lor, după cum istoria grecilor, de totdeauna, nu poate să nu-i caute din Crimeea pînă la Calcutta.

Cu atît mai mult este cazul să ne preocupe formidabila expansiune a romanității daco-iliriene ai cărei urmași sînt românii. Teritoriul pe care națiunea lor modernă avea să dea naștere statului unificat este prins între arcu Carpaților și Marea Neagră, între cîmpia panonică, Dunăre și stepa rusească, dar romanitatea orientală a ocupat în Evul Mediu un spațiu mult mai vast. Pe ambele maluri ale Nistrului, pînă la 1800, populația era în marea majoritate românească. Prezența unui element vlah în Slovacia în secolul XVII dovedește că nu erau încă închise căile pe care dacii se răspîndiseră spre nord-vest și care au urmat a lega voievodatul Maramureșului de Partium, răzbătînd pînă în Moravia și în Silezia de Jos. „Goralii”, al căror nume înseamnă „munteni”, împînzeau Pocuția, revendicată de domnia Moldovei ca „dreapta lor ocină”, și Podolia, păstrîndu-și obiceiurile lor juridice și păzind trecătorile către Ardeal și Moldova, pe unde s-au retras în 1710 românii din oastea lui Francisc Rákóczi. În sudul Dunării, populația romanică nu se găsește numai în acele „Transilvanii” numite Zagora din nord-vestul Bulgariei și din Epir, ci semănată de la un capăt la altul al Peninsulei, în unități mari sau mici, fragmentarea ei fiind pricinuită nu numai de masele cu caracter etnic diferit care s-au intercalat, ci de însăși bariera fizică și psihologică pe care o reprezintă munții. Vlahii se întîlnesc de-a lungul coastei dalmate, unde li se atribuie chiar întemeierea Ragusei în secolul VIII, după o legendă acceptată de una din cronicile orașului, precum și în insulele venețiene, Eubeea și Creta.

O istorie comună a românilor nord-dunăreni și a tuturor „Vlahiilor” înglobate în state slave sau grecești, mai mult sau mai puțin efemere, nu e posibilă. De asemenea, nu ne putem gîndi la un bilanț al mișcărilor de emigrație, înregistrate în documente doar în epoca modernă și contemporană, prin care s-au risipit atîtea forțe ale poporului nostru. Totuși, istoria structurată politic și cultural a românilor este tot timpul însoțită de la distanță de existența paralelă a unor comunități periferice care au sfîrșit prin a-și pierde chiar graiul sau, ca francezii canadieni, a-l păstra „înghețat”. Și, cînd ar fi vorba de a evalua contribuția românească la civilizația europeană, cine știe dacă nu tocmai artiști sau scriitori care au adus într-un mediu străin capacitatea lor de creație și experiența dobîndită în patria lor ar fi aceia ale căror nume ne-ar veni îndată în minte?

Mai mult chiar, ca și alte popoare din Sud-Estul Europei sau de pe alte continente, românii s-au aflat în trecutul lor în situația de a fi obiect mai degrabă decît subiect al istoriei. Teritoriul locuit de ei a fost traversat de marile migrații și a devenit un „melting-pot” în perioada îndelungată a etnogenezei, mai tîrziu statele lor, semi-dependente succesiv de marile puteri vecine, au fost un cîmp de bătălie pentru imperialismele rivale și au intrat sub tutela Rusiei, pe care cea a învingătorilor din războiul Crimeii a înlocuit-o chiar în ajunul Unirii, apoi, după ce Congresul de la Berlin i-a recunoscut noul ei statut internațional, România a trăit încă o jumătate de veac vîrsta minorității politice. În 1916, milioane de români trăiau încă sub stăpînire străină. Însinuarea capitalului occidental, atît înainte cît și după primul război mondial, a făcut din România ceea ce un sociolog american credea că poate numi „o colonie balcanică”⁴. Sînt motive de a arăta mai mult interes împrejurărilor generale care au împiedicat sau au

sprijinit obținerea independenței și înfăptuirea unității naționale, ținte îndelung rîvnite.

Să încercăm a ne vedea și cu ochii altora. În această reflecție pot intra distorsiuni, a căror vădită nedreptate, chiar oînd ne revoltă, cere o explicație, dar se găsește și un adevăr de care eram mai puțin conști-enți. Prietenia care ni s-a arătat n-a fost totdeauna firească și dezinteresată, iar calitatea celor care ne-au măgulit se cuvine și ea măsurată. Însăși detașarea pe care o implică distanța este în general o cheazășie de obiectivitate.

De ce, atunci, dacă nimeni nu contestă utilitatea, dovedită acum în fel și chip, a metodei comparatiste, propunem ca materie de reflecție o parte din rezultatele unei interpretări a istoriei românești din această perspectivă? Au apărut în ultimul timp o serie de lucrări în care concentrarea asupra istoriei României devine „punctualizare”. Chiar cînd cadrul de istorie universală este aparent, din păcate el se reduce la „pomenirea în cîteva rînduri a ceea ce se întîmplă, în vremea studiată, în celelalte țări ale Europei, după care autorul poate să-și vadă liniștit de micile lui treburi”⁵ — am citat întocmai cuvintele lui M. Berza din 1944, deoarece situația nu s-a schimbat de atunci. Cu această singură concesie formală, tot ce nu e românesc este ignorat, dacă nu totdeauna dintr-o opțiune deliberată și semnificativă, măcar fiindcă, în condițiile actuale, numai subiectelor de istorie națională li se poate face față cu o informație cît de cît completă. Prin urmare, e necesară o confruntare obiectivă a istoriei noastre cu cea a altor popoare, fiindcă acest drum nu e cel mai bătătorit în ceasul de față. De aceea, dezbaterii de azi îi vedem, în primul rînd, rostul de a prileji un schimb de idei într-un spirit nepărtinitor. Căci, spunea lordul Acton despre studiile istorice, „ele trebuie iubite cast, ca matematica”.

II

„Identitate națională”, „identitate culturală”, nu sînt noțiuni destul de clar delimitate, deși se întrebuintează curent. Fiind indisolubil legate, ele se confundă chiar între ele. Siliți să operăm cu aceste concep-te, trebuie să le definim mai întii, cu aplicații concrete la cazuri istorice : cu aceasta am găsit de cuviință să începem.

Despre o identitate națională nu se poate vorbi pînă cînd nu există *un nume* : certificatul de botez, simultan cu cel de naștere. Dacă, de pildă, constatăm că cehii sînt numiți pentru prima oară într-un izvor franc în anul 806, este zadarnic să căutăm dovezi pentru ipoteza că poporul cu acest nume s-ar fi format cu mult înainte de data respectivă. Apariția românilor în izvoarele bizantine, sub etnonimul de origine slavă *vlahi*, are loc în secolul al X-lea, dar presupune o circulație anterioară a termenului în mijlocul populației slavofone din Peninsula Balcanică. Numele pe care și l-au dat ei înșiși nu putea fi acesta, care desemnează o populație romanică din punctul de vedere al unui mediu diferit, ci acela pe care-l poartă și astăzi : prima lui atestare, într-o formă rotacizată ce se întîlnește și în Istria, la o ramură depărtată a aceluiași vechi trunchi, este *rumăr*, într-un document de la Ștefan cel Mare (13 martie 1489)⁶. Orice teritoriu de compactă locuire românească era o „Vlahie” pentru străinii neromanici, sau, ca și ținutul Namur-Liège, o „Valonie”⁷, termen cu care un izvor din Franța de nord, la 1200, denumește o regiune situată probabil între Carpați și Dunăre. Numele pe care un ieșuit din secolul al XVI-lea îl

va da Țării Românești, *Romanțiola*⁸, nu e altul decât acela sub care Istria e menționată încă în 803, în privilegiul acordat de Carol cel Mare bisericii din Grado, indicînd existența unui lanț, neîntrerupt pînă în secolul IX, de tovarășii locale de meșteșuguri părăsiți de fostul Imperiu roman de-a lungul vechiului *limes*. Sub numele de „Valahia”, identitatea etnică a celor trei ramuri nord-dunărene ale românilor precum și a vlahilor balcanici s-a impus la sfîrșitul secolului XIV lui Philippe de Mézières și lui Ioan de Sultanieh. O parte din acest întreg este „țara Moldovei”, adică numai una din împărțirile provinciale care-și iau numele de la riul principal care o străbate, ca țara Oltului. Cîtă vreme Țara Românească nu-și extinsese încă frontierele pînă la întinderea de mai tîrziu, documente sîrbești o numesc doar „țara lui Basarab”, așa cum Dobrogea își va lua numele de la dinastul care i-a dat vremelnice coeziune politică. „Scotia” în 843, „Polonia” în preajma anului 1000 sînt denumiri artificiale, latinești, impuse unui amalgam de semînții cînd frontierele teritoriului pe care-l locuiau nu fuseseră fixate definitiv.

O a doua condiție pentru constituirea unei identități naționale este *limba*. Nimeni nu va admite că trebuie să așteptăm cele 190 de cuvinte ale scrisorii din 1521 pentru a recunoaște existența limbii unui popor care avea de două secole o organizare de stat. Un glosar vechi românesc a putut fi reconstituit de prof. Mihăilă⁹ numai pe baza cuvintelor din documente slavone anterioare datei la care scria Neacșu. Spre deosebire de ceea ce se credea cîndva, că dezvoltarea conștiinței de neam precede și determină întrebuintarea limbii vernaculare, noi atribuim tocmai acestei inovații un rol hotărîtor în geneza sentimentului național. Uitarea limbii latine este semnul că teritoriul romanității unice se fragmentează în ariile de formare a limbilor naționale¹⁰. Fenomenul se constată în Spania în secolul al IX-lea. Limba „romană” atestată în 842 prin jurămîntul de la Strasbourg nu se numea încă „franceză” pînă în secolul XIII. Prima mărturie a limbii italiene — carta de la Capua din 960 — coincide cu momentul faimosului dialog dintre Liutprand și împăratul bizantin în care era vehement tăgăduită continuitatea romană în Italia longobardă. Pretutindeni, invaziile barbare au produs o fractură de civilizație. Pentru a explica paradoxul unui popor de limbă romanică folosind slavona în biserică și în actele de stat și scriind în alfabetul chirilic (pînă la 1862 !) s-a invocat, pe de o parte, influența ierarhiei eclesiastice din dreapta Dunării, pe de alta împrumutul cancelariei de la țarii bulgari. Mai e de adăugat ipoteza că *lingua franca* a stepei, vorbită deci și de pecenegi și de cumani, care au avut un rol important în constituirea primelor state medievale dintre Carpați și Dunăre, ar fi fost o veche formă de slavă, consolidînd astfel coeziunea blocului cumano-vlahobulgar pînă în secolul al XIV-lea. După ce albanezii ortodocși utilizaseră alfabetele glagolitic și grecesc, cel latin a fost introdus de propaganda catolică, în veacul XIV. Fidelitatea românilor față de alfabetul liturgic slav — cu excepția Transilvaniei după Unirea cu Roma — este motivată de rezistența pe care au opus-o catolicismului, asociat veleităților de dominație ale Ungariei și Poloniei. Reforma protestantă a favorizat această situație, care, totuși, presupune încă un motiv, mai adînc. Expusă invaziilor și ruptă de restul romanității, societatea noastră a fost înclinată să adopte o atitudine defensivă, un reflex de conservare, care au devenit tradiție colectivă. Din relațiile ce se stabilesc între această societate și cultura ei, ultima fiind investită cu responsabilități în viața de stat și bisericească, a derivat un respect inhibant pentru cuvîntul scris. Astfel a fost frînată tendința de a recurge

la limba vulgară. Dar, și în țări cu un considerabil avans cultural față de noi, distanța dintre limba scrisă și cea vorbită a dăinuit multă vreme. Ordonanța de la Villers-Cotterets, prin care Francisc I a impus limba franceză pentru actele notariale, este din 1539 și chiar această franceză era de neînțeles în fundul provinciilor.

Un al treilea element al identității naționale, *comunitatea de religie*, nu pare indispensabil. În regatul polono-lituanian, ortodocșii și protestanții nu se declarau mai puțin „natione Polonus”, fără a împărtăși confesiunea majorității. Invers, o religie comună pe o arie geografică întinsă întârzie diferențierile etnice. S-a putut propune, nu fără îndreptățire, formula de „naționalitate ortodoxă” pentru întreaga regiune a Sud-Estului european. Numai treptat, în secolele XVII-XIX, începem să discernem națiunile embrionare, ale căror interese proprii au dislocat acea solidaritate balcanică bazată pe ortodoxie, pe limba slavonă ca vehicul comun de cultură și pe umbra ideii imperiale bizantine. Nu deosebirea religioasă între croații catolici și sirbi ortodocși i-a despărțit pînă în ziua de azi, ci faptul că moșteneau două tradiții de stat diferite. Războaiele religioase nici n-au creat două Franțe, nici n-au plăsmuit unitatea națională franceză, care n-a putut veni decît după ce acțiunea radicală a Revoluției, creînd departamentele complet artificiale, a șters amintirea vechilor provincii. Chiar dacă s-ar obiecta că, în Sud-Est, confruntarea dintre creștinătate și Islam ridică bariera esențială, trebuie adăugat că ea coincide cu o diferență de clasă și că, în ambele sensuri, convertirile sînt destul de frecvente.

Solidaritatea religioasă e înțeleasă de români ca o legătură quasi-națională la început. Neasistența în lupta cu turcii este o comportare aberantă : „măcar că se numesc creștini, dar îmi sînt mai răi decît păgîni”, spune Ștefan cel Mare despre vecinii Moldovei, inclusiv despre munteni. *Creștini* și nu *români* sînt considerați, în 1534, chiar locuitorii aceluiași principat, Țara Românească. Dovadă, declarația lui Mogoș spătarul : „am venit pînă la casele voastre și, cînd am fost acolo, au venit la noi oamenii voștri, Micul din Rîmnești și Toma din Măldărești, cu toți ai lor, și mi s-au rugat pentru voi, ca să nu vă prăd și să nu vă robesc. Deci am socotit eu că *sînteți și voi creștini, cum și noi sîntem*, și m-am învîrtejit fără să vă fac nici un rău ¹¹”. (Situatie care amintește de „păcile țărănești” din Norvegia, unde, în timpul războaielor cu Suedia, populația din zona frontierei avea politica ei proprie, pașnică, opusă politicii regale ¹²). În pictura exterioră a bisericilor din Moldova după 1530, șiragul popoarelor înfățișîndu-se la Judecata de Apoi propunea privitorilor o temă de reflecție înnoită față de tradiția artei bizantine. Frescele de la Probota, Humor și Voroneț documentează o conștiință a *alterității*, a superiorității chiar, atîta cît se poate ghici ea, asupra celor de altă lege. Coresi, în 1559, alături cele două noțiuni, acum indisociabile : „rumâni creștini”, iar în 1595 Mihai Viteazul apără interesele „bisericii *românești*” din Ardeal. Identificarea dintre român și creștin nefiînd suficientă în Transilvania, confuzia dintre situația religioasă și cea etnică a căpătat un nou conținut. Etapa următoare o caracterizează afirmația lui Chiril Lukaris cu privire la „sanguinis affectuunque nexus” ¹³ care îi unește pe românii ardeleni de aceia din Moldova și Țara Românească. Argumentul, menit să justifice opoziția înaltului prelat ortodox față de intenția principelui Transilvaniei de a-și converti supușii la calvinism, învederează rolul pe care l-a avut biserica în păstrarea individualității naționale a românilor în această regiune în care, lipsiți de o clasă conducătoare proprie, ei și-au investit preoții cu funcția de elită socială, intelectuală și,

în cele din urmă, politică. Nu e decît însăşi condiţia bulgarilor sau sîrbilor sub dominaţia otomană. La rîndu-i, *statul* a fost supraestimat ca factor care contribuie la conturarea unei identităţi naţionale. Împotriva acestei păreri, el nu e suficient pentru a trezi conştiinţa de neam şi poate fi chiar o piedică în dezvoltarea ei. Nu e vorba numai de creaţiile hibride, neorganice, produse ale unei conjuncturi politice, ca imperiile de la Tesalonic sau Trapezunt sau, la începutul epocii moderne, regatul Etruriei şi cel lombardo-venet, ci şi de statele minuscule, neîncăpătoare, cum au fost o puzderie de principate germane, din care mai fiinţează Liechtenstein şi Luxemburg. Au trebuit să dispară Novgorodul şi Tverul ca, la începutul veacului XVI, conglomeratul de cnezate sub hegemonia Moscovei să aibă o singură ideologie politică, cea care a stat la baza construcţiei unui stat capabil de a cuprinde întregul popor rus şi care i-a plăsmuit acestuia conştiinţa de sine. Condiţii favorabile afirmării unei identităţi naţionale sînt şi mai greu de găsit în macro-statele medievale. Timp de 900 de ani, Imperiul romano-german a întruchipat însăşi negarea ideii de naţiune, dar, în cadrul său, Austria sau Bavaria şi-au menţinut o personalitate distinctă, recunoscută ca atare în epoca napoleoniană. Au fost şi state născute prematur, inapte pentru a supravieţui, ca cele două imperii bulgare medievale¹⁴ sau ca prima Polonie, cea din anul 1000, dezagregată apoi pentru trei secole. Fenomenul zis de „fărîmîtare feudală” s-ar putea să nu fie decît efectul acestei inadecvări: nu se dezvoltase încă o formă de conştiinţă naţională care să servească drept principiu de convergenţă. Neavînd statul lor propriu vreme de o jumătate de mileniu, bulgarii şi-au pierdut identitatea naţională, pe care n-au recîştigat-o decît în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, din momentul în care misionarii catolici, pe baza unor noţiuni livreşti, derivate din sursele istorice, au format acolo o provincie ecleziastică. Tot aşa, „Albania”, exista? Documentele veneţiene vorbesc de Albania, dar nu de albanezi deşi caracterul etnic şi lingvistic al indigenilor era destul de unitar. Particularismul local a rămas atît de puternic încît, în 1848, un călător englez, aflîndu-se printre vlahofoni în Himara, îi întrebă de ce neam sînt, iar ei îi răspundeau: „sîntem himarioţi”¹⁵. De fapt, în mişcările antiotomane, care, potrivit părerii susţinute de istoriografia turcă, ar fi avut numai un caracter *social*, nu poţi face deosebirea între macedoneni slavi, macedoneni greci, albanezi, vlahi şi bulgari. Singura delimitare era pe „ţări”, forma de stat îmbrăcînd incomplet o realitate al cărei aspect lingvistic era recunoscut şi de contemporani. Din acest punct de vedere, situaţia românilor este cea pe care o constata N. Iorga: „Iată deci o societate care trăieşte de zece ori un veac fără să aibă formă de stat şi nu simte nici în momentele cele mai grele ale ei nevoia de a primi altă lege decît aceea a tradiţiei şi a religiei creştine — şi o altă conducere decît a acestor judeci şi căpitani de judeţe şi a voevozilor”¹⁶. Apariţia tardivă a statelor medievale româneşti nu trebuie să ne mire: ea ţine într-o oarecare măsură şi de stadiul actual al cercetărilor, ceea ce înseamnă că descoperiri, mai ales arheologice, din ultima vreme au permis adîncirea cunoştinţelor noastre despre secolul al XIII-lea, în cursul căruia se pun bazele viitoarei Ţări Româneşti. Pentru antecedente, sînt de căutat analogii în alte regiuni ale Europei, unde istoria socială a fost condiţionată de un ambient asemănător: în Pirinei, în văile Scoţiei sau în Wales — lăsat înafara graniţelor Britanniei romane şi a cărui populaţie şi-a apărut cu vigoare independenţa, limba, organizarea clanală şi datinile arhaice în sec. XIII—XV. Ocolurile, cîmpulungurile româneşti, guvernate prin mandat de „oameni buni şi bătrîni”,

instituție ce se regăsește în mijlocul populației reto-romane, în Sardinia și în Sicilia, reprezintă un tip partriarhal de organizație suprasătească. O asemenea confederație au format cele 46 de sate vlahe din Zagori¹⁷, a căror autonomie a fost confirmată de autoritatea otomană în 1430. Obștile de vale din Vrancea sau Maramureș corespund ca structură primelor cantoane elvețiene, Uri, Schwytz și Unterwald, a căror alianță din 1291 reînnoiește relații mai vechi dintre acei „homines vallis”¹⁸. Am fost, după expresia prof. Stahl, „o țară de autentică țărănie”¹⁹ — așa a fost, oricât de ciudat ar părea astăzi, și Elveția. Noi n-am avut șansa de a păstra mai multă vreme libertățile locale, din cauza cuceririi ungare a Transilvaniei și datorită presiunii exercitate de regatul Ungariei în încercările sale de expansiune la sud și la est de Carpați. De aceea, nu e exagerat a afirma că ruperea românilor de Occident, despre care s-a spus că ar fi fost determinată de împrejurările din veacul XVI, care au transformat Moldova și Țara Românească în state clientelare ale Imperiului otoman, își are originea, înainte de apariția turcilor la Dunăre, în dorința de independență. Rezistența victorioasă față de Ungaria a creat statele românești, dar le-a și legat definitiv de lumea sud-est europeană. Situația Moldovei, pină după Alexandru cel Bun, amenințată de a fi, dacă nu anexată de Ungaria sau Polonia, atunci împărțită între ele, este aidoma celei a Sileziei, Prusiei, Pomeraniei, Lituaniei, prinse între colonizarea germană și regatul Poloniei, pe un front în neîncetată mișcare. Pluralismul statal nu e nici el o trăsătură specifică istoriei românilor. Țara Românească și Moldova ar putea fi comparate cu Aragonul și Castilia sau, mai exact, cu cele două principate georgiene, Kartli și Kahetia, de un semi-feudalism apropiat de al nostru, cu o viață religioasă ortodoxă, cu o cultură și o tradiție politică bizantină: istoria lor a fost influențată atât de luptele dintre ele, care nu trebuie atribuite unei timpurii vocații a unificării, cât și de poziția lor la fruntariile Imperiului otoman, Persiei și Rusiei, ceea ce a atras intervenția acestor mari state în necurmatele conflicte dinastice dinăuntru. Sau avem exemplul „Serbiilor”, care s-au constituit din vale în vale, la răspîntia drumurilor către Adriatica, Dunăre și Vardar.

Dariată căsîrbii au dus cu ei identitatea lor națională și în exil — după căderea ultimului principat de refugiu în mâinile turcilor și, mai tîrziu, în marele exod de la sfîșitul secolului XVII. Aceasta se datorcă unui factor, al cincilea și ultimul despre care avem de vorbit, care contribuie esențial la dezvoltarea spiritului național. El este *conștiința istorică*, imagii ea formată despre propriul trecut. Că acest simț al trecutului este zestrea cea mai prețioasă a unui popor nu începe îndoială: numai religia singură n-ar fi asigurat popoarelor de diasporă longevitatea lor colosală, pe cînd prin faptul că un nesfîșit trecut de suferințe a fost sacralizat, acesta a devenit cimentul indestructibil al identității naționale. Nici nu e vorba de acceptare a trecutului, pur și simplu, ci de un model pentru aspirațiile către viitor, care poate făgădui restaurarea unui paradis pierdut sau inspira întreținerea unor virtuți eroice. E posibil chiar ca același popor, în cursul veacurilor, fără a-și pierde nici limba, nici religia, să aibă două identități naționale, succesiv — de exemplu, „romeii” și urmașii lor, grecii, — ceea ce ne încredințează că hotărîtoare este *alegerea unei istorii*.

Să adăugăm că ideea unei origini comune, pină tîrziu, e indiferentă maselor populare, numai cărturarii atribuind acestei obîrșii o funcție de prestigiu și, mai mult chiar, de „autodeterminare” (vezi sarmatismul

în Polonia și controversele savante din secolul al XVIII-lea cu privire la teoria normanistă în Rusia sau în jurul continuității românele noi). Un tablou al lui C. Leca, înduioșător în naivitatea lui, interpretează întâlnirea dintre Radu cel Mare și Bogdan cel Orb într-un spirit care prefigurează Unirea, făcând aluzie la cuvintele mitropolitului Maxim Brancovici: „Sînteți creștini și de același neam”. În realitate, ierarhul sîrb avea în vedere înrudirea dintre cei doi domni și nu romanitatea (sau daco-romanitatea!) moldovenilor și a muntenilor²⁰. O mărturie mai ispititoare, deși nu cu totul sigură, este legenda despre strămoșii românilor, care ar fi originari de la Veneția. Cu anacronismele sale și cu aspectul de polemică anticatolică adăugat amintirii confuze a primului capitol din Tit-Liviu, izvorul pare mai degrabă redactat în Rusia decît în Moldova, însă și recunoașterea obîrșiei latine a românilor într-un mediu slav este interesantă. La o dată și mai timpurie, la 1370, vlahii întâlniți de Ioan de Sultanieh aveau conștiința descendenței lor din romani și explicau latinitatea limbii lor printr-o tradiție care le umărea neamul pînă la rămășițele unei armate uitată cîndva în Orient.

Într-adevăr semnificativă este însă apariția unei istoriografii „naționale”, care avusese loc în Occident din secolul XII, caracterizată prin fuziunea dintre sentimentul patriotic și cel dinastic. Căutarea identității naționale și nevoia de continuitate se manifestă prin alcătuirea celor dintîi cronici. În Moldova, după ultimele concluzii ale cercetătorilor, ar fi vorba de inițiativa lui Ștefan cel Mare și, punînd alături pisană de la Războieni, scrisorile către Senatul venețian și organizarea necropolelor domnești de la Rădăuți și Putna, cum să n-o credem? Analele sumare, relative la înaintași, ar fi adăugate deci acum, după un model biblic și genealogic, ca în Bavaria. În Țara Românească s-a adoptat celălalt tip de cronică, pe domnii, din cauza lipsei de continuitate dinastică, așa cum se întîmplase și în Austria. Criza de identitate n-o vedem înainte de agravarea pericolului otoman, care coincide în interior cu ascensiunea Craioveștilor.

Din același moment de întoarcere spre trecut sînt și cele dintîi indicații ale ideii pe care românii și-o făceau despre Occident. Ea era subînțeleasă în mesajele adresate de Ștefan Veneției, punînd accentul pe rolul Moldovei de „poartă a creștinătății”, sau în patetica scrisoare a lui Petru Rareș în care-și strigă revolta că „pe noi creștinii ne-au dat păgînilor²¹”, în termeni pe care-i citim astăzi ca pe un protest contra împărțirii Europei în sfere de influență. Apariția „latinilor”, nu ca strămoși, ci ca heterodocși contemporani, în scena judecării de la Moldovița (1537) corespunde perfect pasajului din *Viața Sf. Nifon*: „iată cum e toț ținutul Apusului, de putrezește cu marele Rîm în ereșele sale”²². Dacă nu ne înșelăm, aceasta e prima mențiune explicită a Occidentului într-un text care aparține culturii românești și nu exprimă o simpatie deosebită. Să nu ne grăbim, totuși, a trage de aici concluzii, căci tonul e altul în 1529, cînd un boier muntean îi spunea unui agent diplomatic al Habsburgilor: „Să-i ferească Dumnezeu pe apusenii de a cădea în acea robie în care ne aflăm noi”²³.

E timpul să căutăm o concluzie a acestor constatări. Identitatea națională, începînd de la fapte elementare — o limbă, și în această limbă un nume pentru poporul respectiv — se îmbogățește treptat. După aceea primă fază — pe care, în cazul românilor, putem fi, cred, de acord, dacă o stabilim în secolul IX —, ea parcurge în continuare alte etape. Întîi, una provincială, în funcție de organizarea politică și ecleziastică. Este

aceea pe care au avut-o românii din Țara Românească și Moldova în secolele XIII—XVI, iar, dintre cei sud-dunăreni, a românii, tot din secolul XIII până în al XVIII-lea. Românii din Transilvania ca le poate fi atribuită încă din secolul al XI-lea. Confruntarea aspră cu noii veniți o dezvoltă, dominația străină și diferența de organizare socio-politică față de românii ciscarpatici o mențin la acest nivel până în veacul al XVIII-lea.

Ceea ce unul dintre profesorii noștri a numit „premisele medievale ale conștiinței naționale”²⁴ nu îmbrățișează o perioadă tot atât de lungă în Țara Românească și Moldova, deoarece secolele XVI—XVIII constituie, în cursul evoluției pe care același proces a avut-o aici, o etapă de tranziție, al cărei început îl fixează utilizarea limbii naționale în scris și cristalizarea cunoștințelor despre trecutul propriei provincii. Istoria de până atunci nu era încă a unui popor. Noi o vedem astfel și nu e o iluzie, ci numai proiectarea înapoi în timp a ceea ce știm că avea să se petreacă, o abstractizare cerută de spiritul nostru geometric care năzuiește să pună ordine în haos.

Cercetătorul care încearcă să urmărească toate direcțiile în care s-a dezvoltat identitatea națională românească, să le prezinte în unitatea lor și în legătură cu împrejurările vremii, descoperă că în Principate factorii analizați până acum intră în acțiune într-o altă ordine, cu o pondere diferită.

Dintre ei, cel mai important este statul, creație de clasă dar și creator de clase și instrument al uneia dintre ele în conflictul ei cu celelalte. Prefacerea ideologică, politică și socială care a modelat personalitatea noastră ca națiune pornește de la apariția monarhiei de tip absolut, deci de la Mihai Viteazul. Sistemul de guvernare creat de acesta după exemplul occidental pentru a consolida statul pe care a încercat să-l întemeieze, între hotarele căruia, trase cu sabia, ar fi fost să fie loc pentru toți românii, a fost aplicat intermitent și în cîte una din țările noastre domnești. Numai odată cu fanarioții din secolul XVIII triumful definitiv asupra regimului de stări a alțuit peste autocrația de tradiție bizantină principii împrumutate din Occident și metodele cele mai orientale cu putință. Noua monarhie a avut nevoie de o birocrație administrativă, pe care a dobîndit-o pe două căi. Mai întîi, prin import, aducînd în Țara Românească și Moldova, încă din prima jumătate a veacului XVIII, o clientelă personală a domnului, de la Constantinopol, deci pe „grecii” împotriva cărora s-a dezvoltat în rîndurile boierimii mari și mici o stare de spirit xenofobă, care a servit de precipitant al sentimentului național. Dar a existat și o birocrație indigenă, acea numeroasă categorie a „logofeților” și diecilor care, din cărturari de profesie, se transformau rapid în proprietari funciari, printr-o ascensiune socială care a fost la obîrșia multor familii boiercești. Ei, ca grup social, au săvîrșit o adevărată revoluție culturală: e vorba de pătrunderea limbii române, nu numai în cancelarie, ci și în literatura vremii, în care a adus un suflu înnoitor. Tot lor li se adresează și tiparul în românește care, în mod semnificativ, începe în Principate cu un cod de legi. În acest secol al XVII-lea, și clerul superior se încadrează aceleași structuri birocratice. O largă mobilizare socială este o condiție necesară pentru făurirea unei identități naționale moderne. Gîndirea istorică marxistă atribuie în acest proces un rol decisiv burgheziei, desigur cea mai puțin studiată clasă a vechii societăți românești.

Sociologii de mai ieri au căutat-o unde nu era, în industrie, istoricii de astăzi îi caută originile prea departe în trecut, acolo unde cu greu ar putea-o găsi. De la un timp, explicit sau nu, conștiința națională a fost pusă pe seama boierimii. Iar asta ar fi posibil chiar dacă am admite că a fost

un împrumut inspirat de contactele cu alte state cu o structură socio-politică mai rapid dezvoltată, așa cum se întâmplă în Lumea a Treia contemporană. Dar această ipoteză nu este necesară, deoarece o proprietate burgheză mijlocie, care investea capital în economia agrară și în comerțul produselor ei, s-a constituit la noi încă din cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în condiții asemănătoare celor din regatul napolitan cu un veac mai târziu. Nu interesează originea etnică amestecată, predominant balcanică, a acestei burghezii pe care un puternic curent de schimburi comerciale a adus-o în orașele românești, în vremea când Bucureștii erau al doilea din principalele centre economice ale Sud-Estului. Interesează numai funcția pe care ea și-a asumat-o. Motivul pentru care prezența ei a rămas deocamdată puțin vizibilă este că partea ei cea mai activă a fost periodic și constant absorbită de boierime. Aspirația la statutul privilegiat și acapararea pământului, atât ca simbol al statutului aristocratic cât și ca sursă de venituri, au făcut ca, la fiecare generație, stratul superior al noii clase să se contopească cu vechea clasă dominantă, care era de fapt un conglomerat de grupuri destul de heterogen din punct de vedere social. *Ciocoi*, pentru a le da un nume a cărui atestare documentară în secolul XVII îndreptățește părerea noastră, începuseră a-și ocupa pozițiile cu două sute de ani înainte de a intra ca personaje clasice în romanul românesc.

Cu nădejdea că tema noastră se poate înnoi și prin regândirea unor aspecte sociologice mai puțin cercetate, ne vom îngădui cu alt prilej a stăruii asupra consecințelor invadării organismului de stat de către noua clasă, îndeosebi asupra sentimentului de insecuritate și vulnerabilitate pe care l-au produs „cumplitele acestea vremi”, după vorba lui Miron Costin și a lui Brincoveanu. Acest traumatism psihologic face și el parte din prețul plătit pentru dezvoltarea națiunii românești moderne. În relațiile dintre societate și stat, secolele XVII—XVIII reprezintă o epocă de criză. Se uită îndeobște că sentimentul unității etnice pe deasupra hotarelor politice a fost însoțit de neîncrederea în capacitatea acestor frontiere de a mai apăra și de conștiința amară că ele pot cel mult să despartă. Emigrațiile politice dintr-un principat într-altul le-au dat pribegilor un prilej de a observa la fața locului alți români și de a-și adânci conștiința unității neamului.

La aceasta concură și acțiunea celorlalți factori. Numele și limba sînt asociate semnificativ în prefetele unor cărți tipărite acum, care sînt „daruri făcute limbii românești”, într-un spirit care va fi și al Văcărescului din faimoasele-i versuri testamentare, sau „închinată neamului românesc pentru folosul cel de obște”. Documentele lexicografice ale vremii confirmă aceeași atitudine : lexiconul heptaglot de la Oxford și, la 1700, monumentalul dicționar latin-român al lui Teodor Corbea. Din punct de vedere religios, situația era departe de a fi uniformă, cu enclave catolice, luterane sau husite și chiar cu vestigiile unor culte precreștine, descoperite de Bandini în Moldova. Totuși, tendința spre unitate în biserică este înverdată de înlocuirea definitivă a slavonei prin limba română în epoca brîncovenească. de strănutarea unor cărturari dintr-o țară într-alta — ca ardelenii Daniil și Teodosie, ajunși mitropoliți ai Ungrovlahiei, sau ca Mitrofan tipograful, episcop de Huși, apoi de Buzău — , înfirșit, de protestele lui Brîncoveanu împotriva Unirii care, scindînd comunitatea ortodoxă a românilor, îi luase acesteia caracterul de biserică a particularismului național.

Este, de fapt, o biserică subordonată statului. Pentru tendințele proprii acestuia stă mărturie un lung șir de tratate de alianță între Moldova și Țara Românească sau între cele trei țări române, exprimând necesitatea politică de a organiza coerent acest spațiu în deplinătatea sa. O întrevedem și din încercările de uniune dinastică a principatelor, pe când uniunea personală, după exemplul lui Mihai Viteazul, era și în veleitățile lui Șerban Cantacuzino și în acelea ale ginerelui său moldovean, Dimitrie Cantemir.

Substratul ideologic al acestei politici l-a furnizat curentul umanist, ai cărui reprezentanți — Ureche, Costinii (tatăl și fiul), Cantacuzino și Cantemir — au deschis orizonturi noi culturii românești și și-au propus, punind trecutul în slujba prezentului, să dovedească obirșia nobilă a poporului lor, a întregului lor popor. Reflecția asupra propriei identități naționale a fost de ei împinsă pînă la cristalizarea unei concepții istorice în jurul ideii de creștere și decădere — temă fundamentală a gândirii Renașterii. Fiind doar „rimleni”, din neamul care odinioară a stăpinit lumea, dar romani barbarizați, într-un declin total, românii lor stă înaintea, se înțelege, după aceeași teorie ciclică, cel mai strălucit viitor. Așa încît căutarea originilor are, pe lângă aspectul de investigație erudită, is unul de mit eroic. Ca în Castilia secolului al XV-lea, amintirea glorioasă a Romei este investită cu o funcție compensatoare.

Despre daci, Costin credea că sînt strămoșii sașilor din Transilvania, printr-un presupus transfer de populație *de aici* peste munți, o primă descălecăre în sens invers. Informații dintr-un izvor sîrbesc despre întinderea fostei provincii romane, combinate cu interesul pentru problema istorică a dependenței bisericii moldovene de Ohrida și cu probabila cunoaștere a teoriei lui Orbini că dacii ar fi fost slavi îi îngăduie lui Udriște Năsturel să-l intituleze pe Matei Basarab „voievod al țărilor dacice”.

Dar, în afară de aceste îndrăznețe incursiuni în trecut, pentru care formația clasică a celor mai învățați români ai vremii era, orice s-ar spune, abia suficientă, acelorasi oameni le datorăm primele hărți ale Țării Românești și Moldovei. Este dovada unei dorințe de orientare într-o lume tot mai largă — descoperirea Lumii Noi n-a fost înregistrată înainte de Radu Popescu — , dar și manifestarea unei deschideri spre universal pe care cultura română n-o avusese pînă atunci. Adăugînd că cea dintîi hartă a Angliei datează din epoca elisabetană, comparație care conține sugestia unei mari efervescențe intelectuale, vom avea și măsura întîrzierii cu care s-a simțit la noi nevoia de a avea o asemenea oglindă a teritoriului național.

Continuitatea dintre umanismul tîrziu și Lumini este evidentă în liniile programului de luptă al românilor din Transilvania împotriva conceptului nobiliar, supranațional, de „*natio hungarica*”²⁵. Atît în memoriile lui Inochentie Micu, influențate de *Hronicul* lui Cantemir, dar și de un anume „dacism” împrumutat de la Radu Cantacuzino, principele fără țară, al cărui titlu reunea toate provinciile românești, cit și în *Supplex libellus*, principalul argument al revendicărilor era cel istoric, al persistenței pe același pămînt de la „augustul” Traian la „augustul” Leopold al II-lea. Genealogia intelectuală în care se înscrie Școala ardeleană merge și mai departe, căci *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* a lui Petru Maior a ajuns, curînd după tipărire, în mîinile lui Tudor Vladimirescu și, după încă 20 de ani, va fi una dintre cărțile din care Eliade a învățat pătimașul său patriotism²⁶.

Până să vină însă epoca revoluțiilor, ce însemna a fi român în Principate? Frumoasă poate fi imaginea „apostolului” Lazăr a cărui venire la București ar fi fost „o pogorire a Sf. Duh” din Ardeal ²⁷, dar nu e și adevărată. Tot mai mult se vede că eclipsa de independență și stagnarea activității politice n-au împiedicat o viață culturală românească — îndeosebi, o dezvoltare a învățămîntului care a făcut cu putință constituirea unui public de cititori și înfiriparea unui negoț de carte — fără de care ar fi de neînțeles subita renaștere literară de la începutul secolului XIX.

Calitatea de „représentants de la nation valaque” și-o iau boierii munteni în 1802 iar proiectul lui Tudor Vladimirescu de acțiune comună cu moldovenii se baza pe ideea că „sintem de un neam, de o lege și sub aceeași stăpînire, ocrotiți de aceeași putere ²⁸”. Înaintea bonjuristului moldo-valah a existat, ca tip cultural mai autohton și mai frust, „românul patriot”, o figură întru totul reprezentativă fiind boiernașul oltean care, la 1800, scria sub pseudonimul de Zilot. Limba lui, „limba patriei”, este „românia”. Acest tip are un trecut, personificat printr-un șir de preoți și dascăli, „mai toți adăpați oareșice și de latinească și de grecească” ²⁹. Naum Rîmniceanu, care știa că „limba noastră, a romanilor”, este odrasla celei latine, preia memorabila descriere a Italiei de la Miron Costin ³⁰. Cosmografia diaconului Anatolie de la Rîmnic reține informația că atît Moldova cît și Țara Românească „sîntu descălecătura romanilor”, cuvinte care, în 1777, sînt ecoul direct al scrierilor lui Cantacuzino și Cantemir ³¹. Prin urmare, *identitatea națională românească, în forma ei modernă, s-a născut din fuziunea ideilor moștenite de la umanismul „civic” cu cele împrumutate din Declarația drepturilor omului și cetățeanului.*

Numai cu compilațiile de cronici în care istoria Țării Românești și a Moldovei era înfățișată paralel și sinoptic s-ar mai fi putut continua cine știe cît. Pentru formarea voinții creatoare în luptă cu rezistența statului a trebuit să intervină un catalizator, care i-a silit pe românii din Principate să se gîndească la ei înșiși ca la o națiune și să se întrebe ce-i de făcut spre a pătrunde în rîndul națiunilor civilizate din Europa. Descoperirea de sine a venit, simultan cu demersul critic, din reluarea contactelor cu Occidentul, întrerupte într-o perioadă (a doua jumătate a secolului XVIII) de mari calamități (dezastru financiar, foamete, invazii). O societate total înapoiată sau uniform evoluată este insensibilă la ideea de progres. Boierimea nu era clasa conservatoare căreia i s-au adus mai tîrziu grele acuzații, fiindcă se abona la gazete străine și călătorea peste hotare, dar ea beneficia direct de stat și încheiase cu fanariotii o alianță strategică, o „partnership” reciproc profitabilă. Ca și nobilimea de la Napoli sau Milano, boierimea deși păzitoare a conștiinței naționale, era înainte de toate interesată în menținerea stabilității, pe care numai stăpînirea străină o asigura. Intrarea în scenă a intelectualilor, care și-au asumat rolul clasei de mijloc, a rupt acest echilibru. Cu un reflex pe care-l vor imita alogenii, ei au recurs la educația superioară pentru a suplini lipsa de atu-uri sociale moștenite. Profesioniștii culturii, cei care vor face revoluția din 1848 în Țara Românească și Moldova, au fost cei care au realizat că societatea în care trăiau devenise, într-o lume care se schimba văzînd cu ochii, un arhaism. Simbolică și spectaculoasă este convertirea lui Dinicu Golescu, a cărui uimire la întîlnirea cu țărani elvețieni încălțați care citeau ziarul nu mîi generează vechiul complex de inferioritate resemnata al lui Neculce, ci sinceră cîință și îndemnul de a corecta anacronismul. Acest moralist cu giubea și ișlic a fost, într-adevăr, cum l-a caracterizat

Pompiliu Eliade, întiiul român modern. Cu atât mai mult cu cât lui i se pot atribui, fără teamă de a greși, cuvintele profetice pe care Laurençon le-a auzit în 1821 de la un boier al cărui nume nu-l dă : „Pînă acum am fost turci, am fost nemți, am fost muscali, cînd vom fi oare noi înșine ? ³²¹”

După 1830, modernizarea și democratizarea structurilor sociale și politice a fost obsesia a două generații de intelectuali, dintre care ultima a durat pînă în ajunul primului război mondial. Această „intelligenție” nefiind rezultatul unei evoluții organice a societății, ca în Occident, în cursul secolelor XVI—XIX, ci o creație a statului, ca urmare a hotărîrii de „a arde etapele”, a păstrat un caracter artificial și izolat. Construcția statului național modern era fără îndoială influențată de un progres material și tehnologic, dar acesta nu era, inițial, decît al Occidentului și doar indirect al societății românești. Statul, aici, n-a fost atît produsul transformărilor sociale, cît instrumentul lor, mai întii, apoi autorul lor, prin reforme. De aceea, tipul „despotului luminat” a supraviețuit veacului al XVIII-lea : el se opune revoluției din 1848 (Barbu Știrbei) sau vine la tron ca legatarul ei universal (Al. I. Cuza). Ideea statului național românesc a fost susținută la început de revoluționarii liberali, după aceea de aceiași liberali instalați ca partid guvernamental, apoi s-a scindat în elementele ei componente : *ideea de stat*, pe care o întilnim ca principiu coordonator al acțiunilor politice și culturale de centru-stînga, și *ideea de națiune*, de „neam”, oferită ca îndreptar de protagoniștii mișcării iredentiste înainte de 1918 și monopolizată ulterior de dreapta. A urmări mai departe întregirea identității naționale ar fi să pătrundem într-un domeniu rezervat altor vorbitori.

III

Concluzia la care am ajuns, anume că *forța capabilă de a transforma identitatea națională românească într-un sens modern a fost cultura*, ne va servi ca punct de plecare, într-o altă direcție, cea a identității culturale. Dînd culturii înțelesul de „parte intelectuală a civilizației”, se restrînge baza de sprijin a sintezei de idei, credințe și sentimente care, larg împărtășite, caracterizează „românitudinea”. Din domeniile literaturii și artei, ca expresii conștiente ale mentalității colective, se pot alege totuși un număr nesfîrșit de exemple pentru a urmări stratificarea în timp a unei identități culturale românești. Determinarea relației specifice în care o națiune se află față de viața spiritului uman nu poate fi o operație simplă. Este necesară și aici stabilirea unei cronologii, dar ea nu va fi aceeași pentru o istoriografie morfologic-descriptivă sau pentru alta care caută să descifreze sensuri și simboluri, dincolo de faptul concret.

Patru din factorii de care aminteam înainte, ca definitorii pentru o identitate națională — limba, biserica, statul și conștiința istorică — sînt toți creatori de cultură și participă nemijlocit la ea. Să împletim într-unul singur firele pe care le-am depănat îndelung pînă acum. De cînd există o literatură românească ? Față de răspunsul obișnuit, care, în tendința de a se apropia de o dată cît mai timpurie, anexează scrierile cărturarilor români în slavonește sau latinește și dă oricărui răvaș, atrăgător prin vechime și culoare, calitatea literară, trebuie să îndrăznim a recunoaște că literatura română începe cu două biruințe strălucite : în versuri, Psaltirea lui Dosoftei (1673) și, în proză, traducerea Bibliei (1688). Ce a fost înainte poate interesa www.dacoromanica.ro, care n-au nevoie de glosare

și sînt familiarizați cu o nefirească sintaxă, cu atît mai sofisticată cu cît dovedește efortul de a forma un stil propriu după modele străine. Excepție fac romanele populare, încă în preajma limitei dintre oralitate și textul scris, și oratoria ecleziastică, deci tot un gen oral în intenție, din care fac parte acele „cuvîntări de înmormîntare și pomenire” care constituie un capitol aparte din istoria elocvenței românești. Puțin după aceea se dezvoltă și genul retoricii festive, de curte, inițiat de Miron Costin și intrat apoi în obicei, pînă la sațietate. Nu e întîmplător faptul că atît de tîrziu se situează operele în continuitate vie cu cele cărora cititorul de astăzi le acordă interes spontan. Sînt trei sferturi de veac de cînd N. Iorga scria următoarele : „Istoria literaturii noastre vorbește despre cărțile care nu s-au cetit. Aceasta e și deosebirea cea mare între dînsa și istoria literaturilor Apusului, care tratează despre cărțile care s-au cetit, s-au păstrat, s-au căutat din nou, au fost iubite, admirate și preferate de oamenii pe cari ele-i îniuriseră în realitate ³³”. O literatură fără public, ca și cea bizantină, a fost a noastră pînă în secolul XVII, cînd limba română a ajuns să fie folosită de toți cărturarii și cînd s-au înmulțit copisti, a căror activitate a consolidat un limbaj literar. El își descoperă regulile abia după un secol, odată cu primele gramatici.

Fără public și fără comunicație cu exteriorul, ideile nu se pot înnoi. De aceea, deschiderea porților, în vremea cînd Ureche scria „povestea și tocmеala altor țări”, a fost atît de importantă. Influența grecească în secolele XVII - XVIII nu reprezintă un element oriental sau bizantin, ci, în mare măsură, prelungește iradierea culturii italiene din insulele de unde genovezii și venețienii n-au plecat, de fapt, niciodată. De asemenea, ceea ce a fost considerat drept prezență a Fanarului era, mai degrabă, neoclasicism de inspirație elină ori o cernere, prin Pera cosmopolită, a ideilor occidentale. De un contact direct cu cultura Apusului se poate vorbi numai în intervalul dintre călătoria stolnicului Cantacuzino la Padova și trimiterea unor bursieri la Veneția de către C. Mavrocordat : ceva mai puțin de un veac, după care studiile în Occident au fost interzise, ca și în imperiul Mariei-Tereza sau în acela al Ecateriei a II-a. De altfel, Padova, centru internațional de întîlnire a intelectualilor din Irlanda pînă în Rusia, se recomanda atît prin moderația prețurilor și taxelor, cît și prin toleranța religioasă. Ar mai trebui adăugat și că, pe cînd numărul studenților români sau greci din țările noastre care și-au desăvîrșit educația la această universitate nu trece de 15, cel al studenților poloni, de pildă, pentru întreg secolul XVII, ajunge la vreo 2000 iar al grecilor, numai într-a doua jumătate a veacului, la peste 200 ³⁴.

În țările române, întemeierea unor școli, la Făgăraș în 1657, sau la Cîmpulung în 1670, era un adevărat eveniment. Doar din epoca lui Brîncoveanu Academia Domnească din București, cu 150—200 de elevi, ceva mai mulți decît la Academia greco-latină din Moscova, capătă rolul de principală instituție de învățămînt din Sud-Estul creștin, pe care-l va deține pînă cînd, la începutul secolului XIX, față de progresele culturii din cealaltă Europă, ea rămîne la nivelul unui liceu. De pe la 1830, Parisul devenea capitala intelectuală a României, situație pe care însuși tineretul educat în Apus o va judeca cu asprime : preocupării de a-i pune capăt îi răspunde înființarea de către M. Sturdza a Academiei Mihăilene și de către Cuza-Vodă a Universităților din cele două Principate Unite.

Alături de acest caracter precar al sistemului de învățămînt, o altă trăsătură a culturii românești în perioada premodernă a fost lipsa de cărți. În condițiile în care țările române făceau parte, la mijlocul secolului XIX, din grupul statelor europene cu un procent de analfabetism superior cifrei de 50 % (alături de restul Sud-Estului, Rusia, Ungaria, țările iberice și Italia însăși) aceasta este o cultură esențial orală. Cînd în Franța secolelor XVI—XVII se tipăreau cca 1000 de titluri pe an — între 5 și 7000 în sec. XIX —, nicăieri în Sud-Est nu se depășește un număr anual de 10 titluri³⁵. Să nu uităm că biblioteca, așa cum era înțeleasă de un Cantacuzino sau un Mavrocordat, care-și aduceau totuși din Occident sute de volume din cea mai bună literatură și cea mai înaltă știință a vremii lor, este și depozit de cărți, colecție de curiozități, formă de teaurizare a cunoașterii.

Condițiilor grele în care s-a constituit o identitate culturală românească li se adaugă riscurile culturii. Numele celor mai de seamă cărturari ai noștri se înșiră într-un martirologiu impresionant, poate fără egal oriunde: exilați (Dosoftei, Milescu, Cantemir, Neculce), asasinați (Miron Costin, stolnicul Cantacuzino, Antim Ivireanul), întemnițați (frații Brancovici, Vlad Boțulescu), cenzurați și alungați (Șincai, Lazăr). Lipsa de libertate a fost desigur unul dintre motivele pentru care cultura românească a întîrziat să se întîlnească cu altele într-o situație de egalitate ce i-ar fi permis să se definească pe sine. Totodată însă, această fuziune dintre valorile literare și cele politice, ca rezultat al unei angajări intransigente în viața publică, s-a statornicit ca o tradiție în cultura română. În secolul al XIX-lea, s-a întîmplat ceea ce se văzuse în Franța cu un veac înainte: literatura s-a pus în slujba criticii sociale și a reformelor politice. Această tendință și aceea de a face propaganda cea mai activă, în țară și în străinătate, pentru o patrie cît mai cuprinzătoare formează o pereche nedespărțită pînă la sfîrșitul primului război mondial.

Ne interesează aici faptul că această propagandă a apelat, ca în Finlanda sau Germania, la poezia populară, consubstanțială cu cea cultă, și a organizat publicarea de traduceri prin bunăvoința unor filoromâni, alimentată de admirația față de Herder și Walter Scott. Ca parte din același plan consecvent s-au tradus cronicile — culegerea lui Kogălniceanu — și operele lui Cantemir, Șincai și Maior. Trecutului și țăranului — ca relicvă însuflețită — li se atribuia puterea de intercesori în favoarea prezentului și pentru viitorul aspirațiilor naționale. Chiar criteriile criticii literare pașoptiste confundă originalitatea cu patriotismul, dovadă aceste complimente ale lui Alecu Russo: „Poezia asta e română pînă în cap — și nu vrea să fie alta, nici lamartiniană, nici byroniană, nici hugoliană, de aceea e frumoasă ca limbă, limpede în idei și adîncă de gîndire folositoare, precum înțelegem și este de dorit să fie tot ce se scrie și se cugetă la noi”³⁶. Cuvîntul de ordine al vremii îl rostește D. Brătianu: „să ne romînim!”³⁷.

Cu aceasta ajungem chiar la miezul identității culturale românești — o voință de a fi. Emanciparea de modele străine (cel francez, cel german) a fost însă primul și ultimul act de independență, după care a urmat alegerea între variantele de trecut care puteau servi de principiu coordonator. Această căutare a originilor — latină, dacică, bizantină — a însemnat de fiecare dată a pune iarăși în discuție problema specificului național, deci a propune cînd un punct de plecare, cînd altul, pentru dezvoltarea unor virtualități, și a respinge intolerant anumite trăsături culturale.

Însăși controversa din anii '20 și '30 ai secolului nostru cu privire la direcția de imprimat culturii românești dovedește că identitatea ei nu era încă definitiv încheată. Toate identitățile culturale sînt capabile de îmbogățire în împrejurări istorice prielnice. Primejdia care le-ar putea pîndi este a împietririi în cultul oficial al tradiției. De aceea, dintre cele trei interpretări, ideea latină a fost întotdeauna preferabilă, deoarece conține un element autocritic, care îndeamnă la dinamism, prin contrast cu trecutul. Este util să nu fie niciodată suspendată întrebarea pe care o punea Lazăr, în 1819, despre romani : „Dar oare cînd s-ar ridica duhul lor din țărîină și ar privi preste strănepoții inarelui Chesar, slăvitului Aurelian și ai innălfatului Traian, oare în ziua de astăzi mai cunoaște-i-ar ?”³⁸.

Conștiința de a fi un popor de origine latină, și ca atare, datorită de a lupta contra izolării și a barbarizării s-au întregit într-un complex istoric specific, căruia și vîrsta sa de peste trei secole îi conferă prestigiu. Continuitatea nu se înțelege biologic, ci cultural. Dacă ar fi de ales elementul cel mai caracteristic al culturii noastre, n-am șovăi să propunem tenacitatea cu care românii au dorit să rămînă credincioși civilizației latine. Ceea ce, prin opoziția față de realitățile inconjurătoare, poate părea localism, n-a fost decît revendicarea privilegiului de a aparține centrului lumii. În pendularea dintre încredere și neîncredere în viitor care este însăși viața oricărei națiuni, această idee a hrănit cu stăruință un pesimism față de starea actuală și un optimism profetic, inepuizabil în proiecte³⁹.

Dar aceeași alternare poate lua și forma încrederii și neîncrederii în propriile forțe. De-a lungul secolelor, gîndirea politică românească s-a format în jurul a doi poli : *hybris* și *smerenie*. A fost așadar sfîșiată între tendința autoritară, lacomă de atribute imperiale și de un ostentativ fast, a acelor domni care au intrunit o politică externă dinamică și una internă apăsătoare, și tendința defensivă, conservatoare, practică de o boierime pe care atașamentul față de un *status quo* care-i garanta dominația a condus-o la teoretizarea neputinței și zădărniceii. „Noi sîntem o țară mică” —li s-a răspuns pe rînd lui Mihail Viteazul, lui Mihnea III, lui Șerban Cantacuzino și lui Constantin Brîncoveanu sau lui Dimitrie Cantemir. Niciodată o deznădejde furioasă care ar fi putut fi fecundă. De aceea românii le lipsește din patrimoniul lor spiritual tema *marii bătălii pierdute* (Kosovo, Mohács) sau aceea, pe care ungurii sau polonii au trăit-o patetic, *a revoluției învinse*. În schimb, *asteptarea libertății*, cu o nesfîrșită speranță și cu o „pasivitate” asemenea celei de care Unamuno, Ortega y Gasset sau Americo Castro au învinuit poporul spaniol. Dualismul lăuntric este, neîndoielnic, o constantă a identității culturale românești.

În sfîrșit, lucrurile se pot înfățișa și sub altă formă, a raportului dintre adaptare și rezistență la înnoire. România este o țară revoluționară și tradițională totodată : revoluționară fiindcă metamorfozele au fost numeroase, tradițională deoarece adaptarea rămîne la suprafață. Concluzia inevitabilă este că maleabilitatea excepțională a îngăduit acestui popor să dureze, să mențină, să transmită.

O asemenea imagine, nesimplificată excesiv, neînfrumusețată cu podoabe de prisos, a propriei noastre istorii, așa cum apare ea din treptata stratificare a identității naționale și culturale, ne dezvăluie nouă înșine temelii adînci și trainice.

De aici încolo se poate vorbi de locul cuvenit românilor în istoria universală.

¹ Acest text, conceput drept introducere la alegerea de studii în pregătire *Locul românilor în istoria universală*, a fost prezentat ca referat principal la o dezbatere organizată de cel care-l semnează, la Academia de Științe Sociale și Politice, la 14 mai 1985. În germene, unele din observațiile următoare erau conținute într-o conferință la Queen Elizabeth House, Oxford, la 9 martie 1982.

² N. Iorga *Spiritul istoric în Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, București, 1944, p. 162.

³ Jacob Burckhardt, *Considérations sur l'histoire universelle*, Paris, 1971, p. 43.

⁴ Aluzia se referă la o lucrare discutabilă, deci stimulentă, a lui Daniel Chirot. Vezi și punctele de vedere expuse de Kenneth Jowitt și colaboratorii, *Social Change in Romania, 1860–1940. A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, 1978, și Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, Buc., 1984.

⁵ M. Berza, *Metodă istorică și falsă crudiție*, „Revista istorică”, XXX, 1944, p. 105.

⁶ DRH, A, III, nr. 50.

⁷ „Grise Wallengue”, este, credem, o lectură cronată în loc de „Wallengne” în *Le Jeu de Saint Nicolas*, piesă de teatru scrisă de Jean Bodel, poet din Arras (vezi textul editat de F. J. Warne, Oxford, 1972, p. 15). Nu e aici locul pentru un comentariu dezvoltat al acestei informații, ceea ce va fi de făcut când vom reveni asupra considerațiilor lui Sergiu Iosipescu, „La colonie dellii Romani Negri che dicono Valacchi. La romanité des Roumains dans la conscience européenne du XIVe siècle”, „Revue roumaine d'histoire”, XVIII, 4, 1979, p. 673–685.

⁸ Document reprodus în cronică lui Andrea Dandolo, ed. Ester Pastorello, în *Rerum Italicarum Scriptores*, XII, la Bologna, 1942, p. 128. Expresia amintește de „Romanioia sive Valachia inferior” dintr-un document din 1578, ed. de L. Lukaes, *Monumenta antiquae Hungariae*, I, Roma, 1969, comentat de Șerban Papacostea, *România, Țara Românească, Valachia: un nume de țară*, în „Lucafărul”, XXII, 1979, 3.

⁹ G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1974, precedat de Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946.

¹⁰ Între redactarea textului nostru și trimiterea sa la tipar a apărut o cercetare fundamentală asupra acestei teme: I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985.

¹¹ N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a II-a, Vălenii-de-Munte, 1925, p. 23–24.

¹² Halvdan Koht, *Les luttes des paysans en Norvège*, Paris, 1929.

¹³ Traducerea românească a scrisorii către Gabriel Bethlen, 2 septembrie 1629, a fost publicată de I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1940, p. 177–179.

¹⁴ Pentru un punct de vedere diferit vezi Dimităr Angelov, *Formation and Development of the Bulgarian Nationality (Ninth to Twelfth Centuries)*, „Bulgarian Historical Review”, I, 1, 1973, p. 49–64.

¹⁵ Edward Lear, *Journals, a Selection*, ed. Herbert Van Thal, London, 1952, p. 60.

¹⁶ N. Iorga, *Stat și societate*, în „Neamul Românesc”, 23 octombrie 1939.

¹⁷ H. H. Stahl, *Organizarea socială a Țărânilor*, în *Enciclopedia României*, I, București, 1938, p. 559.

¹⁸ Ele au format și mai departe, până în 1866, o confederație, cf. J. K. Campbell, *Honour, Family and Patronage. A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*, Oxford, 1964, p. 12.

¹⁹ Antoine Castell, *Les chartes fédérales de Schwyz*, Einsiedeln, 1938, p. 27–40.

²⁰ Observația a fost făcută de P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, București 1960, p. 62.

²¹ I. Corfuz, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 52. Cf. *ibid.*, p. 72: „această țară a noastră a Moldovei a fost poarta și cheia acestor țări a Ungariei și a Poloniei ... și a altor țări creștine” (scris în (1542).

²² Ed. Tit Simedrea și G. Giuglea, în „B.O.R.” LV, 5–6, 1937, p. 284.

²³ *Călători străini despre țările române*, I, ed. Maria Holban, București, 1968, p. 300–301.

²⁴ Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești. Mărturii interne. „Român-românești” în textele românești din veacurile XV–XVIII*, „Studii”, 17, 1964 p. 967–1000.

²⁵ Endre Arató, *The Emergence of the Hungarian Bourgeois Concept of „Nation-Homeland”* în „Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis”, Sectio Historica, XIX, 1978, p. 47–83.

²⁶ Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ed. Damaschin Mioc, Buc., 1979, p. 304; *Călătoria lui Porfirie Uspenski pe la noi, 1846*, trad. Ștefan Berechet, București, 1920, p. 31.

²⁷ *Cel dintîiu învățător de ideal național, Gheorghe Lazăr, la o sută de ani de la deschiderea școlii lui*, de N. Iorga, învățător de același ideal, București, 1916, p. 4.

²⁸ Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău*, I, „Analele Academiei Române”, mem. secț. ist., t. XXXI, 1909, p. 14–15; P. P. Panaitescu, *art. cit.*, p. 88–89.

- ²⁹ B. P. Hasdeu, *Ultima cronică română din epoca Fanariofilor*, București, 1884, p. 1—2, 15—17, 118.
- ³⁰ Ștefan Bezdechi, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Râmniceanu*, I, Cluj, 1944, p. 70—71, 91—92.
- ³¹ Biblioteca Academiei R.S.R., ms. rom. 1267, f. 1267 f. 203. Despre acest interesant manuscris, vezi Cătălina Velculescu, *Cărți populare și cultura românească*, București, 1984, p. 22—26.
- ³² De văzut cele două ediții ale lui Const. Goleșcu, *Însemnare a călătoriei mele, făcută în anul 1824, 1825, 1826* — de Nerva Hodoș (Buc., 1910), și de Petre V. Haneș (București, 1915). F. G. L. (aurençon), *Nouvelles observations sur la Valachie*, Paris, 1822, p. 41—46, atribuie declarația: „nous ne sommes jamais nous” unui mare boier „avec lequel j'avais été fort lié pendant mon séjour à Bucharst”. Acest „honnête patriote” întreabă: „Devons-nous être toujours regardés comme ne faisant point part de la grande famille européenne?” Despre Golești la Sibiu în 1821, vezi *Documente Hurmuzaki*, III (seria nouă), p. 246.
- ³³ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, I, Buc., 1967, p. 286—287.
- ³⁴ Cf. Henryk Barycz, *Seventeenth Century Paaua in the Intellectual Life of Poland*, în vol. *Polish Civilization. Essays and Studies*, ed. M. Giergielciewicz și L. Krzyzanowski, New York, 1979, p. 135—162; Giorgio Plumidis, *Gli scolari „oltramarini” a Padova nei secoli XVI e XVII*, „Revue des études sud-est européennes”, X, 2, 1972, p. 257—270.
- ³⁵ Vezi Carlo M. Cipolla, *Literacy and Development in the West*, London, 1969.
- ³⁶ Al. Russo, *Scrieri*, ed. P. V. Haneș, București, 1934, p. 239, articol din „România literară”, 1855, despre poetul D. Dăscălescu de la Focșani.
- ³⁷ Anastasie Iordache, *Pe urmele lui Dumitru Brătianu*, București, 1984, p. 85. Și mai tirziu, în 1891, I. Bianu afirma încă: „Școala națională a cîștigat preponderență asupra influențelor străine, nu a ajuns însă să le impună în destul și pînă astăzi aceste diverse curente nu s-au contopit de ajuns într-o cultură românească proprie. De aceea cultura noastră nu a ajuns încă la o formă definitivă” etc. (*Memorie culturale*, București 1904, p. 3).
- ³⁸ N. Iorga, *Gheorghe Lazăr*, p. 63—64.
- ³⁹ Despre „complexul latin”, Tudor Vianu, *România și cultura europeană*, în *Opere*, 9, București, 1980, p. 688.

BIBLIOGRAFIE (FOARTE) SELECTIVĂ

Pentru orientarea cititorului, pe care riscă să-l deruteze notele așa cum sînt, limitate la identificarea unui citat sau la justificarea unei cifre, vom indica doar cîteva repere pe care le-am găsit utile, deși se înțelege cît de personală este această alegere.

Din opera lui N. Iorga ar trebui citat aproape tot. Nu putem semnală aici decît *Trei lecții despre însemnătatea românilor în istoria universală*, Vălenii-de-Munte, 1912, text în care concepția autorului, apoi dezvoltată la proporțiile celor trei volume din 1935—1936, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, era pe de-a întregul formată.

În direcții divergente conduc Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, (reeditată de Z. Ornea, București, 1972), dovedind un spirit anistoric, dar extrem de viu și clar, și P. P. Panaitescu, *Interpretări românești, studii de istorie economică și socială*, București, 1947.

Dintre încercările de a reconstitui filosofia și psihologia poporului român sînt de reținut paginile lui M. Vulcănescu din *Izvoare de filosofie*, II, 1943, și Henri H. Stahl, *Eseuri critice*, București, 1983.

Cu totul uitate astăzi, pe nedrept, căci conțin sugestii remarcabile, sînt esul lui C. I. Andreescu, *Factorii de creare a Statului în trecutul românesc*, în volumul *Lecții de deschidere* (ed. A. Sacerdoțeanu, *Lucrările Școlii de Arhivistice*, 2), Buc., 1943, și o „privire istorică” de N. A. Constantinescu, *Originea și expansiunea românilor*, București, 1943.

De semnalat în sfîrșit Ion Pătroi, *Formarea națiunii române*, „Arhivele Olteniei”, serie nouă, 3, 1984, p. 95—109.

Pentru luciditatea observațiilor lor merită amintite cărțile lui Jacques Ancel, *Peuples et nations des Balkans*, Paris, 1926, și Lucien Romier, *Au carrefour des empires morts*, Paris, 1931, prima aducînd experiența unui antropogeograf, cealaltă a unui istoric dublat de un politolog.

Comparațiile pe care le-am încercat datorcăz mult lui Ernst-Robert Curtius, *Essai sur la France* (Paris, 1941), lui Americo Castro, *The Structure of Spanish History* (Princeton, 1954), lui Martinez Estrada, *Radiografia pampei* (București, 1978) și primului volum (1972) din *Storia d'Italia*, cu subtitlul *I caratteri originali*, redactat în colaborare de R. Romano, C. Ginzburg, E. Sereni, C. Vivanti, G. Bollati etc. Neapărat necesare, cărțile lui Federico Chabod, *Storia dell'idea d'Europa*, Bari, 1965, și *L'idea di nazione*, Bari, 1974.

IDENTITÉ NATIONALE ET CULTURELLE. QUELQUES PROBLÈMES DE MÉTHODE AU SUJET DE LA PLACE DES ROUMAINS DANS L'HISTOIRE

Résumé

Dans un monde en pleine croissance tel que le nôtre et dont il importe de bien saisir l'infinie variété, un thème classique aux contours flous et au contenu événementiel en train de s'enrichir sans arrêt revient au centre d'un débat actuel : c'est „la place des Roumains dans l'histoire universelle”, sujet d'un recueil d'études en préparation.

L'auteur propose de définir l'identité nationale à partir de cinq éléments : le nom d'un peuple, sa langue, sa religion, son Etat et son image historique (la conscience de son passé). Une analyse critique du rôle de chacun de ces facteurs dans l'histoire des Roumains, appuyée sur des comparaisons avec d'autres exemples, proches ou lointains dans l'espace et dans le temps, permet de retracer les étapes de la formation d'une identité nationale roumaine. Un premier tournant serait au XVIIe siècle, époque où les structures d'Etat sont en voie de modernisation, tandis que la conscience historique se développe, complétée par un trait essentiel, l'idée de l'origine romaine. En même temps, une littérature roumaine prend corps et l'enseignement, exigé par les nécessités de l'Etat, lui donne un public. Désormais, la culture sera une force capable de modifier et de moderniser l'identité nationale roumaine (sous l'influence des contacts avec l'autre Europe, celle d'Occident).

On ne saurait concevoir justement la place des Roumains dans l'histoire universelle sans avoir une image nette de cette évolution graduelle et sans chercher en quoi consiste son originalité, ce qui signifie tenir compte des parallèles, des analogies et des convergences avec l'histoire d'autres peuples. Somme toute, cet exposé aboutit à une plaidoirie pour une approche comparative du sujet et contre les cloisons isolantes qui en faussent la perspective.

C.A. ROSETTI ȘI ROLUL LUI ÎN IMPULSIONAREA CULTURII ȘI ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ROMÂNESC

NICHITA ADĂNILOAIIE

Comemorăm anul acesta un veac de la moartea lui C. A. Rosetti, patriot înflăcărat, luptător neobosit pentru unitate și independență națională, pentru libertate, dreptate și progres social, una din marile personalități ale vieții politice și culturale românești din secolul trecut. Om politic cu vederi democratice, gânditor progresist, militant pe tărîmul culturii și ziarist de mare talent, C. A. Rosetti și-a legat numele de cele mai importante momente din perioada constituirii României moderne. Revoluția de la 1848, unirea Principatelor și cucerirea independenței naționale — iar paralel cu acestea obținerea de drepturi și libertăți democratice — sînt evenimente din frontispiciul istoriei României, pentru realizarea cărora C. A. Rosetti a luptat — cu pana, vorba și fapta — cu abnegație și neînfrîntă perseverență.

Revoluționar în tinerețe, liberal radical și „republican pînă la moarte, admitînd monarhia ca o treaptă, străin de orice vanitate și dușman oricărui rang, sărac și de o superioară onestitate” — după cum îl caracterizează marele istoric N. Iorga — Rosetti „pontifica în templul libertății; al libertății oamenilor, al libertății națiunilor”¹. Expunîndu-și concepția potrivit căreia între patriotism și cauza libertății tuturor popoarelor există o legătură indisolubilă, Rosetti sublinia: „Iubind libertatea a trebuit să iubesc omenirea, și iubind omenirea este natural să-mi iubesc familia, să iubesc națiunea”². De altfel, el a fost unul din cei mai consecvenți propagatori ai ideilor revoluționare, întîlnindu-se în acțiunile sale cu reprezentanții celorlalte popoare europene oprite. În spiritul său de patriot înaintat ardeau cu maximă intensitate atît dragostea nețărmurită față de poporul român, cît și un puternic sentiment de solidaritate internațională, bazat pe ideea de libertate și egalitate între toate popoarele lumii.

Născut în București, la 2 iunie 1816, dintr-o familie boierească și rămas de tînăr orfan de părinți, C. A. Rosetti, animat de idei avansate, avea să-și vindă moșia pentru a putea să înființeze o tipografie, să deschidă o librărie și un cabinet de lectură puse în slujba revoluției pașoptiste ce se pregătea. După studiile secundare făcute la „Sf. Sava” — unde dovedise în lîin tîi spre istorie, literatură și teatru — el s-a înrolat în oștirea națională, ca mulți tineri entuziaști din generația sa pătrunși de nostalgia epocilor glorioase din timpul lui Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul și convinși că numai prin oștire se va putea obține unitatea și libertatea patriei. Deși a fost avansat repede la gradul de sublocotenent de cavalerie, iar apoi numit adjutant al domnitorului Al. Ghica, în armată n-a stat mai mult de 4 ani. Perioade și mai scurte a exercitat funcția de șef al poliției orașului București și apoi de președinte al tribunalului comercial din București³.

Paralel cu acestea, în tinerețea zbuciumată — și uneori zvăpăiată — Rosetti s-a ocupat cu teatrul, literatura și politica. A scris poezii liice, romane gustate de public, poezii satirice la adresa aristocrației moșierești și, totodată, a făcut traduceri din operele unor gânditori și poeți de seamă ai literaturii universale, promotori ai ideilor înaintate ca : Voltaire, Byron, Lamartine, Victor Hugo. Adept al ideilor patriotice — de unitate și libertate națională — preconizate de I. Cîmpineanu, Rosetti (împreună cu Șt. și N. Golescu, I. Ghica, I. Voinescu II, C. Aristia, Gr. Alexandrescu ș.a.) participa la întrunirile ce se țineau în casa acestuia și la care se discută literatură, istorie, politică iar uneori se organizau chiar reprezentații teatrale. În casa lui I. Cîmpineanu și în acest mediu s-au pus bazele Societății filarmonice și a Teatrului național⁴, C. A. Rosetti fiind unul din întemeietorii acestor instituții, deși abia împlinise vîrsta de 17 ani. Semnătura lui — alături de a lui I. Cîmpineanu, I. Heliade Rădulescu ș.a. — figurează atît în actul de constituire a menționatei societăți cît și în cererea de înființare a Teatrului național, din octombrie 1834⁵. Dealtfel, el a fost „unul dintre primii actori” ai acestui teatru, interpretîndu-și rolurile cu atîta dăruire și naturalețe încît uimea publicul „și chiar pe Aristia, profesorul său”⁶.

Deși Societatea filarmonică a fost desființată în 1837, la insistența consulului țarist de la București, iar colonelul I. Cîmpineanu — conducătorul „partidei naționale” — a fost întemnițat în 1839, C. A. Rosetti nu se va descuraja nici după reprimarea mișcării conduse de Dimitrie Filipescu, ci va milita în continuare, alături de N. Bălcescu și alți tineri patrioți, pentru transformarea politică și culturală a societății românești. În 1843 el a contribuit alături de I. Ghica, N. Bălcescu și Christian Tell la întemeierea societății revoluționare secrete *Frăția*, devenind unul din conducătorii ei. Scopul societății era de a dirija acțiunile revoluționare menite să ducă la răsturnarea orînduirii feudale și la înfăptuirea unității naționale a românilor în cadrul unui stat independent și democratic. Pentru a putea desfășura o activitate eficientă, *Frăția* și-a creat în 1845 și organizații legale : la București *Asociația literară a României*, iar în Franța *Societatea studenților români din Paris*. Asociația literară colabora în Transilvania cu G. Barițiu și Timotei Cipariu (prieteni ai lui Rosetti), iar în Moldova cu M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, C. Negruzzi, C. Negri și alți cărturari. Sub o formă legală de întocmire a unui dicționar biografic, de răspîndire a cunoștințelor și de încurajare a scriitorilor români de pretutindeni, Asociația avea un scop politic, tănuuit, acela de a acționa pentru făurirea unității naționale. În apariția lucrărilor proiectate tipografia lui Rosetti — înființată tot în 1845 — juca rolul principal, ea fiind o adevărată „anexă a Asociației”⁷.

Pentru a-și completa cultura prin contactul direct cu intelectualitatea franceză, dar probabil și pentru a uni într-o „organizație politică antifeudală pe toți românii din Paris, studenți sau simpli vizitatori” — cum remarcă unii istorici⁸ — , C. A. Rosetti s-a aflat între anii 1844—1847 mai mult în capitala Franței decît la București. La Paris Rosetti a frecventat mai ales cursurile de istorie universală, de literatură și filozofie ale universității libere de la Collège de France. Profesorii care l-au impresionat cel mai mult au fost Jules Michelet și Edgar Quinet. Cu amîndoi va lega, treptat, o prietenie durabilă. În scurt timp el a intrat în contact și cu alți id www.dacoromanie.ro te care pregăteau revoluția franceză din 1848 ca : Louis Blanc, Ledru Rollin și Paul Bataillard. În-

preună cu ultimul, Rosetti își aduce contribuția la întemeierea, în iunie 1845, a periodicului democratic lunar „Les Écoles”⁹.

În acei ani, perioade mai lungi sau mai scurte, s-au aflat la Paris numeroși tineri din Principate ca : Vasile și Iancu Alecsandri, C. Negri, Scarlat Vîrnav, M. Kogălniceanu, Ion Ionescu de la Brad, Ion și Dumitru Brătianu, Ștefan și Nicolae Golescu, Al. G. Golescu, I. Bălăceanu, I. Ghica ș.a. Referindu-se la românii aflați atunci în capitala Franței și la acțiunea desfășurată pentru înființarea societății studenților, I. Bălăceanu în *Suvenirele* sale preciza : „dintre noi toți cel mai avansat ca idei era fără îndoială C. A. Rosetti, un veritabil precursor al Republicii sociale”¹⁰. În adevăr, Rosetti s-a zbatut cel mai mult pînă a izbutit, în decembrie 1845, să pună bazele *Societății studenților români din Paris*, menită să ajute la învățătură pe tinerii români de pretutindeni lipsiți de mijloace materiale, să promoveze cultura și literatura națională. Tot el a redactat apelul către România și statutele societății care, în primăvara anului următor, fură aprobate de ceilalți tovarăși de idei, după lungi dezbateri. I. Ghica a fost ales președinte, C. A. Rosetti secretar și Scarlat Vîrnav casier. Pentru a primi sprijin și publicitate, ei l-au rugat pe marele poet Lamartine să accepte patronarea societății, iar acesta a primit cu bucurie și cu frumoase promisiuni de ajutor¹¹.

Venind între timp și N. Bălcescu la Paris acesta preluă conducerea societății întrucît I. Ghica și C. A. Rosetti urmau să se întoarcă la București; ultimul numai pentru cîteva luni. Toți românii aflați la Paris au contribuit cu diferite sume pentru realizarea țelurilor societății. Că scopul acesteia nu era numai cultural — umanitar, ci și politic, rezultă și din faptul că Societatea studenților români din Paris grupa aproape pe toți cei ce aveau să devină conducătorii revoluției de la 1848 din Principate.

R întors în țară, Rosetti se căsătorește în august 1847 cu Maria Grant, sora secretarului consulului englez din București, care s-a dovedit a fi o femeie superioară, o adevărată tovarășă de viață. Totodată el își intensifică activitatea revoluționară de propagare a transformărilor necesare dezvoltării societății românești. În casa și în librăria lui Rosetti au avut loc, în iarna lui 1848, întrunirile societății secrete *Frăția* ce pregătea declanșarea revoluției. Arestat pentru activitatea sa, Rosetti va fi eliberat la 11 iunie 1848 de revoluție și va fi numit, la început, șef al Poliției Capitalei, iar peste două zile secretar al guvernului provizoriu, alături de N. Bălcescu, I. C. Brătianu, A. G. Golescu și ceilalți fruntași pașoptiști.

Înființînd ziarul „Pruncul Român”, Rosetti se pronunță categoric, în coloanele acestuia, pentru abolirea privilegiilor feudale, pentru reforme democratice în toate domeniile vieții economice și social-politice. De altfel, el a deschis și lucrările Comisiei proprietății. În coloanele ziarului său, încă din primele zile ale revoluției, el face apelul patetic de unire „fraților români din Moldova”. Vestindu-i de izbînda revoluției la București, C. A. Rosetti scria : „Uniți-vă cu noi, frați de dincolo de Milcov, peste undele lui vă întindem brațele, dorind cu înfocare a vă da sîrutarea frăției și a libertății. Munteanul și moldoveanul sînt toți români, sînt frați, o singură nație ... Să ne dăm mina ca niște frați și să ne ajutăm unii pe alții. Uniți vom fi mai tari. Uniți vom sta împotriva oricărui vrăjmaș al libertății noastre”¹². Peste cîteva săptămîni el lansa un nou apel la unire : „Vă întindem mina frați moldoveni, în interesul nostru comun vă cerem unirea ... Vom alcătui un singur stat, o singură nație, o singură Românie liberă, mare și puternică”¹³.

C. A. Rosetti, ca și alți luptători pașoptiști, vedea în unirea Țării românești cu Moldova doar o primă etapă în procesul de formare a statului național român; el considera că acest proces trebuia desăvârșit prin unirea Transilvaniei și a celorlalte provincii românești. De aceea a și căutat să intre în legătură cu fruntași ai mișcării de eliberare națională de peste Carpați. Încă pe când se întorcea de la Paris, el îl vizitase la Budapesta pe Eftimie Murgu, care se afla la închisoare, îmbărbătându-l și întărindu-i convingerea că revoluția va izbucni în cele trei țări române, ca și în alte părți ale Europei.

După înăbușirea revoluției de la 1848, fiind nevoit să trăiască peste 8 ani în exil, C. A. Rosetti a continuat, cu aceeași însuflețire, lupta pentru victoria ideilor revoluției și pentru unitatea națională. În colaborare cu N. Bălcescu a scos la Paris, în 1850, revista „România viitoare” și a editat apoi, împreună cu alți militanți revoluționari, „Republica Română” propagând în colcanele lor necesitatea Unirii și căutând să cîștige opinia europeană pentru această cauză națională. După moartea lui N. Bălcescu, C. A. Rosetti a rămas figura cea mai de stînga a pașoptiștilor români, aflați în emigrație. Este de precizat însă că el studiasse operele unor socialiști și-și însușise unele din ideile acestora, pronunțîndu-se, chiar în discuțiile cu N. Bălcescu, pentru „abolirea proprietății individuale a pămîntului”¹⁴. În scrisorile către I. Ghica, din 1849, Rosetti își exprimase convingerea că trupele țariste și otomane vor fi izgonite din țară și se va „proclama republica română independentă și socialistă”, iar peste cîțiva ani „socialismul o să triumfe”¹⁵. Analizîndu-i activitatea revoluționară — inclusiv din perioada exilului —, G. Ibrăileanu l-a considerat pe C. A. Rosetti drept „cel mai înaintat dintre oamenii generației de la 1848”¹⁶.

Chiar departe de țară — după înercările neizbutite din 1854 de a insurecționa Oltenia — el a contribuit la organizarea luptei pentru cauza unirii Principatelor. În ampla corespondență purtată cu luptătorii uniونيști din Moldova și Țara Românească, el le dă mereu sfaturi și recomandări pentru crearea unei structuri organizatorice — comitetele de acțiune unioniste — care să dea posibilitate maselor populare să joace un rol mai activ, să-și facă auzită cu toată tăria voința lor de unire; „comitetele din Moldova și Muntenia — îi scrie Rosetti lui M. Kogălniceanu în 1856 — să fie în legătură și înțelegere permanentă pentru a avea absolut același program”. El propune ca unii moldoveni să meargă în Muntenia și vice-versa pentru a exista o înțelegere deplină. Ca și Bălcescu, C. A. Rosetti arată că națiunea nu se poate salva prin ajutorul străinilor, ci prin forțele interne; el scrie: „Trebuie să învățăm poporul a se încrede în el și a se manifesta neconținut”¹⁷.

Cînd în vara anului 1857 a obținut în sfîrșit permisiunea să se întoarcă în țară, împreună cu frații Golești, o mulțime de oameni i-a ieșit în întîmpinare în drum de la Giurgiu la București, purtîndu-l într-un adevărat triumf. Este ales imediat deputat în Divanul ad-hoc din București și secretar al acestei adunări. Reluîndu-și activitatea publicistică, el duce o campanie susținută pentru Unire chiar după ce Conferința de la Paris se pronunțase doar pentru o unire simbolică a Principatelor Române. C. A. Rosetti a demascat cu mult curaj în ziarul său „Românul” uneltirile antiunioniste ale căimăcămiei reacționare din 1858.

În ianuarie 1859 C. A. Rosetti s-a aflat, împreună cu alți conducători ai grupării liberal-radicală, în fruntea luptei maselor populare orășenești și sătești pentru zădărnicierea încercărilor moșierimii conservatoare de

a-l impune domn pe Gh. Bibescu și pentru înfăptuirea dublei alegeri a lui Al. I. Cuza. Îndată după alegerea din 24 ianuarie — care aducea unirea Principatelor — C. A. Rosetti a fost trimis la Iași în fruntea unei delegații a Adunării electivă din București pentru a-l vesti pe domn de încrederea acordată de reprezentanții națiunii din țara soră. În frumoasa cuvîntare ținută, cu această ocazie, în fața domnitorului, C. A. Rosetti sublinia: „Măria ta, suntem mîndri și fericiți că Adunarea electivă din București ne-a onorat cu marea și frumoasa misie de a depune coroana lui Mihai în minile mîriei tale, căruia frații noștri de aici au încredințat coroana lui Ștefan”. În închiere el îl asigură pe domnitor de tot sprijinul, accentuînd: „cîl vei ține cu tărie stindardul unirei, al naționalității, al dreptății și al libertății, românii de peste Milcov, ca și cei de aici, te vor urma ca un singur om și strigînd cu un singur vîers: Trăiască România”¹⁸.

Făurirea statului național român trebuia să aducă — după părerea lui C. A. Rosetti — transformări înnoitoare în toate domeniile. În *profesia de credință*, publicată la 8 ianuarie 1859 în ziarul „Românul”, Rosetti preciza că a susținut și va susține — printre altele — următoarele: „apărarea energică a naționalității noastre”, a Unirei, autonomiei, a dreptului electoral și a progresului, subordonarea puterii executive adunării legislative; libertatea tiparului, a adunărilor și asocierilor publice; „educație comună, gratuită, îndatoritoare și întregă după aptitudine și capacitate; largă întindere a instrucției primare; toate funcțiile, și mai cu seamă a profesorilor, bine plătite și renălțate în demnitatea lor”; largi reforme administrative, judiciare și financiare; gratuitatea justiției; reorganizarea armatei și a modului recrutării; dezvoltarea agriculturii, a industriei și a comerțului; „organizarea și dezvoltarea artelor și meșteșugurilor”, conform „cu trebuințele țării și ale societății celei noi” etc.

Referindu-se la lupta lui Rosetti pentru formarea și consolidarea statului național român, eminentul său contemporan M. Kogălniceanu ținea să sublinieze: „Adevăratul om politic al generației noastre a fost C. A. Rosetti, el îndată ce s-a întors din exil s-a îngrijit de mijloacele prin care să se facă propaganda ideilor reformatoare; el a înființat „Românul” și l-a făcut citit de toți; el a pus începutul partidului liberal care a fost sprijinitorul progreselor țării”¹⁹. Aprecierile lui M. Kogălniceanu sînt, de altfel, definitorii și pentru ziarul „Românul” care, de la apariția sa (9 august 1857), a devenit cel mai important și cel mai înaintat organ de presă din țară pînă spre sfîrșitul veacului trecut. „Românul” a îmbrățișat o arie tematică foarte largă — de la problemele de politică internă și internațională la cele de economie, cultură (învățămînt, literatură, teatru), chestiuni edilitare etc. — străduindu-se să simtă pulsul opiniei publice, să lămurească și educe cititorii, să combată abuzurile de orice fel, să exprime realitățile vremii, nevoile cele mai stringente ale cetățenilor, nădăjdiile și aspirațiile naționale. Acest ziar — care n-a abdicat niciodată de la principiile enunțate inițial: naționalitate, libertate, progres, umanitarism — prin îndelungata sa apariție, prin străduința redactorilor de a fi mereu bine informați este considerat, pe drept cuvînt, „ca o școală a jurnalisticii românești”²⁰; iar Rosetti ca decanul, sau Nestorul presei românești.

Este adevărat că C. A. Rosetti a contribuit la detronarea lui Cuza, dar divergențele cu domnitorul erau cu totul diferite de cele ale moșierimii conservatoare. În timp ce moșierimea îi reproșa lui Cuza că mersese prea departe cu reformele sociale, lui Rosetti ceea ce înfăptuise Cuza i se părea, dimpotrivă, insuficient. Partizan înfocat al libertăților democratice, al

acțiunii parlamentare și al revoluției sincrone europene, el considera că Al. I. Cuza domnește prea autoritar, că încătusează presa (ziarul „Românul” a fost de mai multe ori cenzurat ori suspendat) și că nu duce o politică externă de sprijinire deschisă a revoluționarilor europeni (polonezi, italieni, maghiari etc.).

C. A. Rosetti a combătut adeseori politica internă și externă a lui Carol I de Hohenzollern și a refuzat distincțiile și favorurile (inclusiv decorațiile, sau postul de președinte al Consiliului de Miniștri) pe care i le oferise acesta. El își mărturisise mereu concepțiile sale republicane. Chiar a sprijinit mișcările republicane din Ploiești și București din anii 1870 și 1871. Proclamarea regatului la 1881 e acceptată de republicanul Rosetti ca o necesitate, în condițiile epocii și a configurației geografice, pentru consolidarea statului și a suveranității naționale. „România — arăta el — e încă prea tinăra și prea mică spre a nu ține seama de vecinii săi cei puternici. Austria și Rusia având monarhia, ar fi foarte imprudent să încercăm de a ridica o republică lângă dinsele” și s-ar putea da prilejul unor intervenții externe. Este necesar „ca principele României să fie într-o situațiune astfel încât împăratul Austriei și țarul să nu se poată atinge de dinsul fără a ataca chiar principiul pe care se reazămă propria lor autoritate. De aceea am făcut rege pe principele Carol de Hohenzollern”. Altădată el mărturisea că, deși în teorie va fi întotdeauna republican, pentru prezent voiește să-și consolideze națiunea „cît pentru republica aceasta este treaba copiilor mei și a copiilor lor”²¹.

La 1877 C. A. Rosetti — președinte al Camerei deputaților — a susținut cu tărie în parlament și în presă încheierea convenției cu Rusia, proclamarea urgentă a independenței naționale și participarea activă a armatei române în războiul împotriva Porții otomane. Rolul important al lui Rosetti în proclamarea independenței este reliefat și de N. Iorga care precizează că marele luptător era „de o credință nezguduită în ideile cu care-și începuse viața politică ... Independența o propuse el. Pentru a o impune, președintele Camerei își cheltui toată apriga lui elocință ... de o misterioasă putere de convingere”²². În „Românul” din 14 mai el scria că dorește intrarea în acțiune a armatei noastre pentru ca „românii să-și datoreze lor înșile ... independența absolută a patriei, căci atunci vor ține mai mult la dinsa și ea va fi mai bine garantată”. Victoria armatei române — accentua el — „Va contribui la mărirea și ridicarea patriei”. Nu întâmplător ca președinte al Camerei a asistat, în ziua de 20 august 1877, la Corabia, la trecerea peste Dunăre a armatei române. După victoria de la Plevna, cînd o mare mulțime a locuitorilor Bucureștiului au făcut o manifestație de simpatie în fața casei lui Rosetti, acesta i-a îndemnat să fie stăruitori și gata mereu de luptă, că mai este de cucerit o Plevnă internă, moșierească.

Între 26 mai și 16 noiembrie 1878 Rosetti este ministrul de interne, iar timp de o lună — cînd I. C. Brătianu s-a aflat (alături de M. Kogălniceanu) la Berlin să apere interesele naționale ale țării în fața Congresului european de pace — el a girat și președinția Consiliului de Miniștri. În calitate de ministru de interne, prin circulare adresate prefectilor de județe, a căutat să liniștească spiritele agitate de zvonurile referitoare la știrbirea integrității teritoriale și la eventuala intervenție a armatei țariste, arătînd că statul român trebuie să se mențină „la înălțimea la care l-a pus munca și patriotismul tuturor românilor și eroismul oștenilor pe cîmpul de onoare”. Prin chibzuință, unire și patriotism — accentua el — „Româ-

nia va ieși mai mare din orice suferință”²³. Prin alte circulare el a urmărit încetarea abuzurilor proprietarilor, arendașilor ori subprefecților, îmbunătățirea situației țăranilor, accelerarea împroprietăririi „însurăteilor” și despăgubirea urgentă și echitabilă, de către stat, a tuturor locuitorilor cărora li s-au rechiziționat vite și produse în timpul războiului de independență²⁴. În toamna aceluiași an a întocmit și un regulament de organizare administrativă a Dobrogei în care se prevedea respectarea datinilor și obiceiurilor fiecărei confesiuni și naționalități și „înfrățirea între diferitele culte și naționalități”²⁵.

După ce a refuzat de două ori — în aprilie și iunie 1881 — președinția Consiliului de Miniștri, oferită de rege, C. A. Rosetti a acceptat totuși să intre din nou în guvernul prezidat de I. C. Brătianu ca ministru de interne. Ministeriatul său, nici de astă dată, n-a durat prea mult — între 9 iunie 1881 și 24 ianuarie 1882 —, dar a alarmat din nou moșierimea. Ca și în 1878, pentru a liniști pe țărani, radicalul ministru de interne a căutat mai întâi să îngrădească abuzurile comise de moșieri, arendași și aparatul administrativ. Prin inspecțiile și anchetele făcute în județe, de el și colaboratorii apropiați, edificându-se asupra abuzurilor săvârșite împotriva sătenilor, a trecut la măsuri imediate. Astfel a destituit pe unii prefecți, subprefecți și primari care jefuiau pe țărani sau erau copărtași la acest jaf²⁶. Mare vîlvă a produs destituirea de către Rosetti, a unor subprefecți și primari din județul Dorohoi — unde vechiii moșierilor foloseau împotriva sătenilor unelte de tortură medievale (punerea cu picioarele în butuc) — și în deosebi suspendarea și judecarea prefectului de Bacău care ținuse sub pază, cu dorobanți, timp de cinci săptămîni, un număr considerabil de țărani pentru a-i lucra o moșie proprie²⁷. Pe baza materialului documentar referitor la exploatarea țărănimii, adunat de prin județe, Rosetti a alcătuit un proiect de lege pentru modificarea legii tocmelilor agricole prevăzînd condiții mai bune de învoială pentru săteni și abolirea executării lor forțate la muncă prin dorobanți. Coalizarea moșierilor conservatori cu unii politicieni liberali au determinat însă demisia lui Rosetti din guvern și o modificare a legii învoielilor agricole mai puțin favorabilă țărănimii decît preconizase fostul ministru de interne.

În anii următori C. A. Rosetti a pledat în Cameră și în presă pentru o modificare democratică a constituției, în așa fel încît colegiile electorale să fie contopite într-unul singur, iar poporul să aibă acces egal la alegeri. Din această cauză, cît și pentru faptul că se pronunța categoric împotriva îngrădirii libertății presei și împotriva înzestrării regelui cu moșii întinse, pe seama statului, Rosetti a intrat în conflict deschis cu gruparea de dreapta a partidului liberal și a fost silit să se retragă din viața politică apărîndu-și însă mai departe principiile democratice în ziarul „Românul”.

Vederile sale profund democratice l-au apropiat de socialiști și de mișcarea muncitorească. Este interesant de notat că el a pus bazele *Asociației lucrătorilor tipografi din București*, creată în 1858, care l-a ales ca președinte. Aceasta e prima asociație muncitorească din România. Tot cu sprijinul său asociația se va reorganiza, în 1872, luînd denumirea de *Asociația generală de ajutor reciproc a lucrătorilor tipografi „Gutenberg”*²⁸. Rosetti a salutat cu entuziasm în 1871 Comuna din Paris, exprimîndu-și nădejdea că ea va fi urmată de declanșarea revoluției în întreaga Europă și măturarea monarhiilor absolutiste. A avut legături cu socialiștii Nicolae Codreanu, Constantin Dobrogeanu Gherea, dr. Russel, pe care i-a sprijinit împotriva urmăririi lor de către ohrana țaristă ; a sprijinit activitatea revoluționarilor bulgari, în frunte cu Hristo Botev. Fiul său Mircea Rosetti,

educat în spiritul ideilor socialiste, a devenit membru al Internaționalei I. Toate acestea au făcut ca socialiștii români să-l considere pe C. A. Rosetti ca pe un precursor al lor.

★

Patriot inflăcărat, poet romantic, revoluționar impetuos și vizionar politic, întemeietor de instituții moderne și ctitor de stat, literat, om de teatru, economist și ziarist prin excelență, C. A. Rosetti a impulsionat toate domeniile de activitate publică a vremii sale și a deschis în toate noi perspective de creație și progres ²⁹. Convinși de aceste lucruri și vorbind, la 1903, în numele Academiei Române la inaugurarea monumentului ctitorului acelei instituții, C. Ollănescu Ascanio considera necesar să sublinieze : „Activitatea binefăcătoare a lui Rosetti a fost răspîdită în toate direcțiile și strălucirea numelui său a fost legată de mai toate înălțătoarele întreprinderi ale vieții noastre publice. A lumina poporul, a-l călăuzi către bine și a-i da putința să lucreze singur pentru propășirea și înălțarea lui, prin libertate și prin neatințare, acesta a fost idealul către care și-a îndrumat el munca și jertfele” ³⁰. În adevăr, prin gîndirea, vocația și impetuoașă-i activitate, C. A. Rosetti n-a impulsionat numai viața politică, ci și literatura, arta, știința, învățămîntul, presa și în genere întreaga cultură românească.

Întrucît despre rolul lui în impulsionarea culturii și în special a învățămîntului românesc s-a scris mai puțin vom căuta să adîncim aceste aspecte.

Ca literat, C. A. Rosetti aparține generației de entuziaști poeți lirici : Vasile Cîrlova, Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu, Cezar Bolliac încurajați de I. Eliade Rădulescu, care le publică în „Curierul românesc” primele poezii. Rosetti s-a remarcat prin poezii lirice, satirice și mai ales prin romane cîntate de lăutari și îndrăgite de publicul bucureștean. În 1839 au fost publicate poeziile *A cui e vina?* și *Duhul meu*, au urmat apoi *Dorința*, *Pisma*, *Demisiunea la amor*, *Femeia cea nobilă*, *La o zi înnoirată*, *Fracul meu*, *Tînguirea unui poet*, *Schimbarea mea*, etc. Unele au apărut la București în „Curierul românesc”, altele la Brașov în „Foaia pentru minte, inimă și literatură”. Ele au fost adunate și publicate, împreună cu unele traduceri, în volumul intitulat *Ceasurile de mulțumire*, apărut, la București, în 1843 ³¹.

În literatură Rosetti a fost influențat de Byron (din care a tradus drama *Manfred*) și Béranger ; la rîndul lui a exercitat o puternică înrîurire asupra versificatorilor vremii și a celor de mai tîrziu. Ecourile romanțelor lui s-au transmis în deceniile următoare impulsînd pe Theodor Șerbănescu, D. Petrino, Carol Scrob și alți autori ai genului. Poeziile lui Rosetti au fost apreciate de : I. Eliade Rădulescu, Anton Pann, G. Barițiu, J. A. Vaillant, D. Bolintineanu, C. Ollănescu Ascanio, N. Iorga, G. Ibrăileanu, G. Călinescu ș.a. G. Călinescu, de pildă, considera romanța *A cui e vina?* drept „o capodoperă”, subliniind că emoția produsă de ea „se înîlînește rar în istoria poeziei” ³². D. Bolintineanu menționa că Rosetti „născoci satira politică în România. Prin cîteva satire, care fură foarte gustate, făcu să se turbure curtea lui Bibescu care nu iubea libertatea” ³³. N. Iorga—care va publica, în 1909, un volum de *Poezii alese* ale lui Rosetti — aprecia că autorul, în versurile erotice, este „superior lui Bolintineanu, prin varietatea formei sale, prin puterea sentimentului de iubire sau a setei de răzbunare pentru că a fost înșelat, prin spiritul său mușcător...”, precizînd că unele poezii sînt chiar „spionaje” ³⁴.

Faptul că după 1843 Rosetti s-a ocupat mai puțin de poezie, dedicându-se luptei politice, l-a îndreptățit pe istoricul V. Netea — care-i consacră cea mai frumoasă monografie — să conchidă: „Pierzînd în C. A. Rosetti un poet, un poet autentic atît prin simțire cît și prin modul de exprimare, poporul român a cîștigat însă în autorul lui *Tu-mi ziceai odată* așa începe romanța *A cui e vina?* — un ziarist și un luptător politic al cărui elan și dinamism, unite cu un robust patriotism și cu o consecventă atitudine democratică, vor influența viața societății românești timp de patru decenii . . .”³⁵.

Nemulțumit de viața pe care a dus-o pînă la 28 de ani și de realizările sale, pe care le considera prea modeste față de trebuințele societății românești, Rosetti își propune să muncească mai mult, să studieze tot ce neglijase pînă atunci, să-și călească voința, „să se asocieze cu toți cei buni” care-și iubesc țara și să lupte pentru „eliberarea și mîntuirea românilor”. Aceste preocupări se relevă clar mai ales din anul 1844 cînd Rosetti începe să-și scrie gîndurile, impresiile, dorințele și întîmplările de peste zi într-un jurnal intim, nedestinat publicării³⁶. Studiînd aceste *Note intime* observăm frămîntările, rătăcirile și dorința sa sinceră de a se instrui, de a se perfecționa spre a fi mai folositor țării. Acest jurnal de autoanaliză și de acțiune totodată, scris între anii 1844—1856, face puntea de legătură între tinerețea sa de poet și maturitatea responsabilă a neobositului luptător pentru unirea Principatelor. Tipărit parțial la începutul secolului sub denumirea de *Note intime*, *Jurnalul* a fost publicat integral — cu un deceniu în urmă — într-o ediție critică îngrijită de Marin Bucur. Important și pentru istorici datorită prețioaselor date ce le conține, *Jurnalul* este considerat de literați drept „una din realizările de preț” ale literaturii romantice românești de la mijlocul veacului trecut. Editorul concluzionează că „*Jurnalul* lui C. A. Rosetti e actul de naștere al literaturii noastre de analiză interioară, de pătrundere în adîncurile eului, de captare continuă a curgerii fluxului vital”³⁷.

După cum am menționat, C. A. Rosetti, vechi militant pentru propășirea artei dramatice românești, se afirmase atît în timpul studiilor de la „Sf. Sava”, cît și în cadrul Societății filarmonice ca un strălucit elev al profesorului C. Aristia și devenise „unul dintre primii actori ai teatrului național” ce se năștea. Elaborase, tradusese și prelucrase pentru teatru diferite piese, dramatice ori satirice. Întrucît pasiunea lui pentru arta dramatică nu se stinsese nici în anii lungi ai exilului, îndată după revenirea în țară a început în ziarul „Românul” o campanie împotriva „coconasilor care disprețuiau teatrul românesc” pe motiv că n-ar fi la înălțimea celor din străinătate. Cronicile dramatice semnate de Rosetti, în care se dădeau sfaturi actorilor, ori se aprecia „simplitatea gesturilor” și „jocul natural și bine simțit” observat pe scenă mai ales la Matei Millo, constituiau „un intermediar binefăcător între teatru și public”³⁸. Rosetti scria că teatrul este „oglinda societății aceleia din care face parte”, că este „o școală prin care poporul ostenit de munca zilei . . . se duce seara spre a-și hodini și mintea și trupul și învață morala, patriotismul, virtutea prin icoane vii și puternice . . . , prin fapte vii și eroice”³⁹. De aceea s-a spus că prin apariția cronicilor teatrale în „Românul” s-a deschis „pentru arta dramatică o eră nouă”⁴⁰.

Urmărind să facă din teatru principală instituție artistică națională și totodată un factor de pedagogie socială și patriotică, Rosetti a cerut guvernului să i se concesioneze pe timp de trei ani antrepriza teatrului din București⁴¹. Întrucît la 1 iunie 1859 expira contractul de patru ani

a lui Matei Millo, cererea lui Rosetti a fost aprobată. Prima grijă a lui Rosetti ca director de teatru a fost de a-și alcătui o trupă de elită spre a ridica prestigiul instituției și a atrage publicul. Pentru aceasta a organizat, pe lângă teatru, o școală de muzică vocală, de declamație și de literatura dramatică, obligînd pe toți actorii de a-i urma cursurile și totodată a angajat pe cei mai buni artiști : Matei Millo, Costache Caragiale, M. Pascaly, C. Dimitriade, Al. Flechtenmacher, St. Velescu, Iorgu Caragiale, Eufrosina Popescu, Irina Poenaru ș.a. Pe M. Pascaly și pe C. Dimitriade i-a trimis, peste cîteva luni, la Paris pentru a se perfecționa în arta dramatică ⁴².

Se apreciază că Rosetti a fost unul dintre puținii directori de teatru care și-a respectat repertoriul anunțat, în stagiunea 1859—1860 jucîndu-se 45 de piese (comedii, drame, tragedii, voedeviluri operete-feerii, monoloage). Printre acestea numărîndu-se : *Wilhelm Tell*, *Don Carlos*, *Baba Hîrca*, *Coana Chirița în Iași*, *Cinel-Cinel*, *Prăpăștiile Bucureștilor*, *Jianul* (ultimele două de Matei Millo), *Bucureștenii* de Eugeniu Carada ș.a. ⁴³. Deși îi avea pe prietenii săi Winterhalder ca administrator și pe C. Caragiale ca director de scenă, Rosetti a făcut de-a lungul întregii stagiuni „o mult răbdătoare regie” ⁴⁴. Cunoscătorii au fost îndreptățiți să afirme că „nu a fost critic dramatic mai desăvîrșit, nu a fost director de teatru mai ingenios și mai dezinteresat de cît dînsul” ⁴⁵. La sfîrșitul stagiunii, în mai 1860, Rosetti devenind ministru a renunțat la contract arătînd că este de datoria statului să întrețină și să conducă teatrul care este o instituție publică. Dealtfel, stagiunea s-a încheiat cu un însemnat deficit financiar pe care Rosetti cu greu l-a putut achita ⁴⁶.

Aceiași largă concepție liberală și aceleași idei avansate l-au animat pe C. A. Rosetti și la conducerea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice pe care a exercitat-o în două rînduri ; prima dată între 28 mai — 13 iulie 1860, făcînd parte din guvernul lui N. Golescu și a doua oară între 11 februarie — 15 iulie 1866 făcînd parte din guvernele prezidate de I. Ghica pînă la 10 mai, iar după această dată de L. Catargiu.

Este de precizat, de la început, că în concepția lui Rosetti — ca de altfel și în concepția lui Cuza și Kogălniceanu — organizarea instrucțiunii implica o reformă radicală a învățămîntului public, extinderea sa astfel ca în țară să nu fie nici o comună fără școală, nici un copil fără să știe a scrie și citi. Prin presă, el a militat pentru obligativitatea și gratuitatea învățămîntului primar cu mult înainte ca aceste principii democratice să fie introduse în legea instrucțiunii din 1864. Ca publicist și ca ministru al instrucțiunii publice, el a acționat, cu perseverență, pentru organizarea și dezvoltarea învățămîntului românesc pe baza principiilor și ideilor noi, urmîrind ca școala să răspundă cerințelor vieții sociale, ca învățămîntul să fie aplicativ la toate nivelele, ca instrucția și educația tineretului să constituie laturi inseparabile ale procesului de învățămînt, ca învățătorii să contribuie la ridicarea nivelului cultural și politic al poporului ⁴⁷.

La 23 iunie 1860 Rosetti a dat o circulară către toți profesorii din Țara Românească în care revela că deși sîntem toți liberi și egali numai instrucțiunea mărește „sfera libertății civile și numai ea poate menține libertatea politică”. De aceea, instrucțiunea trebuie extinsă în toate comunele, orientată conform trebuințelor morale, sociale și materiale spre a contribui la întărirea simțului național, la admirarea virtuților strămoșești „la iubirea de patrie ... la înrădăcinarea principiilor egalitare și constituționale, la cultivarea frumosului ... la moralizarea societății și, în sfîrșit, la răspîndirea cunoștințelor economice, agricole, comerciale și

industriale ... care fac puterea și înflorirea națiunilor europene". El arăta că instrucțiunea trebuie să asigure fiecăruia înlesnirea de a-și dezvoltat „talentele ce a primit de la natură și prin aceasta a stabili între cetățeni o egalitate în fapt, care să facă adevărată egalitatea politică recunoscută de lege". Aceasta trebuie să fie prima sarcină și datorie a unei instrucțiuni naționale. Grijă lui Rosetti era îndreptată spre organizarea, orientarea și îmbunătățirea învățământului public spre a corespunde nevoilor multiple ale societății. „A cîrmui învățămîntul astfel încît perfecțiunea artelor să mărească binele general și progresul — sublinia Rosetti — ... a cultiva în fiecare generațiune facultățile fizice, intelectuale și morale, și prin aceasta a contribui la acea perfecțiune generală și gradată a omului" este scopul oricărui învățămînt social. Numai prin răspîndirea instrucțiunii și prin armare — aprecia ministrul — vom putea consolida și naționalitatea și unirea și libertățile noastre ⁴⁸.

Ca și M. Kogălniceanu, — ministru de resort și președinte al guvernului de la Iași — pe a cărui circulară din 14 mai 1860 o reproduce, cu aprecieri elogioase, în același număr al „Monitorului", Rosetti învederează că instrucțiunea trebuie să perfecționeze pe oamenii de toate vîrstele. De aceea profesorii să nu stea departe de „marile chestiuni naționale și sociale", misiunea lor fiind de a lumina nu numai societatea viitoare, adică pe cea de pe băncile școlilor, „ci și pe cea prezentă în sinul căreia trăiesc și pentru care au datorii cetățenești a împlini". Profesorii sînt totodată chemați să dea nu numai idei bune ci și scrieri bune și folositoare; să culeagă inspirații și izvoare mai cu seamă în treptele de jos ale populației care sînt „comori de bun simț și de moralitate" ⁴⁹. Realizarea obiectivelor și dezideratelor învățămîntului — aprecia Rosetti — va avea o importanță deosebită pentru viitorul patriei noastre. Tocmai de aceea, el condiționa, printre alți factori, progresul României de dezvoltarea instrucțiunii publice.

Al doilea ministeriat al lui Rosetti deși a durat numai cinci luni s-a dovedit deosebit de rodnic. Popularitatea ce o avea nu l-a împiedicat însă de a fi un ministru autoritar, în marginile legii, sau trecînd uneori peste lege cînd avea de soluționat o cauză dreaptă. Punînd pe primul plan problemele școlare și pe plan secundar chestiunile clericale, Rosetti a schimbat titulatura ministerului, inclusiv antetul imprimat pe hîrțile de corespondență. Astfel, din martie pînă în august 1866 acest departament se va intitula Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor și nu al Cultelor și Instrucțiunii Publice cum s-a numit pînă atunci și cum se va numi și după Rosetti.

Anul școlar 1865/1866 a fost confruntat de la început cu grele probleme mai ales de ordin material. Era primul an de aplicare a obligativității învățămîntului primar, în condițiile cînd lipseau, în mare parte, alături localurile corespunzătoare de școală cit și cadrele calificate. Criza financiară existentă și seceta ce bîntuise în timpul verii a făcut ca funcțiile revizorilor școlari județeni să se suprimă încă de la 1 ianuarie 1866, pentru economii bugetare, ca salariile învățătorilor să se achite cu mari întîrzieri (uneori 6—12 luni), iar comunele să nu poată subvenționa întreținerea școlilor și reparațiilor necesare acestora ⁵⁰. Situația aceasta a dus la demisia unor învățători, la scăderea vertiginoasă a frecvenței elevilor din multe sate, părinții nemaiavînd cu ce-i hrăni și îmbrăca spre a-i putea trimite la școală.

C. A. Rosetti a încercat totuși prin circulare și prin diferite alte măsuri să îmbunătățească școlile primare și să facă din învățători și din

profesori — ca în timpul revoluției pașoptiste — propagatori ai ideilor și intereselor naționale. Într-o circulară din 22 februarie 1866, imprimată și difuzată învățătorilor și profesorilor, C. A. Rosetti sublinia: „Fiind învățători publici, simțiți și știți că mai cu seamă în epocile de regenerare aveți dreptul și datoria să fiți inițiatorii nu numai ai junimei, ci și ai națiunii întregi”. Li se cerea învățătorilor să țină adesea „conferințe publice” în care să vorbească „despre drepturile națiunii noastre” și despre datoria locuitorilor de a acoperi „împrunutul național” de 30.000.000 lei ce s-a deschis pentru redresarea financiară a țării. Ministrul îi sfătuia pe învățători să le vorbească din inimă locuitorilor despre aceste lucruri încît să-i facă să înțeleagă toți și să-și „pună silințele” pentru înălțarea țării ⁵¹.

La 7 martie într-o circulară — imprimată și distribuită primarilor comunelor rurale — ministrul C. A. Rosetti și V. A. Urechia directorul ministerului atrăgeau atenția autorităților comunale să se îngrijească de bunul mers al școlilor existente și să deschidă altele noi în satele unde acestea lipsesc, dotîndu-le cu toate cele necesare. Totodată — pe linia obligativității învățămîntului — li se cerea primarilor și consilierilor comunali să convingă pe săteni să-și dea copii la școală căci numai luminîndu-se ei vor ajunge buni cetățeni, servind și apărînd interesele țării ⁵².

La 12 aprilie, printr-o altă circulară, C. A. Rosetti încerca să convingă pe proprietarii și arendașii de moșii să contribuie la clădirea localurilor de școală prin comunele rurale. El spera să miște inima proprietarilor și arendașilor în favoarea răspîndirii instrucției publice, arătîndu-le că este în interesul lor să ajute la luminarea țăranilor, căci — precum se știe — „devin cu mult mai producătoare brațele săteanului cînd sunt conduse de o minte luminată și deșteaptă, de o minte care are cunoștința valorii, precum și a datoriei sale”, iar aceste brațe vor putea mai ușor îmbunătăți atît pămîntul lor cit și al moșierilor. Ministrul arăta că săteanul — care „este temelia casei celei mari, a Patriei” — trebuie neapărat să se lumineze prin școli, este o datorie nu numai a guvernului, ci și a proprietarilor să-i ofere această posibilitate. Această datorie se impune deoarece pînă cînd „săteanul nu va ști carte, nu va fi luminat, nu putem avea nici agricultură bună, nici avere, nici dreptate, nici frăție, nici libertate și poate nici proprietate și nici chiar o țară”. De aceea, Rosetti făcea apel la proprietari și arendași să contribuie cu o mică parte din averea lor — circa 2000 lei — spre a se putea zidi pînă în toamnă, localuri de școală încăpătoare în comunele lor, adevărate temple ale învățaturii, luminii și libertății. Totodată, el accentua că „numai școala va reda românilor conștiința viitorului său cel măreț și a marilor sale drepturi de existență și de independență în fața lumii” ⁵³.

Apelurile acestea erau frumoase, bine intenționate, dar prea puțin ecou au găsit în inimile proprietarilor și arendașilor. Sînt puține cazurile în care moșierii și arendașii au contribuit eficient la construirea localurilor de școală în acel timp. Printre cei care, la îndemnul lui Rosetti, s-au oferit să construiască sau să doneze case pentru școală se numără: D. Hagi Christu Cantili din Ploieștiori jud. Prahova, Gr. Marghiloman din Ghiojdeni jud. R. Sărat, Eufrosina Callimaki din Stănișești jud. Tecuci, Iancu Gheorghiu din Orașă județul Bacău, P. Cazimir din Icușești jud. Roman, ș.a. ⁵⁴. Ministrul dispune să se publice mulțumiri prin „Monitorul Oficial” pentru fiecare ofertă făcută „în sprijinul instrucțiunii publice” ⁵⁵, iar pe de altă parte, printr-o circulară către prefecti, își exprimă dezamăgirea că apelurile sale au găsit așa de slab ecou în sufletul moșierilor. În această

situație, proprietarii refuzând, iar comunele neavînd fonduri, Rosetti îi întreabă pe prefecți ce au de gînd să întreprindă ca pînă în toamnă să se poată înființa școli în toate comunele? El avertizează că dacă nu se vor lua măsuri va fi silit a demasca în ochii opiniei publice, prin presă, „pe culpabilii de asemenea indiferențe” și a cere pedepsirea celor ce fac greutăți învățămîntului ⁵⁶. De altfel, Rosetti nu odată a publicat în ziarul „Românul” și chiar în „Monitorul Oficial” fragmente din rapoartele revizorilor, ale învățătorilor și institutorilor prin care se critica lipsa de interes a autorităților locale față de școală ori persecutarea cadrelor didactice de către unii primari subprefecți ori prefecți.

Spre deosebire de moșieri și arendași, numeroși primari din comunele rurale au răspuns cu entuziasm la circularile lui Rosetti, flatați de faptul că un ministru li se adresează direct și le cere sprijinul. De pildă, primarul din Breaza de Sus arată că primind circulara ministrului și „îndemnat de pîrinteștile și patrioticele” sale povețe a procurat împreună cu toată obștea un local de școală încăpător, cu tot mobilierul trebuincios, la care frecventează peste 100 elevi, avînd și un „învățător bun, plătit voluntar de locuitori” ⁵⁷. Primarul din Băținești, județul Putna, scrie ministrului că, îndată ce a primit circulara, comuna a cumpărat un local în centrul satului și roagă să se trimită cărți și un învățător bun pentru care el cedează salariul său, de 800 lei pe an, din dorința de a vedea „școala funcționînd cu o oră mai înainte”. Rosetti a dispus să se aducă primarului mulțumiri prin „Monitorul oficial” pentru oferta făcută ⁵⁸.

În mai 1866, primarul comunei Țolești, județul Suceava, trimite lui Rosetti un adevărat raport asupra activității ce a depus-o pe linia aplicării legii instrucțiunii. El arată că a primit ordinele în acest sens „cu cea mai mare mulțumire”, a adunat „pe toți locuitorii din comună... în mai multe zile de sărbători” și, explicîndu-le legea, i-a convins „de foloasele ce pot dobîndi” cînd copiii lor „vor învăța și ști bine carte”, încît ei, „deșteptîndu-se, peste cîteva zile am început a vedea pe săteanul nostru cu băiețașul și copilița de mîna aducîndu-i la școală și dîndu-i pe seama învățătorului”. S-a arătat sătenilor „că prin învățătura numai vor dobîndi cunoștința drepturilor lor politice, și sociale, prin învățătură vor ști a-și iubi țara lor și a-și sacrifica totul pentru ea”. Primarul — ca și alți suljbași — a oferit o parte din salariu pentru închirierea unui local mai încăpător pentru școală în locul celui mic ce era, pînă se va putea clădi unul nou. În încheiere, primarul relatează că au și început a se vedea roadele principiului obligativității școlare ⁵⁹.

Învățătorii, institutorii și unii profesori au căutat să se conformeze recomandărilor și apelurilor făcute de Rosetti. Au ținut conferințe prin sate și orașe căutînd să-i lămurească pe locuitori în sensul circularii ministrului, fapt ce i-a alarmat pe unii subprefecți și chiar pe cîțiva prefecți de județe care au raportat guvernului că învățătorii fac agitație și întruniri politice tulburînd ordinea publică. În cîteva cazuri a fost nevoie de intervenția directă a lui Rosetti pentru a apăra pe învățători de urmărirea unor prefecți prea „zeleși” ⁶⁰.

Pe de altă parte, o serie de profesori, institutori și numeroși învățători din toate județele, arătînd că nu pot rămînea nepăsători la trebuințele țării și la apelul pentru „împrumutul național” își oferă salariul pe cîte o lună de zile. Pe adresa trimisă în acest sens ministerului la 15 aprilie de învățătorii mușceleni Rosetti pune următoarea rezoluție : „Primîndu-se petițiunea .. a 34 învățătorilor din județul Mușcel prin care fac ofrandă guvernului lefii lor pe trecuta lună decembrie, mă simt dator a o publica

spre a arăta în public mulțumirea ce adresează guvernul numiților învățători care și-au manifestat simțimintele lor de patriotism, jertfind până și micul salariu de 50 lei pe lună ce este singura lor resursă”⁶¹.

Pentru a impulsiona dezvoltarea învățământului public, Rosetti a rugat pe Carol Davila și pe unii membri ai Consiliului permanent al instrucțiunii să inspecteze școlile din unele județe⁶²; apoi, nemaicerind avizul Consiliului permanent al instrucțiunii, a pledat în fața Consiliului de Miniștri și a Locotenenții domnești și, în cele din urmă, spre sfârșitul lui martie 1866, a obținut aprobarea de a reînființa serviciul revizorilor școlari. E drept, i s-a aprobat un număr redus de posturi, în comparație cu situația din anul anterior, câte un revizor la 3—4 județe, dar a numit în aceste posturi pe cei mai activi și capabili dintre foștii revizori școlari. Totodată la unele județe a numit și subrevizori dintre învățătorii mai destoinici, de pildă la jud. Olt l-a numit subrevizor pe învățătorul Tânase Constantin, fost deputat al sătenilor în Adunarea ad hoc din 1857. Revizorii au primit sarcina de a se ocupa de îndrumarea și controlul învățământului, de extinderea rețelei școlare prin aplicarea obligativității, de recrutare a cadrelor didactice și totodată de achitare a retribuițiilor restante la toți învățătorii⁶³. Oricum, prin măsurile luate de Rosetti numărul școlilor primare și al elevilor a sporit simțitor în primăvara anului 1866, starea localurilor s-a ameliorat iar calitatea învățământului s-a îmbunătățit de asemenea.

Deși s-a ocupat mai mult de învățământul primar, n-au scăpat preocupărilor lui Rosetti nici școlile secundare sau facultățile. El urmărea: calitatea procesului de învățământ, conduita morală a profesorilor, ocuparea posturilor vacante cu cadre calificate, dotarea școlilor cu material didactic, disciplina și frecvența elevilor și studenților și în primul rând a bursierilor⁶⁴. El a luat și măsuri severe de ordin administrativ cînd a constatat abateri grave de la regulament. Astfel, în urma activității necorespunzătoare, a destituit pe directoarele școlilor centrale de fete din București și Iași, pe directoarea școlii de fete din Ploiești, și a numit comisii de reorganizare a acestor școli⁶⁵. A destituit pe profesorul Nifon Bălășescu de la Liceul Matei Basarab pentru imoralitate⁶⁶. A cerut și obținut, de asemenea, destituirea mitropolitului Moldovei Calinic Miclescu implicat în acțiunile separatiste, din 3 aprilie 1866, de la Iași⁶⁷.

La propunerea rectorului Titu Maiorescu, a făcut mai multe numiri de profesori provizorii care să suplinească, la Universitatea din Iași, catedrele vacante pînă la organizarea concursurilor, spre a nu suferi învățământul; de asemenea, a căutat să aplaneze conflictele dintre profesorii mai vechi și rector, care n-avea altă vină decît că era prea tînăr⁶⁸.

A făcut numiri de suplinitori și la Universitatea din București la propunerea rectorului Costaforu și a decanului A. Treboniu Laurian pentru Facultatea de Litere. Aici a numit pe P. Cernătescu, fost profesor la Liceul „Sf. Sava”, care mai suplinise și anul anterior catedra de istorie universală la Facultatea de Litere și era cerut și de studenți fiind apreciat „pentru metoda și cunoștințele sale întinse”⁶⁹. Este de menționat că toate aceste numiri au fost făcute după ce a fost cunoscută și opinia Consiliului permanent al instrucțiunii, organ consultativ al ministerului. Un caz mai deosebit a avut loc la Facultatea de științe. La 16 februarie un număr de 14 studenți de la această facultate, printr-o petiție, roagă pe Rosetti să reintegreze pe prof. I. Fălcoianu care fusese îndepărtat printr-un abuz. Ministrul a trimis pe www.dacoromanica.ro Consiliul permanent al instrucțiunii spre a analiza cazul și a-și exprima punctul de vedere. Membrii acestui

consiliu au pus pe petiție rezoluția : „La dosar, nefiind elevii în drept a face cerere pentru numire de profesori”. Văzînd că nu primește nici un rezultat, Rosetti a participat personal la următoarea ședință a Consiliului permanent unde, ridicînd acest caz, după dezbateri, s-a hotărît în unanimitate reintegrarea prof. I. Fălcoianu la catedra de calcul diferențial și integral de la Facultatea de științe ⁷⁰.

Pledînd pentru îmbinarea învățămîntului teoretic din Facultatea de științe cu aplicarea lui în practică, Rosetti a cerut Consiliului permanent să facă propuneri urgente pentru a da viață prevederilor legii instrucțiunii referitoare la înființarea pe lingă numita facultate a mai multor școli de aplicație pentru ingineri, silvicultori etc ⁷¹.

Rosetti a încurajat și învățămîntul artistic atît prin oferirea de burse în țară și străinătate pentru elevii de la școlile de bele arte ori de muzică și declamație, cît și prin încurajarea și stînularea profesorilor. La 15 februarie 1866, cînd Matei Millo roagă pe ministru să-i accepte demisia din postul de profesor la catedra de declamație întrucît, în urma rezilierii contractului direcțiunii teatrului național este nevoit să dea reprezentații, în timp de iarnă, prin orașele de provincie pentru a-și cîștiga existența, Rosetti îi răspunde marelui artist în aceeași zi : „Vă rog, ca în interesul artei ce iubiți și căreia v-ați sacrificat, să rămîneți la post ; căci ori cari ar fi măsurile ce s-ar lua în privința teatrului român, vă asigur, domnule meu, că guvernul . . . nu va putea primi ca dv. să vă preunblați prin provincie spre a vă dobîndi hrana, ci veți avea locul, totdeauna locul ce vi se cuvine și care ați știut să-l dobîndiți singur prin talent și artă” ⁷². O scrisoare asemănătoare i-a trimis Rosetti și lui Al. Flechtenmacher cînd și acesta, din cauza greutăților materiale, își dăduse demisia din postul de director al conservatorului de muzică ⁷³. Ambii au rămas la post și au fost sprijiniți de ministru să învingă greutățile.

Pentru stimularea elaborării lucrărilor științifice și literare, el a cerut Consiliului permanent al instrucțiunii să întocmească un regulament de premiere a celor mai de seamă opere ce se vor publica, în cursul fiecărui an, în toate provinciile românești ⁷⁴. Un alt regulament cerea Rosetti pentru organizarea de concursuri cu premii între elevii cei mai buni ai diferitelor școli, desemnați în urma rezultatelor obținute în fiecare an școlar. Menite să ridice calitatea învățămîntului, să cointerezeze pe elevi, să le creeze o stare de emulație, aceste concursuri urmau să se facă pe specialități, între școlile de aceeași categorie, chiar din toamna lui 1866, întrucît regulamentul fusese definitivat pînă în iunie ⁷⁵. Aceste concursuri anticipau olimpiadele din zilele noastre.

Arătînd că o condiție de bază a ridicării nivelului învățămîntului o constituie stimularea morală și materială a corpului didactic, Rosetti a pregătit și înaintat Consiliului de Miniștri, la 5 mai 1866 ⁷⁶, un proiect de lege privind salarizarea diverselor posturi școlare în funcție de vechime, calificare, constînciozitate și lucrări. Se preconizau în proiect 4 categorii de funcții didactice : provizorie, gr. I, II, III. Salarizarea pentru funcția provizorie era 2/3 din cea rezervată gradului I, pe care Rosetti o fixează pentru învățători și profesori secundari la cel puțin dublu salariului primit de aceștia în 1866. După o vechime de 12 ani se trecea la gradul II, majorîndu-se salariul cu 50%, iar după 20 de ani se trecea la gradul III, duplicîndu-se suma gradului I. Se puteau obține gradele în numai jumătate din timpul prevăzut, dacă profesorii elaborau manuale sau alte lucrări științifice ori literare apărute în presă, sau dacă obțineau titluri ori recompense academice sau dacă elevii lor obțineau, doi ani la rînd,

premierii la concursurile generale dintre licee și gimnazii. Și învățătorilor și institutorilor li se putea reduce stagiul la jumătate pentru obținerea gradelor dacă aveau la școală o frecvență de 4/5 din copii recenzați, dacă dovedeau că au învățat a scrie și citi și noțiuni de istoria țării pe cel puțin 120 de adulți din comună prin cursuri serale ori duminicale, sau dacă și-au îmbunătățit metodele de predare la clasă în așa măsură încât să primească laudăle Consiliului general al instrucțiunii în două sesiuni ale sale. Acest interesant proiect de lege, publicat în ziarul „Românul” din 2 iunie 1866 și menit să impulsioneze învățămîntul și să contribuie la ridicarea maselor populare prin cultură, a căzut în desuetudine odată cu părăsirea ministerului de Rosetti.

Iubind istoria, ministrul Rosetti a încurajat și ajutat material pe B. P. Hașdeu să tipărească o serie de documente importante (inclusiv manuscrise ale lui D. Cantemir) în „Arhiva istorică a României” și s-a îngrijit de conservarea monumentelor și a izvoarelor istorice ⁷⁷. Cînd Cezar Bolliac, directorul Arhivelor Statului din București, i-a cerut permisiunea de a aduce în capitală documentele cele mai importante din Arhivele Statului Iași, Rosetti s-a opus insistînd ca documentele să rămînă pe loc și să fie conservate acolo spre a putea fi cercetate, în primul rînd, de moldoveni. A permis numai să se scoată copii de pe unele materiale deosebit de importante spre a se putea pune și la dispoziția cercetătorilor bucureșteni ⁷⁸. În aprilie 1866, Rosetti a lansat o chemare istoricilor de renume „din toate ungiurile României” să colaboreze la întocmirea unui tratat de istorie națională ⁷⁹.

Dacă la toate acestea mai adăugăm faptul că tot el a întocmit referatul către Consiliul de Miniștri și Regulamentul pentru formarea Societății literare române și a determinat aprobarea și constituirea acestei prestigioase instituții culturale — care va deveni Academia Română — propunînd și primii ei membri din provinciile românești aflate sub stăpînire străină ⁸⁰, observăm cît de bogată a fost activitatea lui C. A. Rosetti în cele cinci luni cît a stat în 1866 în fruntea Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor. Nu vom descrie aici toate strădaniile ministrului pentru înființarea Societății literare române, deoarece cercetători competenți au analizat aceste lucruri ⁸¹. Vom menționa doar că atît în 1867 cînd această instituție, la prima ei sesiune, se va transforma în Societate Academică, cît și în 1879 cînd ea se va intitula Academia Română a fost numit și Rosetti membru al ei. Cu modestia care l-a caracterizat toată viața, el va renunța însă la scaunul academic motivînd că nu-i îndreptățit.

Academia l-a considerat întotdeauna ca membru al ei și n-a uitat că-i datorează crearea ei. Reprezentantul acestui înalt for de cultură, la inaugurarea statuii lui Rosetti, a subliniat că acesta, în afară de faptul că a fost întemeietorul Academiei Române, avea „merite personale îndestulătoare” pentru a fi în sinul ei și de aceea chipul său e așezat în galeria academicienilor ⁸².

La 12 aprilie 1885, la înmormîntarea lui C. A. Rosetti, în discursul Academiei Române se preciza, de asemenea, că membrii acestei instituții vor păstra recunoștință și „admirațiune eternă memoriei fratelui și colegului nostru iubit și regretat” ⁸³. Recunoștință pentru tot ce a făcut pentru progresul țării și pentru impulsinarea culturii românești îi va păstra întregul nostru popor. Socialiștii, care-l considerau pe Rosetti precursorul lor, la înmormîntare i-au purtat sicriul pe umeri și — făcînd parte din convoiul mortuar, de circa 100000 de oameni — au desfășurat, pentru prima dată în București, drapelul roșu ca emblemă socialistă. Ziarul

socialiștilor „Drepturile omului” și alte ziare din țară au apărut în doliu. Multe ziare europene i-au închinat articole elogioase, arătând, ca „Morgen Post” din Viena, de pildă, că moartea lui a îndoliat nu numai România, ci și Europa ⁸⁴.

Poporul nostru va cinsti întotdeauna memoria lui C. A. Rosetti, așezându-i numele în pantheonul istoriei naționale, alături de alți ctitori ai României moderne.

N O T E

¹ N. Iorga, *Războiul pentru independența României — Acțiuni diplomatice și slări de spirit*, București, 1927, p. 188.

² *Lui C. A. Rosetti (1816—1916)*, București, 1916, p. 348.

³ Radu Pantazi, *C. A. Rosetti — gânditorul, omul* (Studiu și antologie), Edit. politică, București, 1969, p. 8—9; vezi mai pe larg aceste lucruri la Vasile Netea, *C. A. Rosetti*, Edit. științifică, București, 1970, p. 14—32.

⁴ Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, Edit. pentru literatură, București, 1967, p. 318 și 333.

⁵ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 21—22.

⁶ Vezi N. Filimon, *Clocotii vechi și noi*, București, 1902, p. 182—186.

⁷ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 36—39.

⁸ V. Maciu, *Un centre révolutionnaire roumain dans les années 1845—1848: La Société des étudiants roumains de Paris*, în „Nouvelles études d'histoire”, III, București, 1965, p. 247.

⁹ C. A. Rosetti, *Jurnalul meu*, ediție îngrijită de Marin Bucur, Edit. „Dacia”, Cluj-Napoca, 1974, p. 54—119; vezi și Vasile Netea, *op. cit.*, p. 85—95.

¹⁰ I. Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques 1848—1903*, Biblioteca Academiei, mss. Arhiva Bălăceanu, I, f. 37.

¹¹ C. A. Rosetti, *op. cit.*, p. 66, 118—125, 151—152.

¹² „Pruncul român” din 12 iunie 1848.

¹³ *Ibidem*, din 13 iulie 1848.

¹⁴ N. Bălcescu, *Opere*, IV, ediție critică de G. Zane, Edit. Academiei, București, 1964, p. 339.

¹⁵ Vezi Radu Pantazi, *op. cit.*, p. 138 și 151—152.

¹⁶ Apud Vasile Netea, *op. cit.*, p. 185.

¹⁷ Vezi C. D. Aricescu, *Correspondența secretă și acte inedite ale capilor revoluțiunii române*, București, 1873, I, p. 45; vezi și Cornelia Bodea, *Lupta pentru unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *Studii privind unirea Principatelor*, Edit. Academiei, București, 1960, p. 165.

¹⁸ Vezi Radu Pantazi, *op. cit.*, p. 267—269.

¹⁹ Apud *Lui C. A. Rosetti*, p. XIII.

²⁰ Radu Pantazi, *op. cit.*, p. 27—28.

²¹ *Ibidem*, p. 326; vezi și lucrarea, *Moartea și înmormântarea lui C. A. Rosetti*, București, 1885, p. 174—175.

²² N. Iorga, *op. cit.*, p. 189.

²³ Arh. St. Craiova, fond Prefectura jud. Dolj, dosar 265 1877, f. 43—44.

²⁴ *Ibidem*, dosar 242 1877, f. 255—262.

²⁵ „Monitorul Oficial” nr. 254 din 15 noiembrie 1878, p. 7147—7149.

²⁶ Arh. St. București, fond. Min. Int., dosarele 20 și 25 1881.

²⁷ Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat jărani*, București, 1907, p. 456—457.

²⁸ Radu Pantazi, *op. cit.*, p. 45.

²⁹ Cf. Vasile Netea, *op. cit.*, p. 399.

³⁰ Vezi *Lui C. A. Rosetti*, p. 352.

³¹ Vezi detalii la Vasile Netea, *op. cit.*, p. 40—78.

³² *Ibidem*, p. 77.

³³ „Albina Pindului”, nr. 4, din 10 august 1868.

³⁴ N. Iorga, *Istoria literaturii române, în veacul al XIX-lea*, I, p. 164.

³⁵ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 78.

³⁶ Vezi Radu Pantazi, *op. cit.*, p. 11.

- ³⁷ Marin Bucur, *op. cit.*, p. 14.
- ³⁸ Vezi Ioan Massoff, *Teatrul românesc. Privire istorică*, Edit. pentru literatură, București 1961, p. 478.
- ³⁹ „Românul”, nr. 93 și 94, din 6 și 8 august 1859.
- ⁴⁰ Ioan Massoff, *op. cit.*, p. 478—479; vezi și Lui C. A. Rosetti, p. 360.
- ⁴¹ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 253—257.
- ⁴² Ioan Massoff, *Matei Millo și timpul său*, București, 1939, p. 155—157.
- ⁴³ Idem, *Teatrul românesc*, p. 601—604.
- ⁴⁴ Idem, *Matei Millo*, p. 155.
- ⁴⁵ Vezi Lui C. A. Rosetti, p. 360.
- ⁴⁶ Ioan Massoff, *Matei Millo*, p. 158—159.
- ⁴⁷ „Monitorul, ziar oficial al Țării Românești”, din 27 iunie 1860; vezi și Vasile Nechita, *Preocupări ale lui C. A. Rosetti, în domeniul dezvoltării învățământului românesc*, în „Revista învățământului superior”, IX, nr. 10/1967, p. 82—83.
- ⁴⁸ *Ibidem*.
- ⁴⁹ *Ibidem*.
- ⁵⁰ Arh. St. București, fond. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (prescurtat în continuare fond. M.C.I.P.), dosar 457 I/1866, f. 21—41; dosar 390/1866, f. 11—12; dosar 391/1866, f. 43, 57, 67; dosar 404/1866, f. 8—74.
- ⁵¹ Arh. St. Focșani, fond Prefectură jud. Putna, dosar 14 1866, f. 45.
- ⁵² *Ibidem*, f. 57—58.
- ⁵³ *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor...* sub îngrijirea lui C. Lascăr și I. Biberi, București, 1901, p. 1369—1370.
- ⁵⁴ Arh. St. București, fond. M.C.I.P., dosar 387/1866, f. 47—48, 67—68; dosar 389/1866, f. 8, 30; dosar 405 1866, f. 129—134.
- ⁵⁵ *Ibidem*, dosar 403/1866, f. 144; vezi și „Monitorul oficial”, nr. 90 din 26 aprilie 1866, p. 395.
- ⁵⁶ „Monitorul oficial” nr. 109, din 20 mai 1866, p. 483.
- ⁵⁷ Arh. St. București, fond. M.C.I.P., dosar 387/1866, f. 77—78.
- ⁵⁸ *Ibidem*, dosar 413 1866, f. 12, 16.
- ⁵⁹ *Ibidem*, dosar 425/1866, f. 10.
- ⁶⁰ *Ibidem*, dosar 407/1866, f. 192; dosar 525/1866, f. 110—112, 122—128.
- ⁶¹ *Ibidem*, dosar 464/1866, f. 22—25.
- ⁶² *Ibidem*, dosar 1088/1866, f. 71—86; vezi și „Monitorul Oficial”, nr. 59 din 15 martie 1866, p. 261.
- ⁶³ Arh. St. București, fond. M.C.I.P., dosar 454 I/1866, f. 58—61, 77—78; dosar 387/1866, f. 65—66; dosar 397/1866, f. 57.
- ⁶⁴ *Ibidem*, dosar 439/1866, f. 52; dosar 438/1866, f. 369.
- ⁶⁵ *Ibidem*, dosar 364 1866, f. 367; dosar 1123 1866, f. 101—102; vezi și N. Șt. Isar, *Activitatea lui C. A. Rosetti ca ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice în 1866*, în „Studii” XIX, nr. 6 1966, p. 1182.
- ⁶⁶ Arh. St. București, fond. M.C.I.P., dosar 734/1865, f. 457—458.
- ⁶⁷ *Ibidem*, dosar 1029 1866, f. 2—5.
- ⁶⁸ *Ibidem*, dosar 439/1866, f. 108, 117, 294—304, 313—328; dosar 476/1866, f. 162—191, 236—243; vezi și „Monitorul oficial”, nr. 52, din 6 martie 1866, p. 231.
- ⁶⁹ Arh. St. București, fond. M.C.I.P., dos. 476/1866, f. 183—184.
- ⁷⁰ *Ibidem*, f. 17—23.
- ⁷¹ „Monitorul oficial”, nr. 113, din 26 mai 1866, p. 499.
- ⁷² Arh. St. București, fond. M.C.I.P., dosar 442/1866, f. 48.
- ⁷³ *Ibidem*, f. 177—178.
- ⁷⁴ *Ibidem*, dosar 360/1866, f. 418—422.
- ⁷⁵ *Ibidem*, dosar 1123/1866, f. 138.
- ⁷⁶ *Ibidem*, dosar 499/1866, f. 4.
- ⁷⁷ *Ibidem*, dosar 485/1866, f. 25—34.
- ⁷⁸ „Monitorul oficial” nr. 75, din 7 aprilie 1866, p. 334.
- ⁷⁹ Vezi N. Șt. Isar, *op. cit.*, p. 1188.
- ⁸⁰ Arh. St. București, fond. M.C.I.P., dosar 740/1865, f. 5, 13—14.
- ⁸¹ Dan Berindei, *Înființarea Societății literare (Academice) și sesiunea din 1867*, în „Studii”, IX, nr. 5/1956, p. 21—45; vezi și N. Șt. Isar, *op. cit.*, p. 1179—1183.
- ⁸² Vezi Lui C. A. Rosetti, p. 354—355.
- ⁸³ *Moartea și înmormântarea lui C. A. Rosetti*, p. 76—77.
- ⁸⁴ *Ibidem* p. 167; vezi www.dacoromanica.ro și în revistele de presă străine.

C. A. ROSETTI ET SON RÔLE DANS L'IMPULSION DE LA CULTURE ET L'ENSEIGNEMENT ROUMAIN

Résumé

A l'occasion de l'anniversaire d'un siècle depuis la mort de C. A. Rosetti, l'auteur expose la vie et l'activité de cette grande personnalité de la vie politique et culturelle roumaine du siècle passé. On fait remarquer que C. A. Rosetti — homme politique à vues démocratiques penseur progressiste et journaliste de grand talent — a été un combattant patriote dont le nom est lié aux plus importants événements de la période de constitution de la Roumanie moderne. La Révolution de 1848, l'Union des Principautés en 1859 et la conquête de l'indépendance nationale en 1877 constituent des événements décisifs dans l'histoire de la Roumanie pour la réalisation desquels C. A. Rosetti a lutté — par la plume, par la parole, par le fait — avec ardeur et persévérance.

En tant que député, ministre, président du Parlement, ou simple journaliste, il a milité toujours pour la liberté du pays et des hommes, pour la justice et le progrès social, pour la démocratisation de la société roumaine.

Dans la deuxième partie de l'article on démontre — à base de documents d'archive — que C. A. Rosetti a été aussi un militant infatigable dans le domaine de la culture en prenant l'initiative de la création de la Société Académique et d'autres institutions modernes et en impulsant la littérature, les arts, la sciences et spécialement le développement de l'enseignement roumain.

CURENTE SOCIAL-ECONOMICE ROMÂNEȘTI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ. DOCTRINA ECONOMICĂ A ȚĂRĂNISMULUI

MARIA MUREȘAN

Literatura de specialitate contemporană consenmează, într-o serie de lucrări ample și de valoare¹, numeroase aspecte — cu deosebire istorice, politice, sociologice ș.a. — ale curentului țărănist, ale concepțiilor exponenților politici ai acestuia, precum și ale opiniilor numeroșilor intelectuali care au gravitat în jurul lui. În prezentul material intenționăm să subliniem o serie de caracteristici ale doctrinei economice a țărănismului, privite în filiație istorică, cu deosebire în perioada interbelică.

De la început menționăm că, prin economiștii săi, curentul țărănist, fără a se confunda organizatoric cu Partidul Țărănesc și apoi cu Partidul Național-Țărănesc, a oferit o serie de idei și teze de bază partidelor menționate, o doctrină economico-socială și politică cu care s-a angajat în confruntările ideologice ale timpului. Strinsa legătură care a existat între această doctrină și programele de principii și acțiune ale partidelor respective ne-a obligat ca o seamă de idei și teorii să le desprindem chiar din programele proclamate și adoptate, precum și din luările de poziție ale unor fruntași ai lor, care nu erau prin excelență economiști. De asemenea, ideile, tezele și teoriile de bază ale doctrinei economice a țărănismului pot fi înțelese și apreciate numai în strinsă legătură cu situația economică, socială și politică a României ieșite din primul război mondial, cu clasele sociale și confruntările dintre acestea specifice perioadei interbelice, cu caracterul, structura și perspectivele economiei românești, precum și cu locul ocupat de România în economia europeană și cea mondială în acea perioadă.

Se poate aprecia că în perioada 1918—1921 doctrina economică a curentului țărănist era constituită în esența ei. De la început ea se afirmă ca o doctrină eclectică, legată, desigur, de baza ei socială eterogenă și de diversitatea surselor teoretice de inspirație. Această doctrină încerca să concilieze idei de proveniențe multiple. Alături de unele idei preluate din bagajul moștenit de la poporanism, întâlnim idei ale socialismului social-economic, asociate uneori cu ideea luptei de clasă, idei ale pretinselor legi specifice de dezvoltare a economiilor agrare, alături de idei, ca cele ale lui V. I. Lenin, despre imperialism, idei ale dublei naturi a micului producător, alături de idei oportuniste, ca cele ale trăinicieii micii gospodării țărănești ș.a. Cu toate acestea, ideologii „statului țărănesc” pretindeau că ideile și teoriile lor ar fi avut un caracter nou, original, afirmând că ele izvorăsc din situația concretă din România, țară cu caracter agricol. Trebuie remarcat că în fond ele nu reprezentau formule conceptual noi, ci preluau de fapt o serie de idei și teze esențiale ale concepției poporaniste de la începutul secolului al XX-lea și din alte curente de gândire economică mai vechi sau mai noi.

de exemplu, sublinia în 1930, legătura organică dintre poporanism și doctrina țărănistă ². Iar I. Răducanu, în 1935, referindu-se la antecedentele țărănismului arăta : „Nu putem vorbi de țărănism în domeniul economic social înainte de război, fără a pune la loc de cinstă în domeniul ideilor, numele lui Constantin Stere”, cel care „ne-a dat «Poporanismul» care a influențat în mare parte reforma agrară și votul universal, și care a dat armă de luptă întru susținerea ideologiei țărăniste după război” ³. Mai mult, rădăcini ale ideologiei țărăniste sînt reperate de Răducanu și în scrieri ale lui I. Ionescu de la Brad, S. Bărnăuțiu, D. P. Marțian, A. D. Xenopol, precum și chiar în cele ale unor socialiști români ⁴.

În fundamentarea teoretică a doctrinei lor, exponenții țărănismului, îndeosebi C. Stere, V. Madgearu, I. Mihalache, I. Răducanu — în deceniul al treilea al secolului nostru, iar M. Ralea, E. Ene, Gh. Zane ș.a., în deceniul al patrulea, au făcut apel la unele teze de bază ale poporanismului, pe care le-au adaptat la condițiile economice și social-politice din perioada interbelică, cărora le-au asociat totodată idei și teze împrumutate din sociologia și economia politică burgheză ⁵.

Eclectismul, ca și caracterul contradictoriu al unor idei și teze din doctrina curentului țărănist, împletirea în cadrul ei a unor idei pozitive — care au avut o pondere mai mare în perioada constituirii și pînă la criza economică din 1929—1933 — cu idei neștiințifice, unele chiar reacționare, care s-au accentuat în deceniul al patrulea și în perioada revoluției de eliberare socială și națională, erau în bună parte rezultatul bazei sale sociale eterogene. La Consfătuirea din 1918, organizată de inițiatorii întemeierii Partidului Țărănesc se sublinia : „Partid nou, cu moravuri noi politice, care nu exclude, ci din contră, solicită colaborarea cu muncitorimea orașelor și cheamă la conducere pe intelectualii neînregimentați în vechile partide politice” ⁶. Cu toate bunele intenții, exprimate mai mult sau mai puțin alambicat încă în declarațiile-program, rîndurile acestui partid vor număra oameni politici ca C. Stere, dr. N. Lupu, Gr. Iunian, care fuseseră membri ai Partidului Liberal sau V. Mușatescu, S. Mehedinți, I. Ghiulea, care veneau de la conservatori ș.a., fapt care și-a pus amprenta asupra orientărilor teoretice și programatice ale curentului analizat. În perioada 1920—1922, în ciuda unor limite și aspecte contradictorii care se manifestau în programul și doctrina Partidului Țărănesc, acestea „aveau totuși, prin varietatea problemelor cuprinse și prin modul lor de abordare și realizare, un caracter burghezo-democratic radical, care corespundea în primul rînd bazei lui sociale, formată acum în cea mai mare parte din păturile burgheziei sătești, a micii burghezii orășenești și a unor intelectuali legați de interesele acestora” ⁷. Cu tot caracterul eclectic și uneori contradictoriu, această doctrină, privită în evoluția ei, prezintă cîteva idei conducătoare, care, deși nu au avut aceeași pondere în diferite etape, se corelează între ele.

Ideea fundamentală, lansată încă de la înființarea Partidului Țărănesc, care va fi susținută cu fervoare de ideologii curentului țărănist, era că țărănimea, constituită într-un partid propriu, ar fi capabilă să edifice o nouă societate, un „stat țărănesc”. Fundamentul economic al acestui stat era considerată a fi „gospodăria țărănească bazată pe muncă”, iar pirghia pentru realizarea lui — cooperația. Astfel, în Programul Partidului Țărănesc din 1921 se sublinia : „Telul final urmărit de Partidul Țărănesc este să creeze pe întinsul țării un regim de mică proprietate, redusă la atît cît poate munci un om pe regiuni — care să

facă cu putință dezvoltarea unor gospodării agricole de sine stătătoare în sate ... Paralel cu aceasta va începe o acțiune sistematică de ridicare a productivității prin educație agricolă și întemeierea cooperativelor sătești ... organizarea unei industrii pentru întregirea producției agricole, adaptată la condițiile naturale”⁸.

În acest program se arată că partidul este organizat pe principiul luptei de clasă, care „constituie pentru orice cercetător obiectiv un factor hotărâtor în evoluția socială și politică ... , lupta de clasă stabilește raportul real de putere între ele — raportul din care rezultă formele de echilibru social, caracteristice pentru fiecare fază istorică ... Câtă vreme vor exista clase sociale cu interese opuse, lupta de clasă nu poate înceta”⁹. Cu toate acestea, ideea luptei revoluționare este respinsă fără echivoc. În programul și presa Partidului Țărănesc se afirma: „Nici un partid din România nu-și poate îngădui o politică revoluționară, fiindcă România nu-și poate permite luxul inițiativelor istorice, dar nici nu poate rezista curentelor triumfătoare din istoria mondială”¹⁰, că partidul respectiv „nu urmărește distrugerea celorlalte clase”¹¹.

Ideea luptei de clasă a figurat doar la început în doctrina țărănistă, pe parcurs ea fiind abandonată. Dar chiar și în această fază de început sensul teoriei științifice a luptei de clasă era deformat, întrucât țărănimea era prezentată ca o clasă omogenă și pentru că regenerarea României era legată de un pretins rol conducător al țărănimii. Teoreticienii țărănismului au încercat să fundamenteze teoretic rolul important al țărănimii în viața politică, privită ca o clasă independentă și capabilă să asigure progresul societății¹². Ei, îndeosebi V. Madgearu și I. Mihalache au susținut teza existenței „unei clase țărănești, unitare, omogene”, că deosebirea din cadrul ei nu afectează „identitatea de interese în sinul țărănimii”¹³. Cîteva ani mai târziu, documentele programatice ale P.N.Ț. renunță chiar și la ideea că țărănimea română ar constitui o clasă și subliniază cu deosebire caracterul național al acestui partid. „El (P.N.Ț. — n.M.M.) reprezintă solidaritatea tuturor claselor producătoare, are deci un program de solidaritate națională, și fiind țara 80%, din majoritatea ei țărănimea română, e național, purtîndu-i de grije acestei depozitară și susținătoare a vieții naționale, *fără a fi prin aceasta un partid de clasă*” (subl. M.M.)¹⁴.

Pe de altă parte, canalizarea direcțiilor de acțiune a Partidului Țărănesc doar spre înfăptuirea unor reforme sociale și democratice, care să nu afecteze fundamentele ordinii economice, sociale și politice existente atunci este evidentă. Această orientare a activității țărănismului a fost amplu fundamentată din punct de vedere teoretic de către V. Madgearu, I. Răducanu, I. Mihalache ș.a. Desigur, înfăptuirea unei reforme agrare și introducerea votului universal, susținute de ideologii acestui partid, aveau un caracter progresist.

De remarcat este și faptul că la unii ideologi țărăniști, ca, de exemplu, V. Madgearu, M. Ralea, I. Răducanu ș.a. întâlnim și accepțiunea marxistă a dublei naturi a micului producător, anume de proprietar asupra mijloacelor de producție și de producător direct. Totuși accepțiunea luptei de clasă, ca forță motrice a dezvoltării sociale nu este admisă de țărăniști nici măcar teoretic și cu atât mai puțin în contextul vieții economico-sociale și politice a țării noastre. Orientarea spre înfăptuirea doar a unor reforme sociale constituie o coordonată a gândirii țărăniste în întreaga perioadă interbelică¹⁵.

Deosebit de concludentă în acest sens este clarviziunea de care dă dovadă ziarul „Socialismul românesc”^{www.dacoromanica.ro} se referă la programele

economice și politice ale numeroaselor partide și grupări politice care se confruntau și înfruntau în arena politică românească a timpului, din care nu lipseau țărăniștii. Astfel, în numărul din 12 decembrie 1918, trecînd în revistă partidele politice din România, menționatul ziar făcea interesante constatări : numărăte, ieșeau la socoteală 12 partide politice; o duzină de partide, cu o duzină de programe „ajustate”, la care lozinca a devenit comună : *reforme* (subl. — M.M.). Conservatorii de cel mai reacționar rit, cei din jurul lui P. P. Carp vor „reforme pentru popor”; conservatorii din jurul lui Mișu Cantacuzino voiau și ei reforme pentru popor, dar „cît mai puține”; conservatorii takiști erau „din capul locului” pentru reforme; marghilomaniiștii, supranumiți „conservatorii progresiști” se declarau și ei pentru reforme; noul partid țărănesc al lui Mihailescu cerea reforme „doar pentru țărani”; liberalii trimbițau teza : „Asigurați muncitorilor de lucru, asistență socială în caz de boală, existență în caz de invaliditate și bătrînețe și veți anihila orice tendințe anarhice sociale”. Intuind încă de atunci, urmarea înfăptuirii „reformelor” — ceea ce, de altfel, s-a dovedit — ziarul menționat aprecia că acestea aveau menirea unei morfine sociale, de a face suportabilă o stare de fapt și nu de a schimba cu ceva esența orînduirii existente.

Prin urmare, ideea luptei de clasă, înlînită destul de des în ideologia țărăniștă în perioada ei de constituire era de fapt începutul luptei defensive și reprezenta inițierea tezei despre posibilitatea realizării unui echilibru între clasele sociale existente, precum și promovarea intereselor burgheziei satești. Așa cum subliniază L. Pătrășcanu „țărănismul a fost de la început expresia politică a burgheziei satelor, adică a elementelor capitaliste satești, prin intermediul cărora a putut fi atrasă și cîștigată și o parte din restul țărănimii”¹⁶.

Treptat ideea luptei de clasă revine tot mai rar în ideologia țărăniștă, iar conținutul ei se identifică cu ideea luptei politice între grupări ale burgheziei. Aceasta va contribui la fuziunea, în 1926, a partidului Țărănesc din România cu Partidul Național din Transilvania. Partidul rezultat, care a devenit al doilea mare partid burghez al perioadei interbelice și alternativă a rotației politice românești, a fost o organizație formată din fuziunea unor grupări sociale care în afara deosebirilor determinate de concepții, programe și metode de luptă, aveau și evidente afinități legate deosebi de adversitatea comună față de marea burghezie, reprezentată de Partidul Național Liberal¹⁷. Considerăm că aceasta a fost elementul principal care, în ultimă instanță, a condus la unificarea celor două partide. De altfel, cu prilejul celei de-a zecea aniversării a P.N.Ț., între altele se menționa că și înainte de fuziune ele „duceau aceeași luptă, lovind același sistem politic oprinant și combătînd același adevăr” (P.N.L. — n.M.M.)¹⁸. Iar în aprilie 1946, într-un Proiect de program al P.N.Ț., în introducere, făcîndu-se referire la adversitatea menționată, partidul liberal era considerat „dușmanul nostru de moarte, împotriva căruia am purtat timp de două decenii cea mai înverșunată luptă”¹⁹.

Acreditînd postulatul potrivit căruia P.N.Ț. trebuia să reprezinte interesele țărănimii, care se sprijineau pe mica proprietate, pe cooperatie și pe băncile populare, liderii acesteia au fundamentat teoretic programul economic : „Producția principală a țării fiind agricultura, interesele propășirii acesteia, nu vor fi niciodată subordonate intereselor unui industrialism forțat”²⁰. Considerînd acest program drept bază a celui politic, ideologii țărăniști au promovat cu deosebire două teze fundamentale : aceea că evoluția propriei țări, în linie opusă procesului

de concentrare și centralizare caracteristice industriei capitaliste, înlocuirea marii proprietăți cu mica proprietate, și a doua, că în condițiile micii proprietăți țărănești exploatarea capitalistă poate fi eludată prin intermediul cooperăției. Prin aceste teze se urmăreau desigur obiective politice și anume exercitarea unor influențe asupra alegătorilor, dorința liderilor țărăniști de a dispune de o țărănime manevrabilă potrivit intereselor lor partinice, de a elimina de la sate lupta revoluționară. Nu erau ignorate nici obiective social-economice, cele de asigurare a consolidării exploatațiilor capitaliste, a forței de muncă necesară acestora etc. P.N.Ț., ca „apărător al intereselor întregii țărănime” va revizui formulările țărăniște anterioare, accentuând acum, în deceniul al treilea, pe faptul că „interesele producției naționale pretind ca o supremă necesitate să se introducă liniște și siguranță în raporturile de proprietate. În consecință, se vor fixa fără amânare și înregistra în cărțile funduare ardelen, bănățeneși bucovinene titlurile de proprietate ale celor împroprietăriți și se vor termina fără întârziere lucrările de împroprietărire și colonizare ... Se va legifera «un cod sistematic» în care vor fi luate toate măsurile necesare pentru cea mai largă protecțiune a proprietății țărănești în general, pentru ridicarea producției agricole. Prin această codificare *se va asigura libertatea circulației pământului țărănesc* — după o epocă de tranziție — *în scop de selecționare naturală a cultivatorilor serioși*”²¹ (subl. — M.M.). Iar unele idei inițiale ale doctrinei „statului țărănesc” vor fi accentuate cu deosebire și chiar completate cu elemente noi în deceniul al patrulea. Astfel, în viziunea lui I. Mihalache, „statul țărănesc” ar fi „expresia tuturor claselor productive și a tuturor profesiunilor, toate avînd drept coloană vertebrală : țărănimea”²². „Statul țărănesc” era conceput deci de ideologii săi ca un stat al armoniei între clasele sociale existente. În acest sens, același I. Mihalache, în discursul ținut la Congresul P.N.Ț. din aprilie 1935, cînd s-a discutat și s-a aprobat programul „statului țărănesc”, declara deschis că „statul național-țărănesc este solidaritatea claselor sociale”²³. Cu alte cuvinte, „statul țărănesc” avea menirea să asigure „solidaritatea” exploataților cu exploatații lor. O asemenea susținere urmărea abaterea atenției maselor muncitoare de la lupta revoluționară pentru transformări sociale veritabile.

Același scop îl avea și ideea pretinsului caracter necapitalist al statului preconizat. Astfel, unii teoreticieni ai P.N.Ț. susțineau că „între capitalism și comunism noi sîntem al treilea drum. Drumul dezvoltării naționale prin ridicarea țărănimii, reconstrucția statului după idealurile țărănimii, înfăptuirea acestor idealuri prin puterea țărănimii”²⁴. Iar alții, ca de exemplu N.N. Matheescu, au încercat să prezinte formula „statului țărănesc” drept „un socialism al țărilor agrare”, să susțină că în țara noastră căii proletare trebuie să i se opună „calea țărănească”²⁵. Asemenea pretenții aveau un pronunțat caracter demagogic, de apărare în fond, de menținere deci, cu anumite retușuri, a rînduielilor existente. Cum se apreciază, pe bună dreptate, în literatura de specialitate, economia „statului național — țărănesc” urma să fie o combinație de fermă de familie (gospodării țărănești înstărite, chiaburești) în agricultură; sector cooperatist în sfera circulației mărfurilor și banilor; sector capitalist în industrie și sector public în anumite domenii”²⁶.

Finălitățile reală, de fond, a soluțiilor țărăniște rezultă și din principiile care, după opinia țărăniștilor, trebuie să stea la baza „statului național-țărănesc”. În esență, acestea se reduceau la proprietatea privată

și libertatea individuală, completate de unii țărâniști cu intervenția statului în economie, cu dirijismul. Pentru ei, tipul ideal de proprietate era acela care reprezenta o întindere de pământ ce putea fi muncit de o familie. E. Ene, de exemplu, scria : „Statul țărănesc trebuie să fie forma de guvernământ a unui popor a cărui mare majoritate este alcătuită din țărani, adică din proprietari de mici parcele de pământ pe care ei o cultivă cu mijloace mai mult familiale, consumind în gospodăria proprie cea mai mare parte a producției lor”²⁷.

Așezarea proprietății private la temelia „statului țărănesc” reflectă preocuparea pentru a apăra, chiar dacă se preconizau unele schimbări, condițiile de existență și dezvoltare a capitalismului. Și în cazul în care s-ar admite că în agricultura „statului țărănesc” n-ar fi existat decât mici gospodării individuale, „bazate pe muncă”, procesul de diferențiere a micilor producători pe baza acțiunii legii valorii ar fi dat loc în mod inevitabil unei burghezii sătești și unui număr tot mai mare de țărani ruinați, proletarizați, transformați în muncitori salariați. De altfel, realitățile din agricultura românească din perioada interbelică au infirmat pretențiile țărâniștilor despre evoluția ei cu totul particulară, spre o gospodărie bazată pe muncă. Astfel, potrivit datelor statistice, în 1930 — 1935, 52,1 % din gospodăriile pitice (până la 3 ha fiecare) dețineau numai 12,7 % din totalul suprafețelor, gospodăriile moșierești cu peste 100 ha, care reprezentau 0,4 % din totalul gospodăriilor dețineau 27,7 % din totalul suprafețelor, iar exploatațiile capitaliste (între 20 și 100 ha) reprezentau 2,1 % din totalul gospodăriilor și dețineau 12,3 % din totalul suprafețelor²⁸. Că în fond era vorba de menținerea și consolidarea chiar a regimului existent al proprietății funciare, chiar dacă i se aduceau anumite amendamente, rezultă și din aprecierile lui V. Madgearu. Referitor la reforma agrară din 1918—1921, acesta scria : „A fost desigur, o tendință *constientă* a reformei agrare ca să favorizeze posibilitatea creării proprietății țărănești pitice, ca să creeze forțat în viitoarea constelație agrară săteni ai marii și mijlociei proprietăți, constrinși să se învoiască să lucreze marea și mijlocia proprietate”²⁹. Iar procesul de ruinare în masă a micilor gospodării țărănești a fost accelerat de criza economică din 1929 — 1933 ca și de politica agrară promovată de cercurile guvernamentale în perioada interbelică.

Sușinerile țărâniște prin care se nega posibilitatea dezvoltării capitalismului la sate și se preconiza „statul țărănesc” drept cale de dezvoltare între capitalism și socialism sînt neîntemeiate din punct de vedere teoretic. Pe bună dreptate, L. Pătrășcanu sublinia : „Cînd în statul țărănesc se accentuează menținerea proprietății individuale asupra pămîntului, nu la țărănimca care a pierdut acest pămînt, nu la cea care este pe cale să-l piardă, ci la chiaburimea a cărei proprietăți se întregesc și rotunjesc se referă la formularea atît de absolută a principiului în sine”³⁰. De aceea, comuniștii au dezvoltat falsitatea și caracterul diversionist al teoriei „statului țărănesc”, arătînd că „numai alianța dintre muncitorimea și țărănimca muncitoare în lupta revoluționară, sub conducerea Partidului Comunist ne va putea scăpa de moșieri, camătă, dări. Numai luptînd uniți vom putea goni pe moșieri, fabricanți și bancheri”³¹.

Străduindu-se să ofere o a treia cale de dezvoltare României, ca alternativă a capitalismului și socialismului, țărâniștii au propovăduit cu consecvență teza despre rolul hotărîtor al cooperației în realizarea unei societăți necapitaliste.

Întrucît cooperația a reprezentat moneda cu multiple fațete, exploatarea de curenții țărăniști în general, dar nu numai de acesta, considerăm că merită să ne oprim atenția, în mod deosebit, asupra concepției țărăniști despre ea.

Dacă liberalii și neoliberalii considerau cooperația o întreprindere capitalistă, țărăniștii vedeau în cooperație, mijlocul principal de instituire a unei societăți necapitaliste. Pînă la conturarea acestei teze fundamentale a țărănismului economic, cooperația era privită de exponenții acestuia cu prioritate ca un mijloc de protejare și îmbunătățire a stării gospodăriei țărănești, de contracarare a exploatării acesteia. Trebuie precizat însă că asemenea idei nu erau inedite, nu le-au aparținut în exclusivitate, ci își aveau obirșia în mare măsură în fondul teoretic poporanist. În preajma anilor 1900, după cum se știe, s-a desfășurat o largă campanie în jurul ideii de a forma și consolida cooperația de credit și obștiile satești, ca mijloc de contracarare a exploatării țărănimii. Nici poporanistii însă nu-și pot asuma integral paternitatea acestei idei. Încă în jurul anului 1864 era vehiculată ideea privind „asociațiile cooperatiste de cruțare și credit”, cu scopul de a „dezvolta creditul și cruțarea (economia — n.M.M.) între cultivatorii săteni”³². P.S. Aurelian, în 1871, face chiar o încercare de a crea o „asociație de credit popular”³³, care rămîne însă izolată în epocă. La începutul secolului nostru C. Stere consideră că, prin reglementări din partea statului, cooperația ar putea fi ferită de tendințe individualiste și ca atare și-ar putea menține caracterul necapitalist. Fără asemenea reglementări, afirma el, cooperativele „s-ar putea transforma repede în niște societăți capitaliste sau anonime și n-ar putea întru nimic corespunde adevăratei lor chemări”³⁴.

În cadrul confruntărilor care au avut loc în această perioadă, în legătură cu natura și perspectivele cooperației în țara noastră încep să se afirme și ideile cooperatiste ale lui I. Răducanu, care în perioada interbelică, după aprecierea lui Dimitrie Gusti, a fost „unul din cei mai autorizați specialiști ai doctrinei cooperative”³⁵.

Ideea potrivit căreia cooperația ar constitui un mijloc de instituire a unui regim necapitalist, a avut o largă răspîndire în gîndirea românească din perioada interbelică³⁶. Fără a minimaliza anumite consecințe favorabile pe care o cooperație democratică le-ar fi putut avea asupra situației economice și sociale a țărănimii muncitoare și deci rolul potențial pozitiv al unor idei țărăniști despre cooperație, nu putem omite exagerarea valențelor deosebite ale cooperației în instituirea unei societăți necapitaliste. Relațiile de producție dominante în perioada interbelică au imprimat cooperației trăsături proprii lor. Chiar un ideolog de seamă al țărănismului, I. Mihalache, scria că „avem o pseudo-cooperație semicapitalistă *depinzînd în totul* (și ca conducere și ca credit) de clase capitaliste”³⁷. Recunoașterea prezenței relațiilor capitaliste se împletește însă, în doctrina curenților țărăniști, cu teza despre caracterul necapitalist al economiei românești din perioada interbelică, teză susținută cu consecvență și de către V. Madgearu. Astfel, acesta susținea că „orînduirii social-agrar necapitaliste îi corespunde regimul cooperatist”³⁸ și că „ordinea economică românească nu poate fi încadrată în sistemul capitalist”³⁹.

Spre sfîrșitul deceniului al treilea se conturează cu claritate teza țărăniștii despre cooperație ca mijloc de instituire a unei societăți necapitaliste. Într-un articol din 1913, intitulat „statului național-țără-

nesc”, teză care va fi cuprinsă și în documentele programatice ale P.N.Ț. ⁴⁰. Se afirmă tot mai insistent în gândirea economică țărănistă, ideea formulată de I. Răducanu în 1927, potrivit căreia „problema cooperăției nu interesează un singur departament, ci întregul guvern, interesează, cred, toate partidele politice” ⁴¹. Iar în 1934, același economist va sublinia că „Formula economică țărănistă trebuie să se confunde cu cea cooperatistă” ⁴². Pentru înțelegerea concepției țărăniste cu privire la rolul cooperăției în statornicirea „statului național-țărănesc” și a acțiunilor întreprinse de țărăniști — aflați la guvern — în vederea promovării mișcării cooperatiste, concludentă ni se pare Legea pentru reorganizarea cooperăției, denumită, după numele celui care a inițiat-o și întocmit-o, în literatura de specialitate și „Legea Răducanu”, adoptată în 1929.

Născută din dorința de a rezolva „criza cooperăției” ⁴³, această lege avea, în viziunea autorului ei, menirea de a reglementa în ansamblul ei mișcarea cooperatistă, de a asigura cadrul pentru manifestarea plenară a „spiritului” cooperatist, atît sub aspect economic cît și sub cel social. Cum se exprima Răducanu, legea respectivă constituie „un îndreptar pentru întreaga viață cooperatistă, astfel ca, fără să stînjenească libertatea întreprinderii să poată totuși îndruma acțiunea acestora pe căile adevăratei cooperății”, întrucît ea trebuie să „contribuie la așezarea cooperăției române pe temelii firești, care să-i permită să-și dea toate roadele pe care clasele muncitoare de la orașe și sate le așteaptă de la această mișcare de emancipare economică și socială” ⁴⁴. Dacă înainte cooperăția era privită de țărăniști ca un mijloc de emancipare economică și spirituală a țărănimii cu predilecție, acum ei îi lărgesc cadrul în sensul cuprinderii în cooperative și a maselor muncitoare de la orașe. Mai mult, definirea dată de ei noțiunii de cooperativă nu mai precizează căror clase sau grupări sociale se adresează mișcarea cooperatistă. „Cooperativele — arată Răducanu — sînt societăți formate de un număr nelimitat de persoane, care își propun realizarea unor anume scopuri comune cu ajutorul unei întreprinderi economice comune”. Concepută ca o întreprindere, în accepțiunea de activitate economică, cooperativa are două scopuri: „unul social, asociație de persoane, nu în scop de cîștig prin exploatarea celor din afară de organizație, excluși de la avantajele pe care le-ar oferi cooperăția, ci pentru satisfacerea unor anumite nevoi (de ordin material sau moral) comune celor întovărășiți și celălalt economic, prin aceea că satisfacerea acestor nevoi, de orice natură ar fi ele, se face prin mijlocul unei întreprinderi comune, funcționînd pe riscul și cu participarea efectivă a celor întovărășiți, participare nu numai de capital, dar și de muncă, de putere de consumație, de economii etc.” ⁴⁵. Realizarea unei cooperății care să asigure șanse egale din punct de vedere social pentru toți membrii și deci participarea efectivă și egală a tuturor acestora la activitatea ei rămînea desigur un deziderat în condițiile de atunci. Că Răducanu, dar nu numai el, credea în posibilitatea existenței unei cooperății necapitaliste în condițiile orînduirii din acea vreme rezultă din următoarele: „Dacă și cooperativele se servesc de capital format din participările celor asociați, aceasta nu schimbă caracterul lor, căci rolul capitalului este altul în cooperăție decît în societatea de capitaluri: aici el domnește, dincolo servește” ⁴⁶. Evoluția cooperăției din perioada interbelică a arătat că ea nu a putut fi sustrasă relațiilor de producție dominante. Subliniindu-se conținutul social al cooperăției sătești din acea vreme în documentele Congresului al V-lea al P.C.R. se arată: „În privința cooperăției, partidul duce lupta de demas-

care a politicii chiaburimii, care a transformat cooperația într-o armă de înrobire a țărănimii de către capital și într-un mijloc de îmbogățire a sa proprie și cheamă țărănimea să lupte pentru alungarea acestei conduceri din cooperative”⁴⁷. Datele de care dispunem cu privire la cooperația din perioada interbelică sînt concludente pentru dezvăluirea caracterului ei. Astfel, cifrele privitoare la cooperația de credit, care era cea mai dezvoltată în deceniul al patrulea⁴⁸ — dar și în perioadele anterioare⁴⁹ — și a cărei pondere a continuat să crească, ea ajungînd la sfîrșitul perioadei interbelice să înglobeze peste 3/4 din totalul investițiilor cooperative și cca 85% din capitalul social cooperatist⁵⁰, demonstrează inconsistența ideii cooperației necapitaliste.

Cercetările lui A.G. Galan, un bun cunoscător al situației mișcării cooperatiste, arată că cei avuți domină și beneficiază în cadrul cooperației de credit. Din ele rezultă că „un mare număr de societari dețin un capital redus și din contră, un număr neînsemnat de societari dețin mai mult de jumătate din capitalul social”⁵¹. Aceleași constatări rezultă și din examinarea depunerilor individuale⁵², precum și a creditelor acordate de băncile populare care avantajau pe marii proprietari și pe cei înstăriți, acestora revenindu-le cea mai mare parte a creditelor⁵³.

Referindu-se la cooperația din România din preajma celui de-al doilea război mondial, expertul danez M. Gormsen sublinia că acea cooperație „nu-și merită numele”, că „este degenerată” și că de fapt cooperativele constituie un mijloc utilizat de „cei din fruntea lor care, sub masca devotamentului, sustrag bieților țărani simpli, micile lor economii agonisite cu trudă, rezultat al unei lungi și grele munci”⁵⁴. Această concluzie relevă cu obiectivitate cui servea cooperația, mult afișată și insistent propovăduită de ideologii P.N.Ț. ca mijloc de apărare a intereselor țărănimii muncitoare.

Pe baza celor arătate putem conchide că ideile și măsurile cuprinse în „legea Răducanu” aveau valențe operaționale extrem de limitate pe planul practicii. Desigur, o asemenea apreciere nu înseamnă ignorarea și nici măcar minimalizarea efectelor potențial pozitive pe care le-ar fi putut avea realizarea măsurilor respective. Legea din 1929 s-a născut din dorința de a atenua „criza cooperației”, dar efectele acesteia au fost agravate de consecințele crizei generale a anilor 1929—1933, iar peste toate acestea se suprapunea un fenomen specific perioadei interbelice românești, anume instabilitatea vieții politice. Schimbarea guvernelor era însoțită de modificări aduse prevederilor legislative, fenomen din cauza căruia a suferit și cooperația. Venind la putere, liberalii pun în 1935 în dezbaterea Camerei deputaților o serie de modificări la legea cooperației, care priveau anularea sau modificarea a cca. 50 de articole ale ei. Cu ocazia discutării proiectului liberalilor, I. Răducanu, prezentînd declarația P.N.Ț., arată că acesta „își ia angajamentul ca la primul prilej să înlocuiască ‘această lege, dînd mișcării cooperative întreaga autonomie de care are nevoie pentru a-și putea atinge țelurile firești, nefabricate de interese lăaturalnice’”⁵⁵. Fără îndoială, rotativa politică s-a dovedit a fi pentru cooperație la fel de nefericită ca și pentru ansamblul vieții economice și social-politice în întreaga perioadă interbelică. De fapt, în această perioadă, gospodăria țărănească, mica „fermă de familie”, a fost erodată în egală măsură atît în anii practicării politicii liberale, cît și în cei ai celei țărăniste.

Pentru înțelegerea concepției țărăniste despre natura și rolul cooperației nu trebuie omise ideile, atitudinea și pozițiile țărăniștilor, cu privire la raportul dintre stat și cooperație. Ideea autonomiei cooperației era susținută de ei cu insistență doar în perioada guvernării liberale. Când la guvern se aflau țărăniștii cooperația era încadrată în „statul național-țărănesc”, ei formulând în mod expres o serie de sarcini care i-ar reveni statului pe linia sprijinirii ei, îndeosebi prin sistemul de credit.

Opinii contradictorii întâlnim în ideologia țărănistă [și în legătură cu mult controversata în epocă problemă a industrializării României. Oportună — și nu lipsită de interes — este în acest sens urmărirea evoluției programului industrial țărănist, ca parte integrantă a țărănismului economic. De la început facem mențiunea că opiniile întâlnite în literatura și publicistica țărănistă, referitoare la industrializare, îmbracă o gamă foarte largă de nuanțe : de la negarea industriei în general și pînă la afirmarea necesității dezvoltării planificate a economiei naționale în general și a industriei în special. Ca notă dominantă a acestor opinii, se detașează conceptul privind „primatul agriculturii” în economia românească, cu tot cortegiul de implicații economice și politice referitor la caracterul, structura, dar mai ales perspectivele economiei românești. Ideea lansată în programul Partidului Țărănesc cu privire la „organizarea unei industrii pentru întregirea producției agricole, adaptată, la condiții naturale”⁵⁶, este preluată, adîncită și completată de ideologia P.N.Ț. În documente programatice ale acestuia se preconizau, cu pretenția de teze, următoarele idei : „se vor dezvolta industriile țărănești ; se va dezvolta industria mare și mijlocie, în special cea în legătură cu agricultura ; se va organiza exploatarea izvoarelor de energie prin încurajarea inițiativei și a capitalurilor private”⁵⁷. Deși în arsenalul teoretic al curentului țărănist au fost prezente și idei potrivit cărora „am fost și vom fi întotdeauna o țară emina-mente agricolă”⁵⁸, adepții acestui curent nu au respins integral ideea dezvoltării industriale a României. S-au opus însă industrializării în sensul transformării economiei românești în economie industrial-agrară. V. Madgearu, de pildă, arată că, „țărănismul nu este și nu poate fi antiindustrialist”⁵⁹ și că „... regimul de proprietate și de muncă țărănească poate deveni punctul de plecare al dezvoltării unei industrii naționale”⁶⁰. Teoretic, el a evidențiat importanța industrializării pentru creșterea potențialului economic al țării, ridicarea standardului de viață ca și pentru realizarea în fapt a independenței economice a statelor agrare, dar, în deceniul al treilea lega procesul de dezvoltare a industriei aproape exclusiv de soluționarea unor cerințe ale sectorului agricol. Ulterior își reconsideră poziția față de industrie, bineînțeles, în limitele generale ale concepției țărăniste, și preconizează necesitatea unei industrii proprii, în primul rînd prin înființarea unor întreprinderi mici la sate pentru prelucrarea pe loc a produselor agricole, apoi prin înființarea unor întreprinderi care să prelucreze petrolul, lemnul și alte materii prime organice. Preconiza, de asemenea, înființarea unei industrii de apărare. Dar cu toate acestea, nici Madgearu nu reușește să se ridice la nivelul la care să poată indica direcția reală de scoatere a României din situația economică precară în care se găsea.

Așa-numitul primat www.dacoromanica.ro formulat cu insistență de ideologii țărănismului. I. Mihalache, de exemplu, arată că P.N.Ț.

și propune ca sarcină să înfăptuiască „primatul agriculturii” față de industrie”⁶¹. I. Scutaru afirma că în politica economică trebuie să se „respecte primatul agriculturii”⁶². Iar E. Ene, fără a respinge ideea oricărei industrializări, scria: „o bună folosire a producției agricole cere în oarecare măsură, industrializarea”⁶³. Ideile programatice ale P.N.Ț. cu privire la „primatul agriculturii”, ceea ce nu exclude dezvoltarea industriei, a celei energetice, de prelucrare a produselor agricole, a industriei mici și mijlocii sint reafirmate și cu prilejul aniversării a zece ani de la fuzionarea partidelor național și țărănesc⁶⁴. În publicistica țărănistă întâlnim și opinii categorice, după care în țara noastră nu este posibilă dezvoltarea industriei grele. Astfel, într-o lucrare se afirma: „Industria siderurgică și metalurgică este lipsită de baza ei necesară”⁶⁵.

În legătură cu necesitatea și perspectivele dezvoltării industriale a României, precum și a țărilor agricole în general, ideile țărăniste cunosc mutații notabile începînd cu deceniul al patrulea. Acestea se constată nu numai în documentele programatice ale P.N.Ț., ci și în publicistica țărănistă. Sub incidența și implicațiile generate de criza economică a anilor 1929—1933, a urmărilor nefaste resimțite din plin atât de economia românească cît și de întreg sud-estul european, ca zonă de țări agrare prin excelență, au avut loc o serie de adaptări și restructurări ale ideologiei țărăniste cu privire la orientarea dezvoltării economiei românești. Încep să se afirme, uneori timid, alteori mai insistent, idei și opinii prin care se promovează necesitatea industrializării, ca modalitate de contracarare a efectelor crizei economice și de luptă împotriva ofensivei economice a occidentalului industrializat. Programul P.N.Ț., elaborat și aprobat în 1935, enunță cu pretenția de teză ideea că „se va întocmi un plan general de industrializare, care ținînd seama de realitățile existente, să arate calea inițiativelor viitoare”⁶⁶, pe care însă o leagă de situația economică europeană posteriză: „În măsura, în care plasarea produselor noastre agricole în străinătate va fi făcută imposibilă din grea cum este astăzi, prin politica de autarhizare a țărilor industriale, se va adopta o politică de independență față de străinătate. Această politică necesită fixarea unui program industrial, care să asigure industrializarea țării, pentru acoperirea necesităților consumului intern”⁶⁷. Cu ocazia votării programului menționat, I. Mihalache, completînd intențiile țărăniste cu privire la „planul general de industrializare” afirmă că „acest program se poate executa în șapte-opt ani, dar și în patru-cinci ani — nedepinzînd de noi toate posibilitățile și conjuncturile”. Dar totodată se grăbește să adauge: „Și acum, ca metodă: afirm că acest program se poate executa în cadrul regimului monarhic constituțional și al democrației țărănești”⁶⁸. Evident, programul industrial țărănist nu a fost formulat niciodată în mod explicit, dar afirmațiile programatice precum și cele ale liderilor de partid, au valoare documentară, întrucît demonstrează faptul că — deși ca o măsură în extremis — luau în considerare, măcar teoretic și în contextul menționat anterior, dezvoltarea pe bază de plan a industriei românești.

Pentru aprecierea concepției țărăniste cu privire la industrializarea țărilor agricole, deci și a României, este oportun să relevăm și opiniile formulate de V. Madgearu și I. Răducanu în unele expuneri ținute peste hotare. Cu mult curaj intelectual, V. Madgearu într-o expunere ținută la Berlin în 1934 combate deschiș politica militarist-autarhistă de reagrarizare, promovată de cel de al treilea Reich în detrimentul țărilor agrare, arătînd că procesul de industrializare a țărilor agrare este un proces firesc, care

are la bază cerințele obiective și rațiuni temeinice de ordin economic și politic și care justifică pe deplin o politică protecționistă de stimulare a dezvoltării industriale⁶⁹. Această idee este reluată cițiva ani mai târziu, cînd el subliniază „dreptul României la o industrie a ei”⁷⁰. Nu mai puțin curaj a dovedit și I. Răducanu, care referindu-se la țările sud-estului Europei, într-o expunere ținută la Congresul Societății Germane de economie mondială, care a avut loc la Viena în martie 1939, arată că „toate (țările sud-estului european — n.M.M.) au aceeași voință fermă de a-și duce traiul lor specific și de sine stătător”, pentru care le „trebuie însă și o viață economică”⁷¹. O asemenea viață economică implică, după părerea lui, și necesitatea „de a realiza o economie națională pe baza diviziunii muncii și a încheurării armonice a diverselor sectoare ale economiei naționale”⁷². De aceea, industrializarea țărilor respective apare ca imperios necesară. În acest sens el subliniază: „Industrializarea țărilor Sud-Est europene este, ținînd seamă de puternica lor supremație agricolă cît și de condiția unei dezvoltări armonice a economiilor lor naționale, tot așa de imperios necesară, pe cît ne apare de îndreptățită o anumită reagrarizare a Germaniei, din motive de politică demografică și de economie de război. Unui critic al sforțărilor noastre de industrializare, îl vom opune repetat învățaturile unui Friedrich List”⁷³. Adăugînd și ideea că „*prin industrializarea țărilor Sud-Est europene*, puterea de cumpărare a populației va crește ...”, Răducanu recunoaște de astă dată fără rezerve necesitatea imperioasă a industrializării țărilor agrare, inclusiv a României. Cu alt prilej, el subliniază și rolul dezvoltării industriei în întăririi capacității de apărare a țării, arătînd că apărarea statelor agrare, în caz de război, este periclitată de absența industriei naționale. „De ce?” — se întreabă el într-o conferință ținută în martie 1910, la București, și răspunde: „statele agrare au alimente, dar nu au armament”⁷⁴.

În aprecierea opiniilor țărăniște cu privire la industrializarea României, nu trebuie omis faptul că în multe cazuri țărăniștii și le-au exprimat în focul polemicii cu liberalii și, respectiv neoliberalii, al criticii politicii practicate de guvernarea liberală care a asigurat capitalului autohton și celui străin condiții extrem de favorabile pentru sporirea profiturilor și pe seama agriculturii și a țărănimii. De remarcat este faptul că ei au dezvoltat, uneori și sub unele aspecte, realist avantajele deosebite pe care marea burghezie industrială și financiară le obținea de pe urma politicii liberale de industrializare.

Putem aprecia deci că dezvoltarea industrială, fără a constitui o preocupare majoră a curentului țărănist de gîndire economică, reprezintă totuși, în întreaga perioadă interbelică, terenul unor reflecții realiste privind necesitatea și posibilitatea înfăptuirii ei. În fond, țărăniștii susțineau o dezvoltare plurilaterală, însă prioritar agrară a economiei românești, ceea ce însemna menținerea României în stare de slabă dezvoltare, de dependență față de puterile industriale.

Concepției neoliberale de politică economică, exprimată în lozincă „prin noi înșine”, țărăniștii i-au opus concepția, exprimată, de asemenea, printr-o lozincă: „porți deschise capitalului străin”. Dacă prima concepție în mod obiectiv răspunde și unor cerințe de dezvoltare a economiei românești, a industriei îndeosebi, a doua, care sprijinea fără condiții pătrunderea capitalului străin în economia românească, s-a dovedit prin consecințele ei a fi profund dăunătoare pentru economia și interesele României

și se explica prin preocuparea țărăniștilor de apărare a intereselor burgheziei în general și a unei părți ale acesteia îndeosebi — cea grupată în jurul P.N.Ț. — mai slabă în comparație cu cea liberală și care prin colaborarea cu capitalul străin se străduia de fapt să-și întărească poziția economică și politică în exploatarea maselor muncitoare și a bogățiilor țării. În perioada guvernării țărăniste când a fost aplicată politica „porților deschise”, monopolurile internaționale au reușit să accentueze aservirea economică și politică a țării noastre ⁷⁵. Lipsită de fundament real, și pe care, de altfel, se întemeia lozinca „porților deschise capitalului străin”, era și teoria țărănistă după care economiile diverselor țări — agrare cu cele industriale — se completează reciproc. În fața realităților care caracterizau relațiile dintre țările agrare și cele industriale, însuși unul dintre fondatorii acestei teorii, V. Madgearu, fără a renunța la ea, formula în 1934 ideea necesității industrializării țărilor agrare, deci și a României. „Sub constrângerea măsurilor de reagrarizare din statele industriale și a tendințelor de autarhie ale acestora — arăta el — țările agiare vor fi silit să intensifice pe toate căile și cu toată mijloacele politica de industrializare” ⁷⁶.

Demnă de toată atenția este teoria țărănistă, cu prelungiri în actualitate, cu privire la necesitatea realizării unei înțelegeri a țărilor agrare, de unire a acestora, de a face front comun în tratativele cu țările industriale în vederea reglementării schimburilor comerciale pentru a reduce deschiderea „foarfecelui prețurilor” care era nefavorabilă țărilor agrare. Se cuvine să menționăm cu acest prilej opiniile care au circulat în anii 1929—1933 și ulterior, referitoare la înțelegerile economice regionale, în speță, la înțelegerea economică între țările balcanice, la colaborarea între acestea ca mijloc de rezistență împotriva dominației țărilor dezvoltate industrial. „Pentru toate țările Europei de Sud-Est care suferă probleme similare economice și financiare, serie I. Răducanu, problema colaborării se impune, atât din punct de vedere al raporturilor de schimb comerciale între ele cât și din punct de vedere al atitudinii privind probleme comerciale și financiare față de alte state”, ele având nevoie de a-și „coordona eforturile colective față de statele industriale ...” ⁷⁷.

Analizele întreprinse de țărăniști asupra stării economiei i-au condus pe mulți dintre ei la concluzia că țării noastre i se impunea o nouă perspectivă, aceea a economiei dirijate. Lansată de unii dintre ei încă în perioada crizei din 1923—1933, ideea economiei dirijate va fi propovăduită cu deosebire în anii premergători și în timpul celui de-al doilea război mondial.

În privința economiei dirijate — denumită uneori economie organizată, alteori intervenționism de stat — privită ca alternativă la perspectiva revoluționară a viitorului economiei românești, dar și la cea neo-liberală, gândirea țărănistă consemnează o relativă unitate de opinii. Atât documentele programatice țărăniste cât și o serie de economiști formulează soluția viitorului economiei românești ca fiind o economie dirijată, alcătuită dintr-un amestec de sectoare diferite, o economie deosebită de cea socialistă și cea capitalistă, dar tot o economie specifică național-țărănistă. Concepția țărănistă despre economia dirijată nu depășea deci orizontul de ansamblu al doctrinei curentului țărănist. Documentele programatice ale P.N.Ț. întocmit în perioada postcriză menționau expres că tendința generală care se constată în toate țările lumii, ca alternativă la dezvoltarea anarhică a economiei, este cea a intervenției sistematice a statului

în viața economică, a realizării unei economii dirijate. „În ordinea economică, în fața anarhiei economice etatismul se găsește în plină ascensiune în toate părțile. Intervenția metodică și conștientă a statului pentru îndrumarea, regularea și normalizarea vieții economice constituie astăzi, bazele economiei dirijate”⁷⁸. Punându-se semnul egalității între intervenționismul statal în general și economia dirijată, în programul P.N.Ț. se arată că economia viitoare, dirijată nu va însemna în fond o economie de tip nou, ci o economie bazată pe coexistența unor sectoare existente deja în economia românească de atunci. Astfel, se sublinia că „economia viitoare a țării noastre va trebui să fie *pluralistă*. Evoluția economică nu e unilaterală. Diferite tipuri economice pot coexista ... Vom avea, astfel, de organizat în economia viitoare trei sectoare: unul individualist, unul etatist și, în fine, unul cooperatist. Acestuia din urmă trebuie să i se consacre mai ales toată atenția într-un stat țărănesc”⁷⁹. Este reafirmată și de această dată teza țărănistă cu privire la rolul deosebit al cooperației în edificarea „statului național-țărănesc”. Această teză este prezentă și în lucrările unor economiști de seamă ai P.N.Ț. V. Madgearu, de exemplu, considera cooperația ca „unul din instrumentele principale de realizare a economiei dirijate”⁸⁰. Iar mai târziu, în 1940, criticând economia liberală și intervenționismul statal haotic, el aprecia că în fața economiei românești „nu rămân deschise decât două drumuri: drumul economiei capitaliste pure sau economia organizată, controlată de stat. Cel dintâi, în lumina experienței lumii întregi, apare utopic; cel de-al doilea, care se desprinde din condițiile de viață ale țării și din necesitatea de a construi fundamente puternice clădirii statului național-țărănesc, departe de a fi privit ca un pământ al făgăduinței, apare ca un imperativ național”⁸¹. La rîndul său, I. Răducanu aprecia: „Noi, d-lor deputați ... pentru ordinea economică socială de mine, noi vedem o pluralitate de sisteme, care coexistă și nu putem spune că vom avea numai o cooperație, numai cooperatism sau numai individualism economic, ci va fi o îmbinare armonică, sau sperăm cel puțin să fie, și pe această cale trebuie să mergem”. Și adaugă imediat: „În țările agricole și mai ales în țările agricole de mică proprietate, noi vedem sectorul cooperatist ca sectorul care trebuie să fie cel mai important, și care trebuie să meargă mînă în mînă cu noul stat ...”⁸². Ca o caracteristică a economiei dirijate de nuanță țărănistă este faptul că se supraestimează rolul cooperației în realizarea ei, cooperația fiind concepută ca „un sistem de economie socială” ori ca „o formulă de economie organizată”⁸³. Cooperația nu era deci chemată să înlăture relațiile de producție dominante, relațiile de producție capitaliste, ci să coexiste cu acestea, eventual să înlăture unele excese exploatare ale capitalismului. Economia național-țărănistă, prezentată ca o alternativă la cea capitalistă și cea socialistă s-a dovedit în realitate o economie ale cărei trăsături erau imprimate de relațiile de producție dominante, capitaliste, care se împleteau cu resturi ale relațiilor feudale. Cum apreciază I. Nicolae-Văleanu, imaginea țărănistă asupra economiei viitoare „reproduce — cu anumite rețușuri, unele laturi sau diminuînd altele — economia interbelică”⁸⁴.

Alternativa care se impunea la economia românească de atunci era cea revoluționară, care a fost amplu și temeinic elaborată în gîndirea economică a clasei muncitoare și strălucit confirmată de întreaga dezvoltare istorică a țării noastre pe calea deschisă de revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă.

⁴ I. Ceaușescu, *Din istoria contractului de muncă în România*, Edit. politică, București, 1970; O. Constantinescu, *Critica teoriei „România — țară eminentă agricolă”*, Edit. Academiei, București, 1973; T. Ionescu, *Doctrine economice contemporane*, Universitatea Cluj-Napoca, 1974; V. Bozga, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, Edit. Academiei, București, 1975; D. Mureșan, *Concepția economică a lui St. Zeletin*, Edit. Academiei, București, 1975; Acad. V. Malinșchi, *Profesorul Virgil Madgearu 1887 — 1940*, Edit. Academiei, București, 1975; M. Mușat, I. Ardoleanu, *Viața politică în România. 1918—1921*, Edit. politică, București, 1976; I. Nicolae-Văleanu, *Confruntări în gândirea economică privind evoluția economiei românești*, în *Progresul economic în România 1977 — 1977*, Edit. politică, București, 1977; M. Todoseia, *Doctrine economice contemporane*, Edit. Junimea, Iași 1978; M. Rusonescu, I. Saizu, *Viața politică în România 1922 — 1928*, Edit. politică, București, 1979; Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, Edit. Eminescu, București, 1980; Gh. Cristea, *Ideii asociaționiste în România. Forme de asociere a țărănimii. Obștea sălească de arendare a pământului (1864—1907)*, în „Revista de istorie” tom. 45, nr. 2, 1982; I. Seurtu, *Viața politică din România 1918—1944*, Edit. Albatros, București, 1982, ș. a.

² Vozi: N. N. Matheescu, *Țărănismul și clasa mijlocie*, Edit. Minerva, București, 1937, p. 6—7.

³ I. Răducanu, *Țărănismul înainte de război*, în *Partidul Național Țărănesc. Organizația țineretului. Școala de la Cîmpulung*, Tipografia Bucovina, București, 1935, p. 51.

⁴ *Idem*, p. 50, 51, 53, 54.

⁵ Vozi: Z. Ornea, *Țărănismul...*, p. 15.

⁶ *Proces-verbal de constituire a Partidului Țărănesc*, Imprimeriile statului, București, 1919, p. 4.

⁷ M. Mușat, I. Ardoleanu, *Op. cit.*, p. 234.

⁸ *Proiectul de program și statutul Partidului Țărănesc*. Aprobă de Congresul General din 20—21 noiembrie 1921, primul congres al Partidului Țărănesc unit al României Mari, Edit. Reforma Socială, București, 1922, p. 17—18.

⁹ *Idem*, p. 9—10.

¹⁰ *Idem*, p. 10.

¹¹ „Patria”, nr. 165, 1 august 1920.

¹² *Doctrinile partidelor politice*, București, 1924, p. 66.

¹³ N. N. Matheescu, *Op. cit.*, p. 6.

¹⁴ *Programul și Statutele P.N.Ț. 1926*. Cuvînt înainte de dr. Alex. Aciu — deputatul Sălașului, Tip. tipografiei „Lazăr”, Șimleul Silvaniei, 1926, p. 3. La mai puțin de 10 ani de la afirmația de mai sus, în următorul program al P.N.Ț., în 1935, este reluată ideea că țărănimea formează o clasă socială. Se apreciază astfel că: „Țărănimea formînd o clasă, va trebui să se preocupe în primul rînd de nevoile și destinul ei. Ea nu se poate însă dezinteresa din punct de vedere politic, de interesele celorlalte categorii sociale, fiind solidar înălțuită de asociațiile economice și syndicatele profesionale din lumea orașelor. Țărănismul trebuie să se preocupe astfel, în primul rînd, de organizarea politică a clasei pe care o reprezintă, realizînd o democrație rurală și, în al doilea rînd, de celelalte grupări sindicale sau profesionale de care fatal este legată” (subl. — M. M.). *Programul Partidului Național Țărănesc*. Votat de Comitetul Central Executiv. Ședințele de la 2—6 Februarie 1935, Edit. Institutului de Arte grafice „Bucovina” I. E. Torouțiu, București, f. a. p. 11—12. Se conturează astfel o dilemă, căreia după părerea noastră, documentele programatice ale Partidului Național Țărănesc nu-i găsesc răspuns: țărănimea ora sau nu o clasă socială în România interbelică?

¹⁵ Astfel, în una din lucrările sale fundamentale, V. Madgearu arată: „Economia politică este o știință socială. Ea nu studiază economia unui individ sau a unor indivizi trăind izolat ci raporturile sociale care nasc între oameni cu prilejul activităților lor economice. Obiectul științelor economice este viața socială”. Și continuă el: „În numele științei nu se poate justifica nici un ideal. Dacă este exact că știința economică nu se poate transforma în propovăduirea unor idealuri sociale, în schimb are datoria să clarifice posibilitățile de realizare a unor reforme sociale”. V. Madgearu, *Curs de economie politică*, București, 1944, p. 7, 10.

¹⁶ L. Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*, Edit. SOCEC, București, 1944, p. 230.

¹⁷ O tratare amplă a fuziunii între P. Ț. și P.N.R. este făcută în lucrările: M. Rusonescu, I. Saizu, *op. cit.*, p. 83—98; Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, p. 51—65.

¹⁸ *O dală istorică. Zece ani de la fuziunea partidelor național și țărănesc. 1926—1936*. Edit. Bucovina, București, 1936, p. 8.

¹⁹ *Biblioteca Partidului Național Țărănesc nr. 1, Proiect de program (P.N.Ț. Anton Alexandrescu)* — n. M. M.), Tip. „Tiparul Românesc”, București, 1946 (aprilie), p. 3.

²⁰ *Principiile, programul și statutul P.N.Ț. votate la Congresele extraordinare pentru ratiificarea fuziunii partidelor țărănesc și național din 10 octombrie 1926*, Tip. „Reforma socială”, București, 1927, p. 8–9.

²¹ *Idem*, p. 9–10.

²² Citat după I. Seutaru, *Statul țărănesc din punct de vedere economic și politic*, cu o prefață de I. Mihalache, Edit. Institutul de arte grafice „Lucoafărul”, București, 1935, p. 31.

²³ I. Mihalache, *Discurs ținut în ședința Comitetului Central Executiv de la 6 februarie 1935*, după votarea programului, în *Programul Partidului Național Țărănesc*. Ședințele de la 2–6 februarie 1935, p. 96.

²⁴ *Pentru biruința țărănismului*, Iași, 1935, p. 16.

²⁵ N. N. Matheosou, *Statul țărănesc și problema țărănească*, în „Reviste de studii sociologice și muncitorești”, nr. 6–7, 1935, p. 2.

²⁶ I. Nicolae-Văloanu, *Confruntări în gândirea economică privind evoluția economiei românești*, în *Op. cit.*, p. 202.

²⁷ E. Eno, *Spre statul țărănesc*, București, 1932, p. 4.

²⁸ C. Murgoscu și D. Hurozeanu, *Reformele agrare din Europa după primul război mondial*, în „Revista de Istorie”, Tom. 33, nr. 11, 1980, p. 2054.

²⁹ V. Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, an. IV, nr. 3, 1922, p. 294. În continuare această revistă va fi indicată prescurtat APSRS.

³⁰ L. Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*, p. 236–237.

³¹ *Documente din istoria PCR. 1929–1933*, ESPLP, București, 1956, p. 107.

³² I. Ionescu de la Brad, *Creditul*, București, 1880, p. 5.

³³ P. S. Aurelian, *Opere economice*, Edit. Academiei, București, 1967, p. 53–57.

³⁴ C. Storo, *Raport asupra proiectului de lege privind la constituirea și controlul societăților cooperatiste sătești de producție și consumație*, în *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr. 9 din 31.XII.1904, p. 37.

³⁵ *Academia Română, Anale*, București, 1937, p. 128.

³⁶ Mai pe larg despre cooperație în gândirea economică românească vezi: C. Dobrotă, *Cooperatismul în gândirea economică românească*, în *Istoria doctrinelor economice*, vol. II, Litografia ASE, București 1988; *Istoria doctrinelor economice*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1970, p. 501–506; N. Dobrotă, *Cooperația în literatura economică marxistă din România perioadei interbelice*, în „Forum Științe sociale”, an. V, nr. 5, 1973, p. 110–116.

³⁷ I. Mihalache, *Rolul statului în cooperație*, în „Independența economică” nr. 7–8–9, 1924, p. 135. În continuare această revistă va fi indicată prescurtat I. E.

³⁸ V. Madgearu, *Evoluția economiei românești*, București, 1940, p. 361

³⁹ V. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, București, 1936, p. 138.

⁴⁰ Vezi: *Programul P.N.Ț...*, 1935, iar pentru explicitarea țărănistă a acestei teze vezi I. Seutaru, *op. cit.*

⁴¹ I. Răducanu, *Partidele politice și cooperația*, în *Probleme economice și financiare*. Edit. Imprimeria statului, 1927, p. 3.

⁴² I. Răducanu, *Cooperația în statul țărănesc*, în „Dreptatea” din 11 septembrie 1934.

⁴³ În presa vremii, „criza cooperației” înbracă trei aspecte: „criză tehnică”, în sens de organizare defectuoasă și depășită, „criză materială”, în sens de insuficiență de credit și mijloace de producție ca urmare a războiului și „criză morală”, în sens de neîncredere.

⁴⁴ Gr. Mladenatz și T. Oliva, *Legislația cooperativă. Expunere de motive și prefață de I. Răducanu*, ed. a II-a revăzută și completată, București, 1930, p. 4.

⁴⁵ *Idem*, p. 8.

⁴⁶ *Idem*.

⁴⁷ *Documente din Istoria Partidului Comunist Român, 1929–1933*, p. 303.

⁴⁸ La 31 ianuarie 1930, cooperativele de credit reprezentau 78,27 % din totalul unităților cooperatiste, 78,15 % din numărul membrilor și peste 79 % din capitaluri. Dr. A. G. Galan, *Monografia cooperației de credit din România 1906–1935*, București, 1935, p. 4.

⁴⁹ Vezi de exemplu: V. Madgearu, *Structura și tendințele băncilor populare în România*, București, 1914; V. Madgearu, Gr. Mladenatz *Reforma cooperației*, București, 1922; A. G. Galan, *Patruzeci de ani de experiență cooperativă în România, 1893–1933*, București, 1934; Gr. Mladenatz, *Tratat general de cooperație*, București, 1935; V. Madgearu, *Evoluția economiei românești*, București, 1940; V. Jinga, *Dinamica economiei cooperatiste*, București, 1941; V. Chirîtescu-Arva, *Omul, opera, epoca*, ediție îngrijită și studiu introductiv de M. Stanciu și E. Mewes, București, 1969 ș. a.

⁵⁰ Z. Ornea, *Țărănismul...*, p. 235.

⁵¹ Dr. A. G. Galan, *op. cit.*, p. 35. Acesta arată că 7,6 % din societari dețineau 55,5 % din capitalul vărsat.

⁵² *Idem*, p. 41–42. Astfel, 7 % din depunători dețineau aproape 3/4 din sumele depuse, iar 1 % din ei dețineau 35 % din depuneri.

- ⁵³ După unele date, la 31 decembrie 1930, la 78,7 % din debitori (cei care au contractat împrumuturi pînă la 6000 lei) le reveneau 33,4 % din împrumuturile de la băncile populare, iar la 12,3 % din debitori le reveneau 36,8 % din împrumuturi.
- ⁵⁴ M. Gormsen, *Studiu critic asupra cooperației române*, în IE, an XXIII, nr. 3—4, 1940, p. 121.
- ⁵⁵ *Declarația P.N.Ț.*, citată de I. Răducanu în Ședința Camerei deputaților din 16 martie 1935, în I. Răducanu, *În apărarea cooperației*, p. 44.
- ⁵⁶ *Proiectul de program și statutul Partidului Țărănesc...*, 1921, p. 17—18.
- ⁵⁷ *Programul și statutele P.N.Ț.*, 1926, p. 19.
- ⁵⁸ V. H. Serdici, *Trei discursuri împotriva joșului protecționismului industrial*, București, 1933, p. 8. Iar I. Ghiulea susținea că „noi nu putem niciodată fi stat industrial și nici nu trebuie să tindem la aceasta” și că „trebuie să fim fericiți... că nu au trecut peste noi nici binefacerile descoperirii mașinii cu aburi, nici mașinismul, nici industrialismul”. I. Ghiulea, *Organizarea statului. Mijloace și metode noi*, București, 1935, p. 20 și 174.
- ⁵⁹ V. Madgearu, *Doctrina fărâniștă*, în *Doctrinile politice*, București, 1924, p. 81.
- ⁶⁰ V. Madgearu, *Formarea și evoluția burgheziei române*, în I. E., an. VIII nr. 3—4, 1925, p. 43.
- ⁶¹ „Dreptatea” din 14 septembrie 1937.
- ⁶² I. Scutaru, *op. cit.* p. 19.
- ⁶³ E. Ene, *op. cit.*, p. 11.
- ⁶⁴ Vezi „O dată istorică...”, p. 21—22.
- ⁶⁵ Pentru biruința fărânișmului, p. 182.
- ⁶⁶ *Programul Partidului Național-Țărănesc...*, 1935, p. 61.
- ⁶⁷ *Idem*, p. 61—62.
- ⁶⁸ *Discursul* d-lui I. Mihalache, ținut în ședința Comitetului Central Executiv de la 6 februarie 1935, după votarea programului, în *Programul Partidului Național-Țărănesc...*, 1935 p. 100.
- ⁶⁹ V. Madgearu, *Industrializarea și reagrărizarea* (Conferință ținută la Universitatea din Berlin în ziua de 30 mai 1934), în APSRS nr. 2, 1936.
- ⁷⁰ V. Madgearu, *Germania și sud-estul Europei*, în I. E. nr. 4—6, 1938, p. 11.
- ⁷¹ I. Răducanu, *Economia sud-estului european*, Imprimeria națională, București, 1939, p. 6 și 7.
- ⁷² *Idem*, p. 9.
- ⁷³ *Idem*, p. 11.
- ⁷⁴ I. Răducanu, *Economia de război în statele agrare*, în *Institutul de drept agrar și economie agrară în România. Studii și comunicări*, Edit. „Bucovina” I. E. Torouțiu, București, 1940, p. 109. Menționăm că în această expunere Răducanu utilizează noțiunea de „economie de război” în sensul de „apărare națională.”
- ⁷⁵ V. Axenciuc, *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, Edit. Academiei, București, 1960; *Idem*, *Penetrația capitalului monopolist străin în economia României*, în *Progresul economic în România, 1877—1977*, Coordonator prof. dr. I. V. Totu, Edit. politică, București, 1977; N. Marcu, I. Puia, V. Bozga, A. Cherciu, R. Vasile, *Istorie economică*, Edit. didactică și pedagogică București, 1979, p. 285—287 ș. a.
- ⁷⁶ V. Madgearu, *Industrializare și reagrărizare*, în *loc. cit.*, p. 916.
- ⁷⁷ I. Răducanu, *Les pays balkaniques et la depression économique mondiale*. Documente de la III-ème Conference balkanique. Commission économique, Bucarest, 1932, p. 7—8.
- ⁷⁸ *Programul Partidului Național-Țărănesc...*, 1935, p. 6.
- ⁷⁹ *Idem*, p. 7.
- ⁸⁰ V. Madgearu, *Economie dirijată și cooperația*, în I. E., nr. 5, 1934, p. 130.
- ⁸¹ V. Madgearu, *Evoluția economiei românești*, p. 400.
- ⁸² I. Răducanu, *În apărarea cooperației*, p. 23.
- ⁸³ *Idem*, p. 24.
- ⁸⁴ I. Nicolae-Văleanu, *Confruntări în gîndirea economică privind evoluția economiei românești*, în *Progresul economic în România*, p. 214.

COURANTS SOCIO-ÉCONOMIQUES ROUMAINS DANS LA PÉRIODE ENTRE LES DEUX GUERRES. LA DOCTRINE ÉCONOMIQUE DU PARTI PAYSAN

Résumé

L'étude examine les multiples aspects de la doctrine économique du parti paysan — l'un des courants idéologiques bourgeois fondamentaux dans la Roumanie entre les deux guerres mondiales.

Dans la première partie on soumet à l'analyse une série d'aspects de la doctrine politique du parti paysan, et dans la deuxième on expose les traits caractéristiques de la doctrine économique du même parti.

L'auteur a accordé une grande attention à la présentation historique des aspects mentionnés, en soulignant surtout les étapes de l'évolution de la doctrine économique du parti paysan dans la période entre les deux guerres, ainsi que les mutations enregistrées par une série d'idées, thèses et théories, dans le contexte économique-social et politique interne et international dans la période mentionnée.

N'ayant pas la prétention d'avoir épuisé l'ensemble des problèmes eus en vue, l'auteur s'est donné la peine de sélectionner les plus importants aspects de la doctrine économique du parti paysan, de mettre en évidence le contenu et la fonction sociale des idées et des thèses du parti paysan sur la coopération, l'industrialisation de la Roumanie et les pays agraires en général, les politiques économiques, les accords économiques entre les pays agraires, spécialement ceux balkaniques, et l'économie dirigée.

CONSTITUIREA LABORATORULUI DE STUDII OTOMANE DE PE LÎNGĂ FACULTATEA DE ISTORIE—FILOSOFIE A UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

În ziua de 26 iunie 1985, în amfiteatrul „Vasile I. Țăruș” al Facultății de Istorie — Filosofie din București, a avut loc ședința inaugurală a *Laboratorului de Studii Otomane*, în prezența reprezentanților Ministerului Educației și Învățământului — prof. Ștefan Ciobanu, ai Centrului Universitar București — prof. univ. dr. Olivia Clătici, ai Universității din București — conf. univ. dr. Gh. Dincă, prorector al Universității — , ai Facultății de Istorie — Filosofie — prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, decanul Facultății și directorul Institutului de Studii Sud-Est Europene, și prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, șeful Catedrei de Istoria României și Istorie Universală a Facultății și directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” — a unui mare număr de cadre didactice și studenți ai Facultății de Istorie — Filosofie, cercetători de la Institutul de Studii Sud-Est Europene și Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, arhiviști ai Direcției Generale a Arhivelor Statului, muzeografi de la Muzeul Național de Istorie și Muzeul de Istorie și Artă al Municipiului București și din alte localități ale țării.

Cu acest prilej, prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță a relevat următoarele în *Cuvîntul* său inaugural :

„Încerc un sentiment de deosebită satisfacție în aceste momente, cînd inaugurăm oficial Laboratorul de Studii Otomane din cadrul Facultății noastre. Vă rog să-mi permiteți să exprim, cu acest prilej, întreaga grațitudine forurilor noastre superioare, conducerii Ministerului Educației și Învățământului, de asemenea conducerii Universității noastre pentru înțelegerea dovedită în organizarea acestei forme postuniversitare de perfecționare a tinerelor cadre didactice, cercetători, muzeografi, arhiviști etc. în domeniul osmanisticii.

În adevăr, crearea acestui Laborator era de multă vreme necesară, numai că acum a devenit și posibilă. Datorită marii deschideri spre lume promovată de România Socialistă, de Președintele Nicolae Ceaușescu în ultimii 20 de ani, îmbunătățirii relațiilor țării noastre cu toate țările sud-est europene și, în acest cadru, ridicării pe o treaptă superioară a prieteniei și colaborării multilaterale cu Republica Turcia, a devenit posibil accesul cercetătorilor români în fabuloasele arhive turcești, s-au intensificat legăturile dintre forurile științifice românești și cele turcești. În 1977 a avut loc, la Ankara, sub auspiciile Societății Turce de Istorie, un simpozion dedicat comemorării Centenarului Independenței de stat a României. În 1978 a avut loc, la București, după cum se cunoaște, primul simpozion româno-turc de istorie. Nu putem să nu amintim, în context, că în ultimii ani s-au adus în țară cantități apreciabile de microfilme, a căror prelucrare și valorificare fac posibile cercetările mai multor generații de turcologi. S-au publicat de asemenea volume de documente turcești, precum și extrase din cronicile otomane.

Pe de altă parte, progresul turcologiei românești, în special al cercetărilor de istorie a relațiilor româno-otomane, este indisolubil legat de repunerea istoriei în drepturi, după istoricul Congres al IX-lea, de atenția de care această disciplină s-a bucurat și se bucură din partea Secretarului general al partidului, Președintele României Socialiste, tovarășul Nicolae Ceaușescu. După cum se știe, s-a renunțat la vechile clișee în abordarea relațiilor dintre Țările Române și Imperiul Otoman, s-a trecut la o analiză complexă, din unghiuri diferite — economic, monetar, juridic, politic etc. — a acestor relații.

La orizontul anului 1985, nivelul înalt la care au ajuns relațiile României Socialiste cu Turcia ne-a apărut excelent reprezentat în conținutul recentei vizite întreprinse în țara noastră de Kenan Evren, Președintele Turciei, la invitația Președintelui țării noastre, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Argumentațiile istorice ale acestui nivel atins de relațiile româno-turce au fost și de această dată strîns legate de problematica tradițiilor acestor relații. „*Este fără îndoială, un motiv de satisfacție — aprecia tovarășul Nicolae Ceaușescu, adresîndu-se lui Kenan Evren, în cursul vizitei — faptul că, în ultimii ani, aceste relații — întemeiate pe deplină egalitate, stimă și respect reciproc — au cunoscut o dezvoltare continuă. Un rol important, în această privință, l-au avut vizitele reciproce, convorbirile purtate în preună și înțelegerile convenite în cadrul întîlnirilor noastre de la Ankara și București. Acestea au deschis, de fiecare dată, noi orizonturi colaborării și conducerii reciproce avansate dintre țările noastre*”.

Deschiderea de astăzi a Laboratorului de Studii Otomane a devenit posibilă și grație progreselor înregistrate de învățămîntul nostru superior : din 1957 s-a introdus studiul limbii

turcești moderne, iar din 1977 cel al limbii turco-osmane la Universitatea din București. În cadrul cursurilor speciale și opționale s-au introdus teme legate de unele aspecte fundamentale ale relațiilor româno-otomane. A apărut astfel un cerc, care se lărgeste mereu, de tineri absolvenți inițiați în turcologie, dar curți, plini de interes și pasiune, doresc să-și continue specializarea pentru a putea fi mii utili istoriografiei noastre.

La inaugurarea acestui Laborator nu putem să nu evocăm contribuțiile românești de valoare mondială la progresul studiilor otomane, tradiția românească remarcabilă în acest domeniu. Să amintim două nu ne ilustre — cel al lui Dimitrie Cantemir și cel al lui Nicolae Iorga. Despre Dimitrie Cantemir ne va vorbi pe larg, astăzi, profesorul Virgil Cândea. În orice caz, reamintesc că, până la apariția austriacului Hammer, istoria sa otomană a fost cartea de căpătenie pentru istoricii europeni doritori să cunoască fenomenul otoman. Cît privește pe Nicolae Iorga, sinteza sa otomană realizată la începutul acestui veac a depășit lucrările lui Haunz, atât ca metodă și viziune, cît și ca informație, după cum apreciază înșiși istoricii turci. De altfel, este semnificativ că ambele sinteze românești, datorate lui Dimitrie Cantemir și Nicolae Iorga, au fost traduse în turcește în Turcia.

Nicolae Iorga are meritul de a fi atras energic atenția asupra cîștigului deosebit pe care-l pot aduce istoriografiei noastre cercetările turcologice. Despre valoarea documentelor turcești medievale extrase din comorile arhivistice de la Istanbul (numai în arhiva Președinției Consiliului de Miniștri al Turciei, fostă arhivă a marilor viziri, s-ar găsi peste 100 milioane documente), Nicolae Iorga scria la 1911 că „prin aceste izvoare scoase de curînd la lumină se lămuresc puncte esențiale din situația noastră față de Puterea Suzerană”. Vorbind de necesitatea studierii limbii acestor izvoare pentru a pătrunde la ele, marele istoric arăta la 1913 ca „de acest studiu avem astăzi cea mai mare nevoie... În cel mai scurt timp va trebui să recîștigăm și aici timpul pierdut”. Pe linia unor asemenea eforturi se înscriu și studiile turcologice realizate la Institutul de studii balcanice din București (după 1937) și la Institutul de turcologie al Universității din Iași (1941—1945), a căror tradiție a fost reluată, în condiții noi, superioare, în cadrul Institutului de Studii Sud-Est Europene (din 1963).

Crearea Laboratorului de Studii Otomane a pornit de la necesitate creșterii de noi cadre turcologice, capabile să valorifice imensul tezaur de documente turco-osmane, precum și de la nevoia de a studia mai profund și dintr-o perspectivă interdisciplinară, modernă, relațiile dintre Țările Române și Imperiul Otoman de-a lungul secolelor, statutul autonom al Principatelor față de Poartă. Subliniem că aportul documentelor turcești este din ce în ce mai important în unele probleme majore ale istoriografiei noastre, prezentate denaturat de unele lucrări străine, în special din Țările vecine. Or, pentru a ajunge la aceste documente, pentru a lucra direct cu ele, istoricul are nevoie de o pregătire specială — de limbă, paleografie, diplomatică, epigrafie, numismatică și metrologie otomane — pe care, în mod obiectiv, programa facultăților noastre nu poate să o asigure decît parțial. Iată de ce, în lipsa unui institut specializat, s-a impus necesitatea creării acestui Laborator cu rosturi didactice și științifice.

În acest chip, Universitatea, credincioasă misiunii sale de *Alma Mater*, va putea păstra neîntrerupt legătura cu foștii săi studenți și își va putea asigura, pe termen lung, schimbul de mîine în domeniul osmanisticii, pe linia glorioaselor tradiții românești evocate mai înainte.

Activitatea Laboratorului de Studii Otomane va constitui, totodată prin lucrările sale practice, prin sprijinul acordat muzeelor, bibliotecilor și arhivelor (mai ales în acele zone și localități care s-au aflat o vreme direct sub administrație otomană), atât în ce privește crearea de cadre de specialitate, cît și în acordarea de asistență de specialitate o formă eficientă de integrare a învățămîntului cu cercetarea și producția. Totodată, Laboratorul de Studii Otomane al Universității Bucureștene va acorda sprijin Universităților surori de la Cluj-Napoca și Iași în eforturile ce le depun de creare a unor cadre turcologice și a unor nuclee de studii otomane.

Izvorit din spiritul de responsabilitate pe care trebuie să-l avem cu toții pentru destinul istoriografiei românești și al învățămîntului nostru istoric, Laboratorul de Studii Otomane pleacă la drum cu speranța că această investiție de entuziasm și această unire a eforturilor unor tineri pasionați vor da, cu concursul generației mai vîrstnice de specialiști, rezultate rodnice în anii ce vin, atât pe plan didactic, cît și pe plan științific. Specialiștii așteaptă de la el realizarea unui climat științific de înaltă exigență, în care fiecare să poată să se verifice și să învețe ceva, iar tinerii, care abia pășesc pe lungul drum al afirmării, vor putea să crească în condiții mai rapide și mai eficiente decît în urma unor eforturi izolate, depuse de unul singur.

La început de drum, permiteți-mi, vă rog, ca în numele Biroului Executiv al Consiliului profesorilor științifici al Facultății de Istorie — Filosofie a Universității Bucureștene și în numele meu personal să urez Laboratorului de Studii Otomane viață rodnică, deplin succes în realizarea misiunii sale nobile, spre binele istoriografiei românești și învățămîntului nostru istoric, pentru că într-o bună zi să putem vorbi de o școală românească de turcologie, cu profil propriu, distinct în contextul cercetărilor universale din domeniu”.

În continuarea ședinței inaugurale s-a dat citire Statutului Laboratorului de Studii Otomane :

„1. Ia ființă pe data de 26 iunie 1985 *Laboratorul de Studii Otomane* de pe lângă Catedra de istoria României și Istoria Universală a Facultății de Istorie-Filosofie din cadrul Universității din București.

2. Scopul Laboratorului este să stimuleze și să îndrume, să ajute și să organizeze perfecționarea și specializarea tinerilor absolvenți ai Facultăților de Istorie — Filosofie și de Limbi străine (secția limbi orientale), profesori și cercetători, muzeoграфи și arhiviști în domeniul osmanisticii, în special al relațiilor româno-otomane, din perspectivă interdisciplinară, ținând seama de tradiția românească în acest domeniu, de tendințele cele mai noi ale istoriografiei universale precum și de necesitățile actuale și de viitor ale învățămîntului și cercetării istorice românești.

3. Activitatea Laboratorului de Studii Otomane rezidă în organizarea de cursuri și seminarii de limbă și paleografie turco-osmană, de diplomatică, numismatică, epigrafie și metrologie otomane, ședințe lunare de comunicări științifice, simpozioane și colocvii de profil. Se va întocmi o bibliografie generală privind istoria relațiilor dintre Țările Române și Imperiul otoman de-a lungul secolelor, pe multiple planuri (economic, financiar, monetar, juridic, politic, diplomatic, militar, cultural) și se vor realiza în echipă culegeri de studii și cercetări pe această temă.

De asemenea, în cadrul Laboratorului se va analiza și se vor propune soluții de îmbunătățire a reflectării istoriei și geografiei României în manualele școlare și universitare din Republica Turcia.

Totodată, Laboratorul va asigura asistență de specialitate muzeelor, bibliotecilor și altor instituții de profil în determinarea de monede și manuscrise orientale.

4. Activitatea Laboratorului se va desfășura pe baza unui plan de muncă anual, aprobat de către Biroul Consiliului Profesoral, avizat de prorectorul care răspunde de științele sociale.

5. Laboratorul de Studii Otomane va întreține legături cu instituțiile și organisme de profil din țară și străinătate, după normativele în vigoare.

6. Rezultatele activității Laboratorului vor fi oglindite în revistele „Analele Universității din București. Seria Istorie”, „Revue des etudes sud-est européennes”, și alte periodice de specialitate.

7. Laboratorul de Studii Otomane va fi condus de un Comitet format din : prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, decanul Facultății de Istorie — Filosofie și directorul Institutului de studii sud-est europene, președinte ; conf. univ. Mihail Guboglu, membru al Societății Turce de Istorie, și lect. univ. dr. Mihai Maxim, Facultatea de Istorie — Filosofie, vicepreședini ; Ion Matei, Anca Ghiață, dr. Cristina Feneșan, Mustafa Mehmet, Institutul de studii sud-est europene ; dr. Tahsin Gemil, Virgil Ciocăltan, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” ; Valeriu Veliman, Direcția Generală a Arhivelor Statului, membri : prof. Matei Dorin, secretar.

8. Anual, Laboratorul va înainta un raport asupra activității sale conducerii Universității.”

Sediul și arhiva Laboratorului se află în localul Facultății de Istorie — Filosofie din București, pe adresa căreia poate fi trimisă și corespondența.

A fost apoi prezentat planul de muncă al Laboratorului de Studii Otomane pe anul 1985, axat pe trei direcții principale :

1) *Ședințe lunare de comunicări* (a treia miercuri din lună), ce vor aborda teme privind : Unitatea Țărilor Române în surse orientale, Dimensiunile europene ale luptei antiotomane ale Țărilor Române, Autonomia românească în perspectivă interdisciplinară și comparativă, România în sud-estul Europei.

2) *Cursuri și lucrări practice* (prima și a doua miercuri din lună), în cadrul cărora se vor traduce documente otomane, se va face o introducere în numismatică otomană etc.

3) *Lucrări în echipă*. Vor începe lucrările pregătitoare în vederea elaborării unei Bibliografii generale a relațiilor româno-otomane și a unui Dicționar de termeni și instituții otomane.

În partea a doua a ședinței inaugurale prof. dr. Virgil Cândea, secretarul Asociației „România”, a prezentat comunicarea „Descoperirea manuscrisului original al *Istoriei Imperiului Otoman*, de Dimitrie Cantemir”.

Cu talent și erudiție, cunoscutul cercetător și editor al operei cantemiriene a reușit să-i facă pe cei prezenți în sală să retrăiască alături de dînsul sentimentele încercate în clipa în care a deschis coperta manuscrisului original al celei mai importante și mai vestite lucrări a principelui moldovean. Pornind de la inestimabila descoperire, prof. dr. Virgil Cândea a creionat un cald portret al orientalistului român, insistînd — cum era și firesc în ședința inaugurală a unui Laborator de Studii Otomane — mai ales asupra contribuției de osmanit a lui Dimitrie Cantemir, deschizător de drumuri în această disciplină istorică, atât de necesară în studierea istoriei patriei noastre. Expunerea a fost ilustrată cu numeroase fotocopii a paginilor mai importante ale manuscrisului și cu diapozitive color a copiilor portretelor sultanilor otomani din Palatul Imperial din Istanbul, copii aflate în păstrarea lui Houghton Library de la Uni-

versitatea Harvard (S.U.A.) unde a fost descoperit și manuscrisul original al Istoriei cante-miriene.

Urmărind dramaticele peripeții ale manuscrisului lui Dimitrie Cantemir plină în America, prof. dr. Virgil Cândea a făcut totodată, referiri la soarta altor importante opere aparținând patrimoniului cultural românesc și aflate actualmente în străinătate, unde fac mândria multor instituții culturale. Domnia sa a atras atenția asupra faptului că repertoriul operelor înstrăinate este mult mai bogat decât s-a crezut până acum, ceea ce face să se creeze treptat în lume o nouă imagine despre aportul cultural al românilor la tezaurul mondial de valori, de-a lungul secolelor.

Un aspect particular al activității de osmanist a lui Dimitrie Cantemir — crearea unui sistem de notație muzicală folosindu-se de scrierea arabă — a fost prezentat de cercetătoarea Anca Ghiță, de la Institutul de Studii Sud-Est Europene, care a pregătit și o frumoasă surpriză celor prezenți: audiție dintr-o bucată muzicală a principelui Cantemir. S-a conturat astfel mai bine contribuția orientalistului român la studierea civilizației și culturii otomane, pe care a cunoscut-o în mod direct și profund.

În încheierea ședinței inaugurale, prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, președintele Laboratorului de Studii Otomane, a mulțumit tuturor celor prezenți și a urât deplin succes lucrărilor viitoare ale Laboratorului, spre binele științei istorice din țara noastră.

Dorin Malei

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL „150 DE ANI DE LA CONSTITUIREA SOCIETĂȚII SECRETE GIOVANE EUROPA”

În ziua de 11 aprilie 1985 a avut loc, în sala festivă a Institutului de Istorie „N. Iorga”, un simpozion internațional dedicat împlinirii a 150 de ani de la constituirea societății secrete „Giovane Europa”. Organizată sub auspiciile Institutului Italian de Cultură și a Institutului de Istorie „N. Iorga”, manifestarea a întrunit nu numai istorici români, ci și specialiști din diverse Universități europene — din Italia, Franța și Germania.

Deschisă printr-o alocuțiune inaugurală a profesorului Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de Istorie „N. Iorga” și printr-un cuvânt al ambasadorului Italiei Benedetto Santarelli, reuniunea a prilejuit o abordare multilaterală atât a momentului comemorat, cât și a acțiunilor revoluționare ale lui Giuseppe Mazzini, punându-se totodată în relief legăturile revoluționare europene ale românilor, cu un secol și mai bine în urmă. Prof. Arturo Colombo de la Universitatea din Pavia a analizat poziția lui Giuseppe Mazzini față de problema federalizării europene, văzută de el ca o asociere a unor popoare libere și ca un mijloc de apărare a națiunilor mici și mijlocii față de marile puteri. Anita Garibaldi-Jallet (Universitatea din Bordeaux), strănepoată a ilustrului erou al Risorgimentului italian, a prezentat relațiile dintre Mazzini și Garibaldi și a procedat la o examinare a ideologiei și acțiunilor lor practice. Cornelia Bodea a înfățișat aprecierile referitoare la revoluțiile din 1848 în mai multe țări europene — inclusiv țările române (și în special Transilvania) și Italia — ale unui publicist britanic din secolul trecut, iar profesorul Rudolf Lill (Universitatea din Karlsruhe) a analizat reacția lumii germane față de concepțiile și acțiunile lui Giuseppe Mazzini. Un aspect deosebit al ideologiei mazziniene a fost abordat de profesorul Luigi Lotti (Universitatea din Florența), specialist care a prezentat auditorului concepțiile revoluționarului italian față de problemele economico-sociale ale Europei mijlocului secolului al XIX-lea. Dacă Ștefan Delureanu a consacrat comunicarea sa poziției și opiniilor lui Giuseppe Mazzini față de români, reliefind constantul său interes față de reprezentanții romanității orientale, Dan Berindei a înfățișat felul în care românii, la rîndul lor, l-au văzut și l-au apreciat pe Mazzini, ca și părerile exprimate de ei la adresa lui Giuseppe Garibaldi.

Desfășurată la un înalt nivel profesional, în prezența unui public deosebit de interesat, reuniunea consacrată societății „Giovane Europa”, lui Mazzini și lui Garibaldi, dar și legăturilor revoluționare ale românilor, a fost neîndoielnic o manifestare științifică de prestigiu.

Dan Berindei

EUGEN BANTEA, *Operația română de acoperire. Septembrie 1944 în sud-vestul României*, Edit. Militară, București, 1985, 288 p.

În istoriografia noastră militară, generalul-maior (r.) Eugen Bantea și-a câpătat o bine meritată notorietate grație contribuțiilor sale privind participarea României la războiul anti-hitlerist, ce se disting prin amploarea informației și sagacitatea investigației. Analiza datelor privind revoluția română din august 1944, cuprinse în jurnalul de observații al grupului de armate german „Ucraina de sud” constituie o cercetare exemplară, care a devenit clasică și a adus servicii majore înțelegerii dimensiunilor continentale ale Actului de la 23 August 1944.

Propria-i anchetă l-a convins pe generalul E. Bantea de necesitatea lărgirii ariei de investigație atît prin cuprinderea unei zone mai vaste — în care s-a făcut simțit impactul întoarcerii armelor de către România împotriva Reichului nazist —, cît și a includerii unor noi surse susceptibile să sporească în chip însemnat datele despre reacția factorilor de decizie politiei și militari ai Germaniei hitleriste. Studiile și articolele publicate de generalul E. Bantea în ultimii ani arătau îndreptarea interesului său spre documentele operative ale Comandamentului superior al Teatrului de război Sud-est (grupul de armate german F), înaltă instanță strategică a Wehrmachtului, subordonată direct O.K.W.-ului (Oberkommando der Wehrmacht — înaltul comandament al armatei Reichului), deci lui A. Hitler însuși, ca șef al forțelor militare germane. Această instanță (căreia îi era subordonat și grupul de armate E din Grecia) era comandat de feldmareșalul Maximilian von Weichs, și își avea postul de comandă la Belgrad (grupul de armate F acționa în Iugoslavia și Albania împotriva mișcării de rezistență).

Volumul prezentat aici se întemeiază cu precădere pe documentele operative ale Comandamentului superior al Teatrului de război Sud-est (Oberbefehlshaber Südost) și ale Detașamentului de corp de armată Schneckenburger (Gruppenkommando Schneckenburger). Aceste izvoare permit reconstituirea riposteii Reichului la ieșirea României din orbita Germaniei naziste — unde fusese aruncată de succesiunea evenimentelor din august 1939 — august 1940 — și întregesc astfel imaginea înclătării dintre armata română și Wehrmacht. Subliniind însemnătatea decisivă a documentației și cercetărilor românești pentru cunoașterea desfășurărilor militare din sud-vestul României, autorul subliniază cu totală îndreptățire că „rederularea secvențelor poate util folosi și unghiul de proiecție al înregistrărilor părții germane, care, chiar dacă nu sînt de natură să furnizeze ponderea principală în constituirea imaginii retrospective, merită o anumită luare în considerare și în virtutea faptului că totuși Wehrmachtul a fost în ofensivă în aria și în intervalul cronologic date” (p. 65—66).

Demersul autorului se dovedește deosebit de fecund în rezultate. Cum o indică și titlul, volumul urmărește desfășurarea operației române de acoperire în Banat, fixată de autor — după o discuție strînsă și de perfectă articulare logică — între 4—20 septembrie 1944. Este bine știut că operația de acoperire a avut drept obiectiv împiedicarea forțelor Wehrmachtului și ale aliaților săi horthyști (la granița cu Bulgaria, cum remarcă autorul, nu mai exista o primejdie la 6—7 septembrie) de a depăși linia de demarcație impusă în Transilvania de dictatul de la Viena și frontierele României, altfel spus de a asigura securitatea ariei insurecționale românești. Generalul E. Bantea remarcă judicios că forțele germane și ungare nu au fost în măsură să întreprindă acțiuni ofensive de amploare în zilele insurecției de-a lungul liniei de demarcație din Transilvania și la frontiera de sud-vest a României, astfel că operația de acoperire însăși are aceleași limite cronologice ca și cea din Banat deoarece aici „operația defensivă română a început întîi și s-a terminat cel mai tirziu” (p. 286). Însemnătatea succesului operației române de acoperire a fost subliniată în istoriografia noastră în repetate rînduri și acum cartea generalului E. Bantea aduce noi mărturii concludente. Făcînd imposibilă pătrunderea semnificativă a forțelor inamice în teritoriul aflat sub controlul statal român, ea a împiedicat constituirea unui nou front german pe aliniamentul Carpaților și a permis trupelor sovietice să străbată zonele eliberate de forțele insurecționale românești, fără a mai întîmpina rezistență, ceea ce le-a asigurat ritmuri înalte de înaintare. Grație minuțioasei anchete desfășurate de autor, cunoaștem acum efortul german, sprijinit de forțele ungare-horthyste, de a restabili frontul pe Carpați și de a cucerii Timișoara. Sînt urmărite, pe baza surselor germane, acțiunile de pe culoarul Dunării (direcția Bazias — Orșova, zona limitrofă de la sud de Dunăre, luptele de pe Dunăre), în Munții Semenic (pe valea Nerei, pe culmile de nord ale masivului Semenic), încercarea de cucerire a Timișoarei și acțiunile aviației de luptă germane în aceste zone. Minuția și acribia reconstituirii zilnice nu pot fi subliniate și elogiare îndeajuns și numai citirea cărții poate da măsura exactă a efortului investigator. Noutatea se întîlnește —

am spus — la tot pasul, de la stabilirea exactă a unităților germane angajate (sînt eliminate o dată pentru totdeauna diviziile „Hindenburg” inexistentă ca nume și „Prinz Eugen”, și altele care nu au participat la ofensiva germană, dar semnalate în surse românești și preluate de cercetători) pînă la deciziile factorilor cei mai înalți — Hitler insistînd „să se forțeze cu-luarul Orșova — Cerna” (p. 81,106) și la realitățile cimpului de luptă, urmărite — pentru unitățile Wehrmachtului — de la confruntări la reacții psihice. În tot și în toate autorul face din nou dovada calităților sale de eminent istoric militar, știute din contribuțiile anterioare.

O carte atît de incitantă nu poate să nu-l angajeze pe cititor la reflexie, la un permanent dialog cu autorul. Mai întîi chiar generalul E. Bantea formulează întrebări, ca de pildă „cine a avut inițiativa extinderii, măcar parțială, a ocupării fasciste a României, prin ofensiva lansată pe două laturi, în podișul Transilvaniei și în cimpia vestică a țării? Documentele citate înclină spre încheierea în această inițiativă, măcar sub formă de indemnuri insistente, a aparținut Ungariei” (p. 188). În ce ne privește, credem că răspunsul îl oferă jurnalul șefului Marelui Stat Major ungar generalul Vörös János (vezi „Wehrwissenschaftliche Rundschau”, XX, 1970, nr. 12, p. 703—732 și comentariul nostru, *Un izvor nou despre operațiile militare din Transilvania și Ungaria în vara și toamna anului 1941* în „Studii. Revistă de istorie” t. 26, 1973, nr. 6, p. 1271—1276) și memoriile generalului Walter Warlimont (*Inside Hitler's Headquarters, 1939—1945*, New York, 1965, p. 472). Cele două surse relevă conjugarea intențiilor germane și ungare de a invadea a sudului Transilvaniei ca și considerentele militare (insuficiența forțelor) și politice (negocierile secrete ungaro-anglo-americane de la Berna) care au întîrziat acțiunile ofensive. În ceea ce privește decizia de retragere a grupului de armate E din Grecia, sînt de luat în considerație și informațiile inclinate utilizate de David Irving *Hitler's War*, New York, 1977, p. 698—699 privind propunerea britanice de coordonare a retragerii germane cu avansul britanic pentru a împiedica preluarea puterii de către forțele de stînga, în frunte cu comuniștii. Orice cititor al cărții generalului F. Bantea va regreta absența hărților, atît de necesare într-o lucrare de acest fel (fără hartă e foarte greu de urmărit mișcările de trupe descrise). Sperăm că Editura Militară nu va crea un precedent din această carență ... fără precedent! (cu atît mai mult cu cît precedentul volum din 1974 al autorului a beneficiat de hărți excelente).

Citeva mărunte observații de traducere: nu credem că e vorba de „aprecieri posomorite” atunci cînd se notează „Divizia 4-a SS zace la ...” etc (p. 251) pentru bunul motiv că verbul „liegen” (respectiv liegt), care bănuim că se află în original (nu avem posibilitatea verificării) se traduce nu numai prin „a zăcea” ci și prin „a se afla, a fi situat” (*Dicționar militar german-român*, București, 1932, p. 312); de asemenea, „klafft ein grosses Loch” se traduce, credem, nu prin „vuieste o mare gaură” (p. 276) ci „se cascadează o mare gaură”.

Ultima carte a generalului E. Bantea are toate calitățile pentru a face din ea o cercetare definitivă.

Fl. Constantiniiu

ALEX. HERLEA, *Studii de istoria dreptului. Organizarea de stat*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, 310 p.

Volumul de studii pe care îl avem în față, prefăcut și îngrijit cu strădania ce merită a fi subliniată a neobositului Valeriu Șotropa, este consacrat statutului juridic al Transilvaniei, în special problemelor de organizare a statului. Prima lucrare din acest volum este consacrată relațiilor juridice internaționale între țările române în sec. XIV—XVIII. Ea a apărut inițial sub titlul *Relations de droit entre les pays roumains aux XIVe — XVIIIe siècles* în „Revue Roumaine d'Histoire” tom. X, 1971, Nr. 5, p. 835—843. Pornind de la studiile istoricilor N. Iorga, Ioan Bogdan, Grigore Ioculescu, Ștefan Meteș și alții, consacrate relațiilor dintre țările române și locuitorilor lor pe tărîm politic, economic, cultural social și administrativ, Al. Herlea este de părere ca istoricii amintii nu au urmărit și analizat aceste raporturi și sub aspectul implicațiilor juridice. Pentru prima oară, se scot în evidență, într-o expunere sistematică „unele aspecte ale acestui fel de relații, reconsiderînd din punct de vedere juridic o parte din documentele publicate, spre a jalona unele din liniile generale ale problemei”. Printre dovezile de relații internaționale stabile, el citează „răbojul” ca instrument de evidență primară, folosit, în temeiul obiceiului, între toți românii de dincolo și de dincoace de Carpați. O altă lucrare cuprinsă în acest volum, *Instituția Dietei*, a fost publicată pentru prima oară în S.M.I.M., VI, (1973) și reluată sub titlul *Institution de la Diète dans la Transylvanie autonome* în „Recherches” ... II (1978), p. 57—75. Aceasta este prima lucrare a unui istoric român al dreptului, consacrată acestei instituții, în afara istoricilor maghiari, care i-au acordat toată atenția. Analizînd activitatea legislativă a dietelor din punctul de vedere al principiilor juridice, sociale, administrative financiare și economice, autorul subliniază compoziția dietelor, frecvența lor, modul de organizare și funcționare, menționînd că istoriografia maghiară a închinat acestei instituții

circa 10 000 de pagini, în 20 de volume. O lucrare la care Alex. Herlea a trudit mult, urmărind să descifreze și să pună la punct toate documentele de care s-a folosit, se intitulează *Condițiile istorice ale elaborării Constituțiilor aprobate și urmările lor social-politice asupra populației românești*. Fragmente din acest studiu au fost publicate mai înainte sub titlul *Les conditions de l'élaboration et l'importance des constitutions approuvées de Transylvanie* în „Revue Roumaine d'Histoire”, anul XI (1972), nr. 3, p. 399—413. Lucrarea constituie o sinteză a hotărârilor luate de Dieta Transilvaniei în primul secol de existență a Principatului autonom, dintre care, cele privind perioada 1540—1653, în care dietele au format organele constituționale principale, prezintă un interes deosebit. Deși aceste diete nu au luat nici o hotărâre în favoarea românilor, populația majoritară și atunci ca și astăzi, aceste hotărâri merită să fie studiate, cu toată atenția, pentru a se stabili, cu documente maghiare, cu cită părtinire au lucrat autoritățile feudale maghiare și cât dispreț și desconsiderare au avut tot timpul față de poporul român până către sfârșitul sec. XIX.

„Bilotelul” este o instituție transilvană foarte veche și foarte puțin cunoscută. Ea apare în sec. XII, când autoritățile maghiare au observat, pentru prima dată, o tendință de autonomie a Transilvaniei, iar obștile satești, formate din vechi populații românești autohtone, urmăreau și ele, cu perseverență, să aibă o autonomie teritorială, cu o organizație economică proprie, dar și o viață politică proprie, în cadrul cnezatelor și voievodatelor locale. Pentru a controla activitatea acestora, considerată contrară intereselor statului feudal maghiar, autoritățile de la Buda, au instituit un judecător special, desemnat de rege, în anumite circumstanțe, pentru a judeca numai fapte penale, mai ales pe cele săvârșite împotriva stăpînitorilor de pămînt. Scopul urmărit nu a fost însă atins, fiindcă rezultatele activității „bilotelului” au fost contradictorii, în raporturile dintre rege și vasalii săi. Ca urmare, activitatea „bilotelului” s-a restrîns, el ajungînd, prin dispozițiile Bulei de Aur, un secund al comitelui curial. În 1240 instituția a fost desființată formal.

Justiția penală în Transilvania pînă în sec. XVI este un studiu inedit. El reprezintă „un început de sinteză asupra justiției penale și a dreptului penal din Transilvania feudală”. Diferite aspecte ale acestor probleme fuseseră cercetate și tratate de Vasile Vaida în studii analitice sau încercări de sinteză, dar și de istoricii maghiari ai dreptului în cîteva studii monografice sau în lucrări de sinteză mai ample. Alex. Herlea, folosind materialele premergătorilor săi români și maghiari, a elaborat în cadrul planului, la Institutul de Istorie „N. Iorga”, între anii 1966—1969 mai multe studii proprii, dintre care ne interesează în special, *Introducere la legislația penală a Transilvaniei pînă în sec. XIV* și *Dreptul penal în Transilvania din sec. XIV pînă în sec. XVI*. Aceste două studii au fost depuse la Institut, iar în 1972 și la Biblioteca Istorică României. După ieșirea sa la pensie, Al. Herlea a acordat acestor studii o atenție deosebită, le-a contopit și a elaborat o nouă lucrare *Justiția penală în Transilvania pînă în sec. XVI*, pe care nu a mai avut timpul necesar să o termine, deși i-a închinat 110 pagini care vîd pentru prima dată lumina tiparului în lucrarea de care ne ocupăm.

În prima parte a lucrării, Alex. Herlea tratează formarea dreptului românesc în Transilvania în timpul perioadei de tranziție către feudalism și începuturile acestuia (feudalismul timpuriu), analizînd conținutul și sursele instituțiilor care au funcționat în Transilvania în acea perioadă. El demonstrează că în perioada menționată dreptul românesc (jus valachicum ab antiquo) avea o arie de aplicare mai întinsă decît fruntările geografice ale Transilvaniei, chiar după apariția dreptului scris. În Transilvania dreptul scris izvorăște din decretalele regale date între sec. XI—XIV. Dintre cei 31 de regi, întregistrați pentru această perioadă, istoriografia maghiară își concentrează atenția asupra a 9 regi, dar numai 4 sînt considerați mari legistatori. Cel mai important însă este considerat Andrei al II-lea, care a promulgat Bula de Aur (1222) pe care istoriografia maghiară o consideră o Magna Charta a libertăților maghiare, uitînd că nu se poate face nici o asemănare între Bula de Aur și Magna Charta libertatum, apărută în Anglia cu 107 ani înainte, dar care, cu toată vechimea a rezistat pînă în zilele noastre. Legea scrisă (decretalele regale de la Buda) nu a izbutit să restrîngă aria de aplicare a dreptului românesc. Dimpotrivă, decretalele suveranilor de la Buda, precum și toate actele normative care au intervenit, au trebuit să țină seama de vechiul drept românesc. Începînd din sec. XI, decretalele regale nu s-au putut impune, în totalitatea lor pe întreg teritoriul Transilvaniei „din cauza rezistenței drepturilor locale, între care mai ales dreptul practicat din vechime de populația autohtonă românească majoritară” și chiar cel practicat de populația de sub suveranitatea directă exercitată de la Buda. Influxul legilor scrise nu a putut deci restructura principiile de drept autohton; ele au conviețuit și s-au influențat reciproc, fără ca decretalele să obțină un caracter dominant. Ceva mai mult, unele decrete și-au însușit reguli de drept care proveneau din Transilvania. O dovadă edificatoare o constituie chiar Colecția de cutume ridicată la rang de lege a lui Werbőczy — Tripartitum — aprobată la Viena în 1514 și publicată abia în 1517, care nu a putut să nu țină seama de spiritul dreptului românesc vechi. Iar Adunarea legislativă de la Rakos, la începutul sec. XVI, a hotărît să adopte „părțile bune” din legile militare ale Transilvaniei. Nu se poate deci vorbi în Transilvania de o unitate jurisdicțională, fiindcă afară de naționalitatea maghiară se aflau aici și sașii și românii, fiecare cu dreptul lor propriu. Voievodul Transilvaniei era investit cu puteri supreme în materie de justiție și era ajutat de un vice-voievod. Scaunul

său de judecată (curia) era de obicei la Sintimbru, dar el putea judeca și în alte localități ca și domitorii țărilor române. Cazurile grave nu le judeca singur, ci împreună cu un grup de nobili. Când nobilii au urmărit să-l ignore sau să-l desconsidere, adresându-se direct regelui, el i-a redus la tăcere. Regulile de procedură penală în Transilvania erau diferite de cele aplicate de Curtea de la Buda. Abia în sec. XV procesele din Transilvania au fost incluse în sistemul judiciar maghiar. Acțiunea de pătrundere a puterii regale asupra teritoriului Transilvaniei începuse prin „biloți”, despre care am vorbit mai sus, care nu a dus la rezultatele urmărite și reîncepe acum prin controlul judiciar, care coincide cu consolidarea instituirii apelului înaintea instanței Curții regale de la Buda. Despre acest studiu al lui Alex. Herlea s-ar putea scrie mult, dar spațiul rezervat nu ne permite. Ne mulțumim să conchidem, menționând că acest studiu se termină cu un tablou comparativ al infracțiunilor din Țara Românească, Moldova și Transilvania care ne dovedește, dacă mai era nevoie, cât de asemănătoare au fost acestea în cele trei țări românești, despărțite administrativ atita vreme, dar legate prin limbă și moravuri tot timpul.

Despre celelalte studii cuprinse în lucrarea lui Herlea vom face numai mențiuni. *Aspecte istorice ale probelor medievale în jurisdicțiile Transilvaniei* este un studiu care însumează conținutul a două articole: *L'absence de l'ordalie dans l'ancien droit roumain* publicat în „Recherches” . . . III, 1979, p. 97—104 și *Aperçus sur la juridiction de la Transylvanie et les preuves primitives* publicat în „Recherches” . . . IV, 1980, p. 35—62. *Instituția jurătorilor în Transilvania* este un studiu inedit, în care Al. Herlea, folosind atit documentele maghiare cit și pe cele românești, ajunge să stabilească asemănări semnificative între sistemul de organizare și de funcționare a jurătorilor din toate cele trei țări românești. *Justiția în comunitățile sătești* este de asemenea un studiu inedit care ne înfățișează justiția organizată în teritoriul transilvan, foarte apropiată ca structuri cu cea din țăările române, ceea ce dovedește unitatea și continuitatea poporului român. *Elemente umaniste în vechiul drept românesc* a fost publicat în forma inițială sub titlul *Umanismul în vechiul drept românesc* în revista „Argeș” nr. 10/1938. În acest studiu, Al. Herlea arată că românii transilvăneni s-au opus, în sec. XIV (1371) aplicării dreptului penal al regatului feudal maghiar, motivind că acesta conține dispozițiuni mai aspre (mai inumane) decit dreptul autohton, adică decit vechiul drept românesc, dovedit, prin aplicare, mai blînd, mai uman. Dirzenia aceasta a poporului român transilvan își avea originea în convingerea lui că vechiul drept românesc constituia un sistem propriu care nu putea să asimileze, cu ușurință, un alt sistem mai sever, atita timp cit el, din vechime (de secole) nu-l cunoscuse și nu îl practicase. *Laicizarea dreptului în Transilvania* este tot un studiu inedit, în care autorul urmărește, evolutiv, procesul de laicizare treptată a dreptului canonic, cu toate că dreptul canonic a coexistat, timp în delungat, cu dreptul laic, cu predominanțe alternative, după epoci și împrejurări. *Principiile comune ale administrației românești* este un studiu prezentat de Al. Herlea la congresul ținut la Pecș — în anul 1972 și publicat în Ungaria în „Verwaltungs-geschichte Studien”—Pecș, 1972, p. 85—108. Lucrarea lui Alex. Herlea, de care ne-am ocupat în prezentarea de față, cuprinde studii substanțiale, care aduc o frumoasă, interesantă și originală contribuție la cunoașterea istoriei comparative a instituțiilor și dreptului transilvan, despre care nu s-a scris îndeajuns pînă acum.

Tudor Voinea

TAHSIN GEMIL, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601—1712)*, Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, București, 1984, 532 p.+49 de fotocopii

După ce, în mai multe rînduri, ne-a oferit posibilitatea de a lua contact cu documente turcești inedite¹, după o serie de studii privitoare la relațiile româno-otomane în veacul al XVII-lea², care au culminat cu reușita sinteză *Țările Române în contextul politic internațional (1621—1672)*³, iată că, acum, reputatul turcolog Tahsin Gemil ne pune la îndemînă un masiv volum de documente turcești (233 la număr, dintre care doar 12 au mai văzut, în diferite limbi, lumina tiparului), provenind din marile arhive din Istanbul, Budapeșta, Varșovia, Sofia și București, cu scopul declarat de a sluji cercetătorilor români și străini în efortul acestora de reconstituire cit mai exactă a relațiilor economice, fiscale, politice, juridice, militare, diplomatice dintre Țările Române și Imperiul otoman în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea.

Volumul este alcătuit, așa cum se precizează și în *Introducere* (p. 28—29), dintr-o gamă variată de documente turcești (*ahdname, berat, name-i hümayûn, telhis, ferman, arz* etc.), emise, în cea mai mare parte, de cancelariile Divanului Imperial de la Istanbul (*Divan-i hümayûn kalemli*) dar și de „autoritățile provinciale otomane”, și înregistrate în așa-numitele condici întocmite în cancelariile amintite (cele mai multe din documente provin din *Mühimme Defterleri/Condici de probleme importante*). Documentele sînt redate integral (inclusiv însemnările marginale și de pe verso), atit în alfabetul turc modern, cit și în traducere în limba română, și

urmate de substanțiale note explicative, ceea ce corespunde, într-adevăr, celor mai noi cerințe ale istoriografiei mondiale. Un rezumat al introducerii și o listă a documentelor în limba franceză (p. 38—67), *Glosarul* celor mai uzitați termeni otomani (p. 503—519) și *Indicele* toponimic și antroponimic (folositor ar fi fost și unul tematic) completează fericit volumul, ușurînd, în același timp, munca cercetătorilor români și străini cu acesta. Sugestive și folositoare sînt și cele 49 de fotocopii care încheie tomul, dintre care 40 după documente turcești și 9 după litografiile sau crochiurile unor cunoscute orașe și cetăți românești din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea.

Printre documentele de maximă importanță pentru istoria evului mediu românesc prezente în volum se numără cele care oglindesc „natura contractuală a raporturilor româno-otomane” — cum declară autorul în *Introducere* (p. 17), și care confirmă, încă o dată și decisiv, că „În secolul al XVII-lea, baza juridică a regimului dominației otomane în țările române nu a suferit modificări esențiale, ea rămînînd în cadrul formal stabilit la jumătatea veacului al XVI-lea”.

În virtutea „tratatelor de protecție tributară” (*ahdname, berat, name-i humdyun* etc.)⁴, prin care se reglementau raporturile dintre statele vasale și Poartă, pentru partea musulmană (în speță Imperiul otoman), „atîta vreme cît raiaua ei (a Țării Românești—V.P.) va fi în supunere și închinare, ocrotirea și apărarea ei . . . este o obligație . . . ” (doc. 134). Din moment ce voievozii români acceptaseră „din vechime” plata tributului (*cizye* sau *haraç*), asupra vieții, libertății, averii (pămînturilor), religiei (de subliniat doc. 68) și entității statale a românilor greva „protecția” statului otoman, atît față de abuzurile comise de „oficialitățile sau supușii particulari otomani” (p. 31 și doc. 30, 31, 50, 160, 161 etc.), cît și față de ingerințele statelor creștine vecine (doc. 190—cazul Austriei și Rusiei; doc. 200—cazul Poloniei). Interesant documentul nr. 190, datat 5 aprilie 1691, conform căruia „opreliștea de a îngădui cuiva din împrejurimi (dintre musulmani—V.P.) să intre în țările Moldova și Țara Românească (care—V.P.) face parte din rînduiala țării” este anulată „atunci cînd din partea dușmanului („nemți și moscoviți”—V.P.) se va ivi vreun semn de rea intenție și de atac asupra sus-menționatei țări”, caz în care voievozii români trebuiau sprijiniți cu trupe de beii de margine, fără „zăbavă și trîndăvie”. Un mare număr de documente completează informațiile mai vechi privitoare la „autonomia administrativă și legislativă” de care se bucurau Țările Române în secolul al XVII-lea, în virtutea statutului de „state protejate” (p. 13 și doc. 4, 14, 44, 78, 79 etc.), și confirmă individualitatea teritorială a acestora. În acest sens, un firman al sultanului Ahmed al II-lea din 22 noiembrie—1 decembrie 1691 preciza: „Vechile hotare ale Țării Românești fiind separate și stabilite, mai înainte, ele fuseseră și marcate prin semne de hotar” (doc. 194; pentru Moldova, vezi doc. 205).

Deși conform opiniei lui Abu Hanifa (m. 767), adoptată și de otomani, sultanii continuă a considera teritoriul românesc ca făcînd parte din Imperiul otoman (din *dar al-Islam*), iar locuitorii Principatelor „ca și populația din celelalte țări ale mele bine ocrotite” (*zimmi, raiale*), practic, prin statutul juridic subliniat mai sus, Țările Române fac parte, și în secolul al XVII-lea, din „Casa păcii” (*dar al-ahd sau dar al-sulh*), categorie teoretizată de un alt mare jurisconsult al Islamului clasic, al-Mawârdî (m. 1058)⁵. Din punctul de vedere al dreptului islamic al popoarelor, statutul juridic al Țărilor Române iese și mai bine în evidență prin comparație cu Polonia, pe de o parte, și cu teritoriile aflate sub administrație otomană, pe de altă parte. Pentru primul caz, Tahsin Gemil ne oferă o „poruncă” a lui Mehmed al IV-lea (1648—1687), datată „după 1672” anul expediției turcilor asupra Cameniței, în care sultanul otoman, plecînd de la premiza că „populația Țării Românești nu este (în teritoriu) de război”, reamintește dregătorilor otomani aflați pe drumul dintre Istanbul și Tirnovo și pe litoralul vestic al Mării Negre că: „Nu există absolut deloc învoirea mea împărătească ca ea să fie (tratată) ca cea din Polonia”, adică să fie luată în captivitate (doc. 155). Și aceasta pentru că „uciderea și luarea de prizonieri dintre raialele care plătesc haraci este împotriva legii sfinte (șeri-i șerif)” — după cum se spune într-o scrisoare adresată de Selim II hanului Crimeei la 28 iulie 1574, prin care cerea eliberarea prizonierilor moldoveni luați în timpul înăbușirii revoltei lui Ioan vodă cel Viteaz (1572—1574)⁶.

Pentru comparația cu supușii nemusulmani din provinciile otomane revelator este modul în care se face plata *cizyei*. Dacă în cazalele din Dobrogea, de exemplu, „giziaua raialelor nemusulmane . . . a fost strînsă pe cale legală, potrivit celor trei categorii de: *a'la* și *evsâl* și *edna*”, în care erau împărțîți contribuabilii creștini după starea lor materială (doc. 198 și nota 8), plata făcîndu-se individual, în Țările Române, „considerate de către otomani drept *hardaj-i guzâr ra'yyet* (supuse plătitore de haraci)” (p. 13), tributul era achitat în comun de către locuitorii fiecărui stat prin reprezentantul lor, voievodul respectiv (doc. 37, 38, 41, 56, 181 etc.). Aceasta era, de fapt, obligația esențială a domnilor români față de Poartă, subliniată de sultanii otomani în documentele de confirmare a domniei. De pildă, în firmanul din 15—24 noiembrie 1688, prin care domnia Țării Românești „a fost dăruită și dată ca favoare” lui Constantin Brîncoveanu, Suleyman al II-lea (1687—1691) îi poruncește să se străduiască „în privința . . . ocrotirii și apărării supușilor”, căci numai așa „trimiterea la timp a dăriei Țării Românești, care cade în sarcina ta” nu va fi întîrziată (doc. 180; doc. 201—„stringerea giziilelor acestuia (ale Moldovei—V.P.) au fost date în grija sa”, a lui Constantin Duca). În plus, apar „cadourile” ce trebuiau date „potrivit obiceiului” (doc. 180; de exemplu, dările de *bayram*—doc. 169 și dările de *mukarrer*—doc. 171). Mai mult, într-un firman al sultanului Ahmed al III-lea (1703—1730), din 6—15 martie 1707, adresat domnului Moldovei, Antioh Cantemir, se reamintește că: „din vremuri vechi încoace,

voievozii Moldovei sînt însărcinați să participe personal la campaniile care au loc în părțile Rumeliei, cu oastea lor bine aranjată și cu suita lor numeroasă, ca și cu zaherle de sursat (provizii cumpărate silit de la populație—nota 2, p. 487), precum și cu numeroși dulgheri și salahori și cu tot ceea ce este nevoie pentru construirea podurilor și umplerea mocirlelor din calea carelor cu merinde și muniții și a oastei” (doc. 230; vezi și doc. 151, 152, 154, 173 etc.).⁷ De subliniat că aceste obligații suplimentare erau considerate de sultanii turci, de obicei, în „contul haraciului” (doc. 11; la fel doc. 176, 192, 230). Conform dreptului islamic, una din obligațiile tributarilor, care deriva din raporturile de vasalitate existente între cele două părți, era să nu trădeze Islamul, pactizînd cu vrăjmașii Imperiului muhamedan⁸. Pentru a exprima acest lucru, în „cărțile de legămînt” (*ahdname*, *berat*, *name-i hümayûn*, *ferman*) acordate domnilor români cu prilejul investirii sau confirmării, sultanii otomani foloseau și în secolul XVII bine-cunoscuta formulă: „să fii prieten prietenilor și dușman dușmanilor” („*dosta dost va dușmana dușman olub*”), prevedere care a reprezentat totodată după aprecierea lui Tahsin Gemil, „suportul formal al menținerii, fie și limitate, a funcției externe a statelor românești” (p. 15—16 și doc. 11, 61, 175)⁹.

Volumul mai cuprinde, pe lângă documentele emise de Poartă care reflectă evoluția relațiilor economice, fiscale, politice, juridice, militare, diplomatice româno-otomane în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea, și scrisorile unor voievozi, nobili transilvăneni sau boieri români, care aduc noi date privind situația internă și externă a Țărilor Române (p. 32 și doc. 5, 8, 9, 97, 113 etc.). În același timp, unele documente ilustrează o serie de aspecte (fiscale, economice, comerciale, juridice, instituționale) ale lumii otomane (de exemplu, doc. 130, 166, 218).

De o importanță deosebită sînt cele peste 20 de documente care, prin informațiile introduse în circuitul științific aruncă o nouă lumină asupra modului de organizare, statutului diplomatic, fu rciilor etc. capuchehaielor (sing. *kapu-kethuda*) Țărilor Române la Istanbul (doc. 1, 31, 41, 44, 49 etc.)¹⁰.

După cum subliniază și Tahsin Gemil, „adevărata valoare a unui volum de documente reiese pe parcursul cercetărilor tematice, fiind dată de măsura în care el servește ca instrument de lucru pentru progresul studiilor de specialitate” (p. 31).

De asemenea, prin valorificarea cit mai grabnică a celor 236 de documente cuprinse în volum, sîntem siguri că istoriografia românească va face un decisiv pas înainte în privința stabilirii cit mai exacte a evoluției relațiilor româno-otomane și al statutului Țărilor Române față de Poartă în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea.

N O T E

¹ Amintim, aici, T. Gemil, *Știri din arhivele turcești privitoare la Dimitrie Cantemir*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”—Iași, X (1973), p. 435—444; idem, *Documente turcești inedite (sfîrșitul sec. XVI și XVII)*, în „Revista Arhivelor”, nr. 3/1981, p. 353—356.

² De pildă, T. Gemil, *La Moldavie dans les traités de paix ottomano-polonais du XVIIe-siècle (1621—1672)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XII (1973), nr. 4, p. 687—714; idem, *Considérations sur les rapports politiques roumano-ottomans au XVIIe-siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XV (1976), nr. 4, p. 653—667; idem, *Date noi privind haraciul fărîlor române în secolul al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, nr. 8/1977, p. 1433—1446.

³ Apărută la Editura Academiei RSR, București, 1979.

⁴ Vezi doc. 1, 20, 25, 42, 49, 61, 123, 147, 148, 180, 194, 205 etc. și p. 14—15.

⁵ Vezi A. Decei, *Tratatul de pace-sulhname—încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479*, în *Relații româno-orientale*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București 1978, p. 135—138.

⁶ Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane. Fasc. I. Izvoare documentare și juridice (sec. XV—XX)*, Universitatea din București, 1974, doc. 10.

⁷ Vezi pentru comparație, M. Maxim, *Obligațiile militare, în muncă și transport ale Moldovei și Țării Românești față de Poartă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Analele Universității București. Istorie”, XXVIII, 1979, p. 99—109.

⁸ Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Richmond, Virginia (USA), 1955, p. 195—197.

⁹ Vezi M. Maxim, *Din istoria relațiilor româno-otomane—„Capitulațiile”*, în „Anale de istorie”, nr. 6/1982, p. 40.

¹⁰ Vezi I.D. Condurache, *Soli și agenți ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea*, Tipografia „Cultura”, București, 1920; G. Muller, *Die Turkenherrschaft in Siebenburgen. Verfas-*

sungsrechtliches Verhältnis Siebenburgens zur Pforte. 1541—1688, Sibiu, 1923; Aurel H. Golimas, *Despre capuchehăile Moldovei și poruncile Porții către Moldova până la 1829. Contribuții la cunoașterea raporturilor de drept dintre Moldova și turci*. Teză de doctorat, Iași, 1943. Toate trei studiile păcătuiesc, însă, prin nefolosirea izvoarelor turcești.

Viorel Panaite

HUGO CANCINO TRONCOSO, *Las raíces históricas e ideológicas del movimiento sandinista. Antecedentes de la revolución nacional y popular nicaragüense. 1927—1979*, Odense University Press, 1984, 299 p.

Mișcarea sandinistă din Nicaragua, la fel ca și alte mișcări de eliberare socială și națională din America Latină, a constituit și constituie obiectul unor vii dezbateri și al unor abordări foarte diferite în plan teoretic, ceea ce reflectă de altfel puternicele confruntări de idei caracteristice lumii contemporane. În acest cadru lucrarea istoricului și politologului nicaraguan Hugo Cancino Troncoso se înscrie ca una din realizările importante, fiind, după părerea noastră, o reușită și interesantă abordare pluridisciplinară, istorică, economică, sociologică, politologică și filosofică, a sandinismului ca ideologie și mișcare de mobilizare a maselor populare în lupta pentru înfăptuirea unei noi societăți. Chiar din introducere Troncoso arată că își propune să demonstreze, pe de o parte, caracterul specific național al revoluției sandiniste, ca formă de continuare a îndelungatelor lupte populare pentru construirea unei puteri naționale și reprezentative în adevăratul înțeles al cuvintului, iar pe de altă parte, rolul conducător al discursului ideologic sandinist, generat în cadrul mișcării populare conduse de Augusto César Sandino în 1927—1934, în procesul luptei insurecționale care a înlăturat dictatura somozistă. El subliniază de la început și cu multă tărie faptul că mișcările de eliberare și revoluțiile latino-americane nu au luat modele de nicaieri, ci au fost rezultatul propriei dezvoltări și evoluții istorice, revoluția din Nicaragua, la fel ca și cea din Cuba, nefăcînd excepție în acest sens. Pentru a realiza ceea ce își propune autorul începe prin a face o interesantă incursiune în trecutul istoric al Nicaraguei oprindu-se asupra aspectelor și fenomenelor majore care au marcat evoluția acestui stat. Astfel este subliniat faptul că importanța teritoriului nicaraguan, în cadrul imperiului colonial spaniol, a fost mai mult strategică și militară decît economică, el fiind, la fel ca și întreaga Americă Centrală, o adevărată placă turnantă între Atlantic și Pacific. Obținerea independenței nu a rezolvat gravele probleme cu care era confruntată societatea nicaraguană. Istoria acestui stat, la fel ca a întregii Americi Latine, a fost marcată de conflictul dintre oligarhiile liberală și conservatoare, care s-a materializat prin lungi și singeroase războaie civile. Această permanentă luptă a împiedicat construirea unui ax economic stabil și a unei rețele productive moderne. În același timp rivalitățile inter oligarhice au făcut imposibilă crearea unui autentic stat național, această situație fiind favorizată și de presiunile diplomatice, militare și politice exercitate din afară, mai ales de către Statele Unite. Pe de altă parte, această evoluție a făcut ca integrarea Nicaraguei în cadrul economiei mondiale capitaliste să se facă sub forma unei relații de dependență avînd la bază în principal producția de cafea, monocultura, fapt care a impus relații sociale de producție de tip precapitalist și a generat menținerea înapoierii structurilor economice și sociale. Încercarea noii fracțiuni a clasei dominante formată din proprietarii de plantații de cafea de a crea o nouă formă de stat în cadrul procesului de transformări juridice, politice, sociale și culturale cunoscut sub numele de „reformă liberală” și inițiat în 1893 în timpul dictaturii militare a generalului José Santos Zelaya (1893—1909) a eșuat datorită atît slăbiciunilor interne, structurale, cît și intervenției brutale din afară, a trupeilor nord-americane. Apărea astfel clar că diferitele sectoare ale clasei dominante nu erau capabile să rezolve problemele cu care era confruntată țara, nu aveau capacitatea de a apăra independența și suveranitatea națională, mai mult, prin conflictul de interese dintre ele facilitau intervențiile din exterior. Numai o mișcare populară, de masă, care să canalizeze toate energiile poporului nicaraguan, mai putea să realizeze aceste deziderate fundamentale și lupta condusă de Augusto César Sandino, între 1927 și 1934, a reprezentat tocmai o astfel de încercare. Mișcarea lui Sandino a fost prima încercare izvorită din adîncurile poporului nicaraguan de a se crea un stat cu adevărat național și de a se găsi o rezolvare la gravele probleme economice și sociale. Autorul arată că discursul ideologic al lui Sandino este deschis, adică formulările sale se modelează permanent în funcție de procesele sociale, în funcție de războiul de eliberare, în ultimă instanță în funcție de dialectica devenirii istorice. Este un discurs formulat într-un stil clar, accesibil pentru toți, și are la bază revendicările fundamentale, istorice, ale poporului nicaraguan, adică suveranitatea națională și libertatea și dreptatea socială,

În concepția lui Sandino, se arată în lucrare, apare clară necesitatea unității dintre lupta pentru suveranitatea națională, adică lupta antiimperialistă, și imperativul conducerii acestor lupte de către popor, care ar trebui să conducă națiunea împotriva armatei invadatoare și a oligarhiei capitalarde. Dimensiunea națională a ideologiei sale este strîns legată de cea democratică

și populară. În același timp lupta de independență națională în America Latină implică pentru Sandino confruntarea cu Statele Unite care, din 1823, anul lansării doctrinei Monroe, au considerat această zonă ca făcând parte din sfera lor de influență și de dominație. Perspectiva latino-americanistă a lui Sandino se va exprima într-o viziune a Americii Latine ca scenă a luptei globale antiimperialiste, și, în acest sens, el se considera un continuator al lui Bolívar. San Martín și Juárez, mai ales în privința unității politice a popoarelor Americii Latine. De asemenea autorul scoate în evidență convergența dintre sandinism, aprism (mișcare populară peruană intitulată Alianza Popular Revolucionaria Americana) și marxismul național, latino-american, bazat pe o lectură și interpretare nedogmatică, al lui Mariátegui, toate având la bază tradiția luptelor naționale și populare din trecut, revalorizarea vechilor culturi, asumarea problemii indigene și necesitatea unității popoarelor din America Latină pentru a face față imperialismului nord-american. Alături de aceste aspecte Hugo Cancino Troncoso consideră că și elementele de creștinism, golite însă de conținutul lor ecleziastic — instituțional, constituie una din laturile discursului și practicii politice a lui Sandino. În discursul său elementele religioase apar articulate cu concepția luptei revoluționare și populare de eliberare a Nicaraguei de sub dominația imperialistă, ele legitimează această luptă și formează o parte importantă a eticii revoluționare. În capitolul al IV-lea al lucrării autorul își propune să abordeze mecanismele și structurile dictaturii somoziste, care a transformat statul într-un instrument îndreptat împotriva societății și a națiunii. Asasinarea lui Sandino, în 1934, și reprimarea sângeroasă a mișcării sale a permis lui Anastasio Somoza García, comandantul Gărzii Naționale, înființată cu sprijinul Statelor Unite, să instaureze un regim de dictatură și teroare care va dăinui pînă în vara lui 1979. Instaurarea dictaturii somoziste a fost, pe de o parte, rezultatul unei societăți agrare înapoiate, iar pe de altă parte, al intervenției directe nord-americane, iar consolidarea ei a fost determinată de mai mulți factori, printre care se numără înfrîngerca mișcării populare conduse de Sandino, slăbiciunea structurală a grupărilor oligarhice care nu au putut realiza o putere națională autentică, supraviețuirea unor moduri de producție precapitaliste și sprijinul necondiționat al guvernului nord-american pentru dictatură și pentru Garda Națională, adevărat corp pretorian. În această perioadă se constată pe plan economic o anumită dezvoltare în sens capitalist, dar fără realizarea unei modificări a modelului de dependență al Nicaraguei în cadrul sistemului mondial capitalist și fără dizolvarea relațiilor de producție precapitaliste, pe plan social vechile contradicții continuă să se ascute, iar pe plan politic prăpastia dintre dictatură și națiune se adîncește mereu. În același timp, gruparea lui Somoza își consolidează pozițiile economice și politice, astfel încît la sfîrșitul anilor 60 începe să afecteze în mod serios posibilitățile de expansiune ale celorlalte sectoare ale burgheziei industriale și comerciale, ceea ce explică caracterul și amploarea alianțelor sociale antidictatoriale.

Pe acest fundal al înăsprii contradicțiilor de tot felul, se formează la 23 iulie 1961 Frontul Sandinist de Eliberare Națională (F.S.L.N.) care realizează operația de a articula moștenirea ideologică a lui Sandino într-o nouă sinteză în care fuzionează alte conceptualizări ideologice, ce conțin alte interpretări și alte referințe istorice. Autorul consideră că ideologia F.S.L.N. se bazează pe sandinism ca ideologie națională nicaraguană, pe încorporarea marxismului revoluționar, creator, mai ales în sensul interpretării și asimilării lui de către mișcarea revoluționară cubaneză, adică al aplicării lui la realitățile concrete din America Latină, și, finalmente pe perspectiva ideologică a creștinismului revoluționar, a așa-numitei teologii a eliberării, care marchează radicalizarea catolicismului latino-american constatată mai ales după 1960. Avînd la bază aceste trei coordonate sandinismul reprezintă o formațiune ideologică înrădăcinată în societatea nicaraguană, o sinteză și condensare a luptelor populare și naționale din trecut. Perioada cuprinsă între 1970 — 1977 a fost decisivă pentru dezvoltarea politico-organizatorică și militară a F.S.L.N., dar mai ales pentru implantarea sandinismului în diferite sectoare ale mișcării de masă, muncitori urbani, studenți, femei, sectoare creștine etc. Trecerea la o concepție strategică în care lupta politico-militară se articulează cu dinamica și necesitățile mișcării de masă a constituit cea mai semnificativă achiziție pentru F.S.L.N., a cărei matrice inițială a fost concepția luptei bazate pe focare de gherilă. În același timp s-a constatat și un proces de tendințializare în F.S.L.N., avînd la bază dezbaterca tactică-strategică pe marginea problemelor referitoare la caracterizarea formațiunii sociale nicaraguane, politica de alianțe, strategia politico-militară, caracterul guvernului care trebuia să înlocuiască dictatura. Ca urmare a acestei evoluții au apărut trei tendințe, tendința proletară (F.S.L.N. — T.P.), tendința război popular și prelungit (F.S.L.N. — T.G.P.P) și tendința insurrecțională (F.S.L.N. — T.I.), cu autonomie organizatorică și politică, dar autorul arată că aceasta nu a implicat o ruptură cu matricea ideologică și istorică comună, cu discursul ideologic sandinist. El consideră că această scindare a F.S.L.N. în trei tendințe, menținută pînă în martie 1979, nu a dăunat luptei revoluționare, ci dimpotrivă. Elc s-au completat unele pe altele și au reușit să atragă masele la revoluție. În ciuda scîndării, cele trei organizații au menținut între ele un consens de bază la nivel ideologic și politic. Toate se reclamau continuatoarele ale discursului sandinist și postulau validitatea conținutului său național, antiimperialist și popular. În ceea ce privește marxismul, toate trei îl aplicau în mod creator, nedogmatic, la realitățile concrete din Nicaragua. Adîncirea crizei dictaturii somoziste, a prăpastiei care o

separa de restul națiunii, pe de o parte, iar pe de alta, canalizarea și concentrarea energiilor maselor populare, a celei mai mari părți a societății pe baza alternativei oferite de mișcarea sandinistă a permis declanșarea insurecției finale, la 5 iunie 1979, și încheierea victorioasă a ei la 19 iulie același an.

În concluziile de la sfârșit Hugo Cancino Troncoso arată că întreaga lucrare demonstrează caracterul național al revoluției nicaraguane într-o dublă accepție, și anume, ea este națională deoarece reprezintă un proces care izvorăște din contradicțiile acumulate în formațiunea socială nicaraguană încă din secolul al XIX-lea și, de asemenea, deoarece marea majoritate a populației a fost aceea care a răsturnat dictatura. Așa cum sperăm că reiese din toate cele spuse mai sus, lucrarea lui Hugo Cancino Troncoso reprezintă o contribuție importantă în ceea ce privește problematica rădăcinilor istorice și ideologice ale mișcării sandiniste, ale revoluției naționale și populare nicaraguane. Fiind de acord cu demonstrația și concluziile autorului nu putem totuși să nu-i reproșăm un fapt, anume acela de a încerca să minimizeze rolul și importanța Partidului Socialist Nicaraguan (partidul comunist) în cadrul luptei maselor populare împotriva dictaturii somoziste. El nu face, din păcate, nici o legătură între faptul că insurecția finală care a dus la înlăturarea lui Somoza a avut în primul rând un caracter urban și faptul că Partidul Socialist Nicaraguan a fost și este principalul factor mobilizator al clasei muncitoare de la orașe. De asemenea se trece prea ușor peste sprijinul pe care lupta inițiată de Sandino l-a avut din partea mișcării muncitorești și a comuniștilor din întreaga Americă Centrală. Victoria revoluției nicaraguane, ca expresie a voinței și luptei unite a maselor populare, implică în mod necesar și obligatoriu și recunoașterea aportului pe care l-au adus comuniștii din această țară, aport care nu trebuie și nici nu poate fi minimizat deoarece reprezintă o realitate istorică de necontestat.

Eugen Denize

M. D. KURMACEVA, *Krepostnaia intellighenția Rosii* (vtoraia polovina XVIII—nacealo XIX veka), Izd. Nauka, Moskva, 1983, 352 p.

Rolul istoric al intelectualității ca și ponderea sa în evoluția spirituală a societății în ansamblul ei constituie, mai ales astăzi, unul din subiectele de deosebit interes pentru istorici. Cînd însă avem de-a face cu o pătură instruită provenită din clasa oprimată a societății, atunci interesul pentru acest grup social aparte este cu totul deosebit, iar abordarea monografică a unui asemenea aspect capătă un caracter cu totul insolit.

Acesta este și cazul lucrării cu titlul de mai sus, elaborată de M. D. Kurmaceva, cercetător la Institutul de istorie a U.R.S.S. al Academiei de științe din această țară, asupra căreia vom încerca să ne opim în continuare. Așa cum se subliniază în prezentarea editorială a volumului în cauză „în carte pentru prima oară în istoriografie se cercetează creația scrisă a intelectualității iobage în legătură cu procesul formării sale și al largii sale activități. Sînt introduse în circuitul științific opere puțin cunoscute sau cu totul necunoscute ale unor autori iobagi, care dezbăteau problemele economice și sociale a Rusiei și aveau o orientare antifeudală.

Spațiul restrîns al recenziei noastre nu permite evidențierea totalității elementelor abordate în lucrare; ca atare ne vom opri asupra unora care ni s-au părut mai semnificative.

Unul din compartimentele centrale al monografiei îl reprezintă, în opinia noastră capitoul al II-lea consacrat problemei „Formarea intelectualității iobage ca grup social” (p. 58—147).

Schițînd cadrul socio-economic al epocii menționate, autoarea relevă cu justețe că structura social-economică a Rusiei în a doua jumătate a sec. XVIII era încă contradictorie.

Astfel, deși pe de o parte relațiile feudale erau încă puternice, pe de altă parte alături de acestea se conturează în paralel — în chip vizibil, dezvoltarea noilor elemente ale relațiilor de producție capitaliste. Această situație și-a pus amprenta și asupra dezvoltării politice și culturale a Rusiei în epoca feudalismului târziu. Astfel a doua jumătate a secolului al XVIII-lea devine perioada cînd cultura spirituală încetează de a fi apanajul numai al clasei nobile. De asemenea, un alt episod important l-a reprezentat ucazul din 1783 al Ecaterinei a II-a referitor la tipografiile libere, după a cărui promulgare apariția de noi ediții pe piața cărților a crescut simțitor. De altfel așa se și explică faptul că majoritatea lucrărilor apărute în Rusia în sec. XVIII datează în special din perioada de după 1760. Interesant, pe această linie este fenomenul pătrunderii literaturii și în rîndul țărănimii iobage¹.

Acest fenomen trebuie legat de două aspecte și anume în primul rînd de disponibilitatea și interesul pentru carte al țărănimii aservite pe de o parte, precum și în al doilea rînd, de existența în rîndurile ei a unei pături instruite care știa să scrie și, mai ales, să citească. Astfel, din cca. 200 de inscripții depistate pe cărți laice și religioase din această epocă — precizează cercetătorul sovietic V. Buș, 42 % aparțineau țărănilor². Nu lipsit de interes este și

descoperirea, în fondul de carte veche al Bibliotecii istorice de stat Blagovescenski, a 20 de volume din secolul XVIII, aparținând unor țărani iobagi. De remarcat că unele dintre acestea aparțineau unor scriitori străini, mai ales francezi. Este de asemenea notabil faptul că literatura iluministă apuseană interesa pe cititorii de origine nenobilă chiar în îndepărtata Sberie. Astfel, iobagul I. E. Sveșnikov, se număra la 1784, printre deținătorii și cunoscătorii operei lui Rousseau.

De asemenea mai este atestat documentar faptul că printre abonații la ziarul scos de I. Krllov „Zriteli” (Cititorul) se afla, pe la 1780, și țăranul Stepan Negodiaev.

Interesul pentru literatura religios-filosofică, istorică, ca și pentru publicistică consideră, — după părerea noastră pe drept cuvânt M. Kurmaceva — reflecta încercările țăranilor ruși de a găsi un răspuns autorizat la contradicțiile sociale ale epocii, la condiția de subordonare și inferioritate civilă și politica în care trăiau.

În acest context, apariția intelectualității iobage — se apreciază în lucrare — a fost rezultatul unor fenomene și procese interne desfășurate în a doua jumătate a sec. 18 în societatea rusă. Ucazul din 1762 referitor la privilegiile nobilimii — a transformat-o pe aceasta într-o pătură privilegiată și parazitară, scutită de obligația vreunei slujbe. Cu toate acestea creșterea numărului întreprinderilor industriale bazate pe tehnici noi, perfecționarea uneltelor agricole, necesitățile comerțului, atât intern cât și internațional, implicau necesitatea obiectivă a unor specialiști instruiți, cunoscători de știință de carte. Această premisă obiectivă a condus, în chip necesar la apariția și formarea, în această perioadă a unei intelectualități diferite, compusă din reprezentanți ai păturilor sociale neavute, nenobile. Pe plan juridic statutul social al acestei păтури a fost consacrat de dispoziția din 1767 a Comisiei Juridice instituite de Ecaterina a II-a, care reglementând existența unui „al treilea cin(rang) de persoane”, grupa acolo elementele cu o situație nepriviligiată, „care se îndelctnesc cu meseriile, comerțul, științele și artele”. Fenomenul descris mai sus, grupa însă, în planuri paralele — două categorii ale intelectualității nenobile, respectiv intelectualitatea de esență burgheză, alături de care coexistă, evident mai puțin numeroasă intelectualitatea iobagă. Apariția ei conchide corectătoarea sovietică, reprezintă unul din factorii care ilustrează activismul social al țăranimii, rolul său de forță motrice a dezvoltării istorice.

Legat însă de problema în discuție, un aspect important îl reprezintă posibilitățile de instruire pentru țăranimea iobagă din Rusia în perioada dată. Autoarea amintește de sistemul de învățământ introdus aici prin reformele din 1786 ale Ecaterinei a II-a. Acestea stipulau crearea de școli mici cu 2 clase — în orașele județene și de școli mari, cu 4 clase, în orașele reședință de gubernie. Cu toate acestea, cu toate modificările din 1804, care au lărgit gama instituțiilor de învățământ general, țăranimea feudală a fost lipsită, în ansamblu, de posibilitatea de a se instrui. Parcă pentru a-i îngreuna și mai mult accesul la cultură, în 1819 s-a introdus plata unei taxe pentru studiul în școlile parohiale, județene și gimnazii.

În acest context, capătă o importanță aparte școlile particulare, ca de pildă cea inițiată de negustorul moscovit Larin în satul Pereslav-Liubici din gub. Riazan, pentru fiii de obagi, sau cea care finia la 1780, la Saint-Petersburg, condusă de Matriona Lukina, ea însăși de origine modestă³.

Pe de altă parte, exista ce-i drept și tendința în rindul unor exponenți ai nobilimii, care în scopul satisfacerii unor anume interese, constituiau un sistem propriu de instruire a unor din iobagii lor. Pe timpul celor 4—5 ani de educare, aceștia erau scutiți de prestațiile iobăgești, ba, mai mult stăpînii plăteau și anumite sume pentru întreținerea lor. Bineînțeles că toată această operație nu era dezinteresată, nobilii respectivi urmărind pe această cale obținerea ulterioară a unor venituri suplimentare de pe urma muncii calificate a iobagilor respectivi. Această tendință este întâlnită la unii dintre reprezentanții familiilor aristocratice mai importante — Șeremetiev, Iusupov, Orlov, Rumianțev, Muraviev. Unii dintre ei ca de pildă P. Șeremetiev (în 1791), P. Rumianțev (pe la 1788) sau P. Golîtin (în 1781) au înființat chiar școli proprii pentru educarea propriilor iobagi.

După datele care au ajuns pînă la noi, se pare că instrucția care se efectua aici era destul de sumară, dar oricum constituia un element de real progres în procesul de ridicare a nivelului cultural al țăranimii asuprite.

În general însă, pentru acea parte a țăranimii ruse iobage care avusese șansa să beneficieze de accesul la școală, educația intelectuală se sfîrșea, de regulă, după terminarea celor 2 clase — cite aveau instituțiile școlare pe care le-am amintit. Cei mai dotați dintre aceștia însă, care manifestau reale aptitudini artistice, erau însă recrutați de stăpînii lor pentru orchestrele muzicale sau trupele de actori pe care le dețineau pe lingă curte, caz în care instruirea lor era continuată.

O problemă aparte, dezbătută în cadrul aceluiași capitol, o constituie statutul social al intelectualității iobage, analizat în cadrul aceluiași capitol. Deși se aflau în situația unor angajați plătiți, dependența lor față de stăpînul feudal nu era abolită. E adevărat că unii dintre actori (mai ales) și meșteri, primeau daruri bănești și unele indemnizații. Arhitecții, de pildă P. Argunov, A. Mironov și G. Dikușkin (construcții palatului de la Ostankino al

amiliei Șeremetiev) primeau fiecare 40 de ruble pe an. În schimb muzicienii erau mult mai bine plătiți — cei mai buni dintre ei fiind remunerați cu până la 100 ruble pe lună. (p. 116).

Citeodată, unii dintre ei erau scuțiți de moșierul respectiv să mai dea obroc, dar aceasta, cum am mai arătat, nu slăbea relația de dependență. Actorii iobagi trăiau izolați, în aripi separate, sub o severă supraveghere. O mare trupă de teatru a avut contele N. P. Șeremetiev; odată cu mutarea sa la Petersburg a adus aici și trupa de actori și muzicanți, care va fi desființată la 1800. Din punct de vedere juridic, asupra intelectualității iobage acționau aceleași legi care priveau populația dependentă.

Fiind iobagi, ei nu puteau fi scoși de sub autoritatea și bunul plac al moșierului, care dispunea de talentele iobagilor săi după cum voia.

Chiar și talentatul arhitect Argunov, despre care însuși Șeremetiev recunoștea că i-a clădit „un palat minunat” la Ostankino, se plîngea de „asprimea stăpînului”. El a murit la 38 de ani. Și în secolul XIX, în situația intelectualității iobage au survenit puține schimbări. Numai puțini au reușit să se răscumpere din iobăgie. Astfel, din cei 32 de artiști iobagi, cîți avea familia Iusupov, numai unul (Ivan Gorbunov) i-a fost dată libertatea în 1831.

Feldmaresalul Razumovskii a vîndut lui Potemkin o orchestră de muzicanți pentru 40 mii ruble (aproape 800 de ruble pentru fiecare instrumentist).

Deși în 1801 a fost promulgat un ucaz ce interzicea scoaterea în vînzare a țărănilor fără pămînt, totuși comerțul cu oameni nu a încetat.

Cum era și firesc, M. D. Kurmaceva se preocupă și de activitatea intelectualității iobage și de problema ponderii ei numerice. Astfel ea semnalează ca un fenomen care devenise de loc neobișnuit pentru viața culturală a Rusiei în epoca menționată: răsîndirea teatrelor deservite de iobagi. Cele mai cunoscute erau cele întreținute de P. Șeremetiev (3 la număr), precum și cel al prințului Kurakin de pe domeniul său de lîngă Saratov (la 1794).

Prin realizări notabile s-au caracterizat și arhitecții iobagi. Trei dintre aceștia (Argunov, Mironov și Dikușkin) au construit splendidul palat de la Ostankino al Șeremetievilor (astăzi Muzeu de artă feudală), iar alții au construit clădiri asemănătoare la Arhanghelsk, sau chiar o catedrală (cea din Kazan — ridicată de arhitectul iobag Voronihin).

O orientare progresistă s-a manifestat în activitatea unor pictori iobagi.

Unii dintre aceștia, ca Sazonov și Tihonov — au fost elevii marelui pictor rus A. G. Venețianov. Pe această linie s-a manifestat și I. P. Argunov (nu arhitectul), ca și P. Sibarov, iobag al lui Grigori Potemkin, sau N. Tropinin.

O mare parte din iobagii culți s-au ocupat cu activități pedagogice. Astfel, între 1812—1830 arhivele ne informează despre confirmarea în funcție a 53 de învățători proveniți din iobagi. Activitatea intelectualității iobage s-a manifestat de asemenea în domeniul științei și tehnicii. Unii dintre ei lucrau în munci administrative în aparatul funcționăresc al Academiei de Științe, iar alții lucrau și ca arhitecți sau ca botaniști. Mai trebuie incluși aici și cîțiva precursori ai mașinii cu aburi — precum Kulibin, sau specialiști în construirea de căi ferate precum Cerepanov.

Istoricul sovietic G. V. Gakel, citat în lucrare, a realizat, pe baza datelor furnizate de arhive, o listă cu cca. 340 de intelectuali iobagi. De asemenea tot el a concluzionat că între 1797—1826 au activat cca. 1 100 de funcționari proveniți dintre iobagi⁴.

Datele parțiale de mai sus expuse o conduc pe autoare la concluzia că în Rusia în perioada tratată au existat cîteva mii de reprezentanți ai intelectualității iobage (p. 139).

Dacă arta iobagilor actori sau pictori aflați în serviciul nobililor, s-a desfășurat între șabloane impuse de limitele situației lor, în schimb acea parte care și-a desfășurat activitatea între țărani și-a păstrat realismul, autonomia și originalitatea.

Integrarea intelectualității iobage în viața socială a Rusiei este urmărită de autoare în capitolul IV care tratează „Lupta de clasă a țărănimii și intelectualitatea iobagă” (p. 266—312). Și pînă la războiul țărănesc condus de Emelian Pugaciov — se subliniază în monografie — au existat răscoale de mai mică anvergură ale iobagilor, unii dintre conducătorii acestora (Mihail Mirzin — la 1754) fiind știutori de carte. Cu toate acestea, cea mai însemnată expresie, manifestare a luptei de clasă în această perioadă — rămîne războiul țărănesc sub conducerea lui Emelian Pugaciov (1773—1775).

Interesant de menționat că în colegiul militar (organul de conducere al răsculaților) pe lîngă majoritatea — care erau neștiutori de carte — se afla, în calitate de diac (secretar) cazacul de pe Iaik știutor de carte Ivan Pocitalin, alcătuitoarea primelor manifeste pugacioviste. Alături de acesta s-a constituit o veritabilă grupă de oameni instruiți T. Pandurov, A. Dubroski, M. Gorșkov, ce redactau chemări către alte zone de iradiere a răscoalei.

Tot ei întocmeau și corespondența dintre diferitele grupe de răsculați, alcătuint în acest fel o veritabilă cancelarie a răscoalei. Aceste elemente au contribuit alături de altele la gradul mai înalt de organizare al mișcării, la creșterea caracterului său radical, a activismului său social. De asemenea, țărăni instruiți mai erau folosiți de către statul major al răsculaților și ca informatori.

Una din concluziile istorice sovietice este aceea că „În perioada studiată participarea țăranilor instruiți la mișcările populare a adus un nou element în confruntarea cu feudații exploatare, a devenit într-o anumită măsură o armă folosită de cei înrobiți împotriva exploatare” (p. 289).

În afară de elementele menționate mai sus, lucrarea mai cuprinde un capitol de istoriografie, precum și un capitol dedicat țăranilor scriitori (M. Komarov, E. I. Kostrov, I. I. Varakin, I. I. Trevoghin, F. N. Slepüşkin) în cadrul căreia se dau și extrase din operele amintitorilor creatori, se reliefează filonul de critică socială și politică existent în lucrările acestora.

Lucrarea istorice sovietice M. D. Kurmaceva dispune de asemenea de un bogat aparat critic, în cadrul căruia, alături de sursele editate întâlnim deseori referiri la sursele de arhivă, fapt ce sporește valoarea documentară a monografiei. Complectarea unor detalii numerice în paragraful IV al cap. II al volumului, i-ar fi conferit, negreșit, un mai mare grad de precizie informațională.

În ansamblu, monografia consacrată intelectualității iobage din Rusia reprezintă o nouă expresie a direcțiilor noi de investigație promovate de istoriografia sovietică.

Marian Stroia

NOTE

¹ Cf. *Rukopisnaia i pechatnaja kniga*, Moskva, 1975, p. 194.

² V. V. Buș, *Drevneruskaja literaturnaia tradicia v. XVIII veka* în „Ucionnie zapiski Saratovskogo Universiteta”, fasc. 3, 1925, p. 8.

³ A. G. Iașevici, *Krepostnoi Petersburg pușkinskoi vremeni*, Leningrad, 1937, p. 110.

⁴ E. V. Gakel, *Krepostnaia inteligentia v Rosii vo vtoroi polovine XVIII-pervoi polovine XIXv*, Leningrad, 1953, p. 70—71.

GABRIEL CAMPS, *La préhistoire. A la recherche du paradis perdu*,¹ Librairie Académique Perrin, Paris, 1982, 463 p.

Iată o carte care-și depășește condiția de simplu „manual de preistorie”, cum ar putea părea la prima vedere. Apărută în colecția „Histoire et décadence”, dirijată de reputatul istoric și filosof Pierre Chaunu — care-i semnează și introducerea — această lucrare se constituie într-o adevărată „filosofie a preistoriei” umanității, în maniera, bunăoară, a unei cărți devenite deja clasice, cea a antropologului american M. Sahllins, *Age de pierre, âge d'abondance. L'économie des sociétés primitives* (Paris, 1976). Dealtfel, unul dintre paragrafele operei lui G. Camps împrumută titlul lui Sahllins. După cum sublinia P. Chaunu, de-a lungul istoriei, în afară de rare momente, conștiința decadenței este una dintre dimensiunile permanente ale conștiinței colective (p. 8). Acest lucru nu trebuie înțeles ca o poziție istorico-filosofică pesimistă, de negare a progresului. Departe de G. Camps o asemenea concepție. El vede însă acest progres într-un mod nuanțat, și anume el nu este unul constant, linear, așa cum părea a fi, în concepția naiv-pozitivistă a sec. XIX, ci progresul apare pentru noi ca o succesiune de rupturi, revoluții, eșecuri, care au însă, în final, un bilanț pozitiv. (p. 21). Această evoluție obiectivă este reflectată în mod subiectiv, în mentalul colectiv ca o decadență eternă. Motivația acestei mentalități rezidă în mitul „virștei de aur”, al „Paradisului pierdut”, care — în concepția dezvoltată pe parcursul cărții — s-a format în momentul trecerii de la economia predatorie la cea productivă, adică în neolitic.

Chintesența acestei viziuni a istoriei este cristalizată în epilogul cărții, intitulat „hier ou demain?”. Desigur, este discutabilă, în bună măsură, concepția lui G. Camps asupra progresului, în care diferitele componente ale complexului uman (evoluția fizico-anatomică, tehnologiile, manifestările culturale, organizarea socială) au evoluat separat, fiecare în ritmul ei propriu. (p. 66, 208, 448). Într-adevăr, „unealta nu este decât unul dintre elementele evoluției culturale” (p. 447), dar este totuși o exagerare concepția unei evoluții paralele a economicului, socialului și culturalului. Că există o „distorsiune între tehnică și morală” — cazul epocii noastre este revelator — (p. 448) este un punct de vedere acceptabil, dar nu putem să contestăm legătura dialectică între economic și mental.

Și iată o memorabilă frază finală a operei, în care este sintetizată viziunea preistoricianului francez: „En regrettant désespérément un passé qu'il croit avoir été heureux, l'homme, cet être paradoxal, va toujours de l'avant, mais en regardant derrière soi, comme s'il vivait, dans sa progression incessante, une éternelle décadence.” (p. 448).

Cartea cuprinde șapte mari capitole, care acoperă toată perioada „preistoriei”, de la procesul antropogenezei până în epoca bronzului.

Primul capitol, „Préhistoriques et préhistoriens. Le face à face” este un studiu critic al preocupărilor de preistorie, privite prin prisma unei istorii a mentalităților. Autorul combate concepția tradițională a preistoriei, care li pare simplistă. Faptele contrazic cele mai frumoase teorii (p. 66). Astfel, în lumina datelor cunoscute în prezent, nu se mai poate susține că oamenii preistorici duceau o viață „mizerabilă”. Etnologii au constatat că, în realitate, societățile primitive consacră mai mult timp plăcerilor, activităților neproductive, jocului, decît „civilizațiile condamnate la producție” (p. 67—68). După cum va mai preciza autorul în altă parte, după ce societățile au depășit acest stadiu al economiei de vînători-culegători, în mentalul colectiv s-a format mitul unei ante-existențe fericite, lipsite de griji, așa-numita „vîrstă de aur”. Legat de aceasta, s-au cristalizat și mitul uriașilor care ar fi premers omenirea actuală, precum și mitul „bunului sălbatic”, prezent atît în lumea clasică, cu referire la „barbari”, cît și în conștiința europenilor moderni intrați în contact cu societățile primitive (p. 36—40).

Trecînd în revistă teoriile formulate asupra complexei probleme a antropogenezei, autorul arată că omul este un animal care s-a specializat în cerebral, așa cum, de pildă, calul s-a specializat în alergare. Totodată, subliniază interdependența dintre muncă și gîndire: „c'est parce qu'il fut Faber qu'il devint Sapiens, mais c'est aussi parce qu'il était déjà Sapiens qu'il sut être Faber” (p. 59). După cum a arătat și A. Leroi-Gourhan, unealta și limbajul, (deci munca și gîndirea) au apărut și s-au dezvoltat simultan (v. și p. 111).

Problematica evoluției uneltelor este tratată în capitolul al doilea, „L'évolution technique”. Se menționează că și unele animale se folosesc sporadic de „unelte”, dar omul le utilizează în mod constant, și mai ales, le folosește pentru a produce alte unelte, mai perfecționate. Prin unelte, omul tinde către o existență independentă (p. 72—74). În același timp, însă, constată autorul, unealta „pretins eliberatoare, pare, în aceeași măsură, tiranică”. „Ieșind din animalitate, omul intră într-o aservire amăgitoare care-i impune satisfacerea nevoilor sale” (p. 74).

Prezentînd tehnicile de cioplire a uneltelor, G. Camps arată că avem de a face cu o evoluție ce tinde spre o mai mare eficacitate și specializare, dar că această evoluție nu s-a făcut după o curbă regulată, ci într-un mod neregulat, deconcertant (p. 87). În legătură cu invențiile tehnologice, autorul are prilejul să discute asupra „uneia dintre marile probleme ale preistoriei”, cea a dilemei convergență-autohtonism/difuzionism (p. 90—95). El se raliază tendinței actuale a poligenismului tehnicilor și culturilor (p. 110).

Capitolul al treilea este intitulat „Les lenteurs du paléolithique”. De-a lungul primelor 4 subcapitole este prezentată hominizarea, de la australopiteci pînă la omul de Neanderthal și Cro-Magnon. În legătură cu musterianul, G. Camps observă „un comportament paradoxal”, și anume menținerea, pe toată durata paleoliticului mijlociu, a unor grupuri vecine și contemporane, stabile și fidele tradițiilor lor. Or, este greu de imaginat că nu au existat influențe între aceste grupuri. S-ar putea admite, opinează autorul, că aceste comunități se ignorau reciproc, că exista un dezinteres total pentru ceilalți, în ciuda vecinătății (p. 166—167).

Asupra formării lui Homo sapiens sapiens, se arată că omul de Cro-Magnon european e de origine nord-africană, iar cel de Neanderthal, din occidentul Europei, nu a evoluat, ci a dispărut. În subcapitolul 4, închinat paleoliticului superior, autorul precizează că în această perioadă, în Europa, în ciuda continuității constatate în domeniul uneltelor, există o ruptură antropologică ce a dus la apariția omului modern, adică a celor două tipuri: Cro-Magnon (protoeuropoid) și Combe-Capelle, din care descind grupurile proto-mediterraneene (p. 178—180).

În al cincilea subcapitol este discutat fenomenul artei paleolitice, opinîndu-se că evoluția artistică urmează drumul său, independent de cel al culturii materiale (p. 207).

Al patrulea capitol se intitulează „Une prétendue décadence. Les cultures épipaléolithiques et mésolithiques”. Asupra terminologiei, G. Camps precizează că este recomandabilă folosirea numelui de „mezolitic” numai pentru acele comunități mai dinamice, care au evoluat de la sine spre neolitic. Această epocă poate fi caracterizată printr-o realitate umană mai diversă și societăți mai dinamice (p. 215). Tehnica microlitismului reprezintă apogeul tendinței omului preistoric de a reduce greutatea uneltelor. S-a ajuns chiar la o hipertrofieri, la un „ultramicrolitism”, care pare a fi mai mult un fenomen cultural decît o tehnică dictată de necesități (p. 225—226). Oprindu-se asupra artei epipaleolitice (din S. E. Spaniei), autorul arată că, spre deosebire de cea a magdalenianului, ea este schematică, dispărînd figurativul animalier. Epocii epipaleolitice li corespunde o îmbunătățire a vieții, datorită ameliorării cimei și progresului tehnic, ceea ce a condus și la o creștere demografică și la o diversificare a culturilor. (p. 245).

Al cincilea capitol, „La grande mutation”, este consacrat problemelor neoliticului. În mileniile VIII—VI î.e.n., în bazinul mediteranean s-a produs o mutație față de lentul progres paleolitic, atît în domeniul material, cît și în cel social și cultural. Din acest punct de vedere, al mentalului, am putea spune că „nous sommes encore, dans une sens, des Néolithiques” (p. 263). G. Camps consideră, contrar concepției tradiționale a lui Childe, că sedenta-

rizarea a precedat trecerea la economia productivă. Această interpretare se bazează pe rezultatele săpăturilor lui J. Cauvin în stațiunile natufiene de la Ain Mallaha, Abou Huneya, Rosh Zin — databile cca. 10.000 î.e.n. — unde s-a constatat sedentarizarea (locuirea în sate) asociată cu expediții de vinătoare-cules ale membrilor comunităților (p. 267—270). Astfel, sedentarizarea, în viziunea lui Camps, este un fapt cultural, social, și nu unul economic. Ea a determinat conservarea, în preajma așezărilor, a viitoarelor specii domestice, precum și selecționarea speciilor vegetale (p. 273). În privința apariției agriculturii, Camps adoptă tot teoria lui Cauvin: datorită creșterii demografice, grupurile umane ating un punct critic, când tensiunile interne devin intolerabile. Până la un anumit moment, această criză era soluționată prin scindarea grupului. Dar, prin inventarea agriculturii, această sciziune n-a mai avut loc, căci grupul a găsit o soluție. Astfel, „agricultura este o formă de adaptare a societății la ea însăși, mai mult decât la mediul exterior”. Sedentarizarea, agricultura și domesticirea sînt, în primul rînd fructe ale revoluției culturale, înainte de a fi răspunsuri la necesitățile născute din presiunea mediului” (p. 278).

Trei subcapitole sînt consacrate evoluției culturilor neolitice din zona mediteraneană și europeană. Reținem discuția asupra veritabilului oraș neolitic de la Țatal Hüyük, databil în 6500—5600 î.e.n., avînd o populație de cca. 5—7 000 de locuitori, purtători ai unei culturi rafinate, dar, în primele faze, aceramice (p. 287—288).

În continuare, autorul se ocupă de consecințele trecerii la economia productivă. Ea a determinat o importantă schimbare și în mentalitate, care poate fi caracterizată prin trecerea de la „carpe diem” la „do ut des” (p. 302). În paragraful „L'âge d'or” este subliniată amintirea, în conștiința colectivă, a unui alt mod de viață în care abundența nu era recompensa muncii (p. 305). Camps, după Sahlin, revine cu precizarea că un studiu atent al primitivilor arată că ei se bucură de o anumită bunăstare, că dedică activității de obținere a hranei cel mult 3—5 ore pe zi (p. 305—308).

Dealtfel, în agriculturile primitive, este constatată o subproducție voită și menținută, pentru a nu munci mai mult (p. 309). Însă, în regiunile de „urbanizare precoce”, datorită diviziunii muncii, a devenit necesară creșterea producției, pentru a asigura și hrana altora.

Al șaselea capitol este „L'ouverture au monde”. Lărgirea orizontului unei comunități este dată de practica exogamiei, care duce la extinderea legăturilor culturale, deci și la o unificare culturală. Studiind cu atenție acest lucru, G. Camps deduce că patrilocalitatea duce la o cultură uniformă, în timp ce matrilocalitatea favorizează apariția a numeroase culturi diferite și localizate (p. 315—316). În cele trei subcapitole, autorul se ocupă de navigatorii neolitici din Mediterana, de popularea Australiei și a Americii, precum și de evoluția culturală a Europei în neoliticul timpuriu și în chalcolitic. Atunci, continentul a cunoscut o unificare, din ciocnirea purtătorilor ceramicii campaniforme cu purtătorii mormintelor cu ocră. (p. 363—369).

Ultimul capitol se intitulează „Homo religiosus”. Autorul consideră că nevoia de supranatural este universală, că experiența sacrului face parte, intrinsec, din experiența umană. (p. 373—374).

Între primele manifestări ale unui sentiment religios este după cum se știe, canibalismul ritual, care urmărește comuniunea cu strămoșii și este, în egală măsură, o formă de negare a morții. În paleoliticul mijlociu și superior există dovezi de îngropări cu ofrande, ca la Shanidar (cca. 50.000 î.e.n.) (p. 378—386).

În continuare, G. Camps expune ipotezele asupra originii artei preistorice, de la vetusta „artă pentru artă”, pînă la teoriile lui Leroi-Gourhan și A. Laming-Emperaire despre bipolaritatea de natură sexuală a figurilor și simbolurilor (p. 391—400). G. Camps se întreabă dacă nu cumva toate părțile emise pînă acum sînt parțial adevărate, și presupune, la rîndul său, că picturile pot fi reprezentările unor mituri fundamentale. (p. 400—401). Un important subcapitol este consacrat exploziei religioase a neoliticului. Încă la Țatal Hüyük apare prima divinitate, Zeița-Mamă. În cadrul „civilizației europene vechi” (după expresia Marijei Gimbutas) ea va deține preponderența în panteonul arhaic care anunță divinitățile protoistorice. (p. 408—415). După analizarea picturilor sahariene și a fenomenului megalitic, un alt subcapitol e dedicat epocii bronzului și cultelor urano-solare. Lor le este asociat ritul incinerării, care se generalizează odată cu expansiunea purtătorilor culturii „cîmpurilor de urne” (p. 431—438). Trecerea la incinerare dovedește o schimbare de mentalitate.

Cu aceste considerații asupra epocii bronzului, ia sfîrșit și incursiunea lui G. Camps în preistorie. După cum consemna Chaunu, „tous est capital dans ce livre” (p. 16).

În încheiere, un cuvînt despre locul preistoriei românești în această carte. Din păcate, ea este foarte puțin reprezentată, deși ar fi putut fi menționată, de pildă, descoperirile de la Bugiulești. Într-un subcapitol despre Balcani în mil. VII—VI, este amintită cultura Criș, cu aspectul ei Gura Baciului (p. 289), iar pentru chalcoliticul european sînt citate culturile Baden și Cucuteni-Tripolje (p. 358).

Alexandru Madgearu

INDEX ALFABETIC

AN XVIII, 1985

GENERALITĂȚI, ISTORIOGRAFIE, TEORIA ȘI METODA ISTORIEI

* * *	Cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu cu prilejul alegerii ca membru titular și președinte de onoare al Academiei Republicii Socialiste România	Nr. Pag.
		10 925
* * *	Hotărîrea Academiei Republicii Socialiste România privind alegerea tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, Președintele Republicii Socialiste România, în calitate de membru titular și președinte de onoare al Academiei	10 932
	BUDURA ANA, TATIANA ISTICIOAIA, Preocupări actuale ale istoriografiei din Republica Populară Chineză	11 1101
	CRISTESCU ELENA-ANA, Tineretul român factor activ al promovării idealurilor de libertate, progres și pace în lume	9 841
	LIU NICOLAE, Cartea și biblioteca, mijloace de cunoaștere și apropiere în istoria relațiilor româno-franceze	3 284
	PETCULESCU CONSTANTIN, Tradiția spiritului revoluționar pentru libertate națională și socială, unitate și independență în mișcarea comunistă de tineret din România	9 827
* * *	Particularități ale dezvoltării istorice a României moderne	5 429
* * *	Unirea de la 1 Decembrie 1918 — încununare a luptei și năzuințelor tuturor românilor de a avea un stat unitar, independent, de a trăi liberi, în pace și colaborare cu vecii nui, cu alte popoare	12 1153

ISTORIA ROMÂNIEI

Istorie contemporană

BOLINTINEANU ALEXANDRU, Politica externă a României în ultimii douăzeci de ani	6 597
BUDRIGA VASILE, Două decenii de activitate a Consiliilor populare (1965—1985)	6 572
IONIȚĂ ELISABETA, File de eroism feminin românesc pe frontul antihitlerist	4 352
IONIȚĂ GH. I., O epocă de mărețe înfăptuiri, luminată de gîndirea și acțiunea patriotică, revoluționară, a tovarășului Nicolae Ceaușescu	6 535
MUREȘAN MARIA, Curente social-economice românești în perioada interbelică: doctrina economică a țărănismului	12 1217
OPREA ION ȘT., Puterea de stat în România între 23 August 1944—6 Martie 1945	2 115
PÂSLARU ȘTEFAN, Partidul Comunist Român — mobilizatorul întregului popor la obținerea victoriei asupra fascismului alături de Uniunea Sovietică și celelalte forțe ale Națiunilor Unite	4 319
STANCIU ION, Situația internă și externă a României în perioada septembrie 1940 — decembrie 1941 în noi surse documentare străine	4 335
SURPAT GHEORGHE, Construirea societății socialiste în România — expresie a contribuției P.C.R., a tovarășului Nicolae Ceaușescu la dezvoltarea teoriei și practicii revoluționare	6 541
TUDOR GHEORGHE, Dezvoltarea sistemului politic al României în etapa edificării societății socialiste multilateral dezvoltate	6 559

Istorie modernă

ADĂNILOAIE NICHITA, C. A. Rosetti și rolul lui în impulsionearea culturii și învățămîntului românesc	12 1198
ADĂNILOAIE N., 1877 — Independența, realizare și semnificații	4 405

CÂNCEA PARASCHIVA , Situația țărănimii din secolul al XIX-lea reflectată în literatura epocii	3	264
CHIRIȚĂ GRIGORE , România și Conferința de la Paris — februarie-iunie 1866 (I)	10	967
CHIRIȚĂ GRIGORE , România și Conferința de la Paris — februarie-iunie 1866 (II)	11	1075
LIU NICOLAE , Ideea Dacici române și înfăptuirea statului național unitar la Nicolae Iorga	12	1157
MARINESCU BEATRICE, VALERIU STAN , Anglia și convenția comercială româno-engleză din 1880	1	30
MATEESCU TUDOR , Bîlciurile din Dobrogea înainte de 1877	7	659
STĂNESCU ADRIAN , Ecoul internațional al ieșirii temporare a României din război (mai 1918)	1	43
TUDORAN GEORGETA , Din lupta socialistă pentru afirmarea femeii la sfîrșitul secolului trecut	2	128

Istorie medie

CIOCÎLTAN VIRGIL , Poarta osmană și gurile Dunării în secolul al XV-lea	11	1058
DUȚU ALEXANDRU , Stereotipuri și imagini noi în comunicarea intelectuală din secolul al XVIII-lea	3	254
GRIGORAȘ NICOLAE , Formația cultura și începutul domniei lui Petru Rareș .	7	650
LEMNY ȘTEFAN , Patria în gîndirea românească din secolul al XVIII-lea . .	3	229
MĂRZA IACOB , Interferențe culturale între Transilvania și Slovacia (mijlocul secolului al XVIII-lea — primele decenii ale secolului al XIX-lea)	3	277
MICU IOLANDA , Instituția agiei în Țara Românească (secolul XVI — prima jumătate a secolului al XIX-lea)	2	160
PIPPIDI ANDREI , Identitate națională și culturală. Cîteva probleme de metodă în legătură cu locul românilor în istorie	12	1178
REZACHEVICI, CONSTANTIN , Politica internă și externă a țărilor române în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea (I)	1	5
REZACHEVICI CONSTANTIN , Politica internă și externă a țărilor române în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea (II)	2	145
THEODORESCU RĂZVAN , Despre inovația artistică moldovenească a veacului al XVII-lea	3	243
VLAD MATEI D. , Politica internă și externă a domnitorului Grigore al II-lea Ghica	10	987

Istorie veche

BICHIR GHEORGHE , Sarmații și relațiile lor cu geto-dacii (I)	11	1043
BICHIR GHEORGHE , Sarmații și relațiile lor cu geto-dacii (II)	12	1164
PETOLESCU CONSTANTIN C. , Simbioză daco-romană și romanitate carpato-dunăreană	7	635

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

BOLINTINEANU ALEXANDRU, O.N.U. — realizări și perspective	10	955
BUȘE CONSTANTIN , Conferința de la Locarno — o încercare de consolidare a păcii în Europa	9	868
BUȘE CONSTANTIN , Contribuția Americii Latine la victoria Națiunilor Unite în cel de-al doilea război mondial	4	383
CĂZAN ILEANA , Reevaluarea concepției despre om, natură și societate în Evul Mediu	8	768
DASCĂLU NICOLAE , Aspecte ale participării Statelor Unite ale Americii la cel de-al doilea război mondial	4	364
DASCĂLU NICOLAE , Istoricul Cartei Organizației Națiunilor Unite (1941—1945)	10	937
DENIZE EUGEN , Relațiile lui Iancu de Hunedoara cu Alfons al V-lea de Aragon și lupta antiotomană la mijlocul secolului al XV-lea	8	782
FILIMON AUREL, ELENA FAINA , Conferința colonială de la Berlin (1884—1885)	2	179
MANEA MIHAI , Despre proiectele de pace universală din secolul al XVIII-lea .	9	892

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XVI-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

BERINDEI DAN, Istoria — factor de consolidare a păcii și cooperării internaționale	8	763
BERINDEI DAN, Istoricii români și lumea germană (de la mijlocul secolului al XIX-lea la începutul secolului al XX-lea)	5	457
BOIA LUCIAN, Reuniunea biroului Comisiei internaționale de istoriografie . .	1	79
CĂZAN FLORENTINA, Aspecte ideologice, realități materiale în secolul al XVI-lea european	1	50
CERNOVODEANU PAUL, Imaginea Angliei la călătoriile români până la 1860 (I)	5	471
CERNOVODEANU PAUL, Imaginea Angliei la călătoriile români până la 1860 (II)	7	676
CURTICĂPEANU VASILE, Aspecte ale dezvoltării științei istorice românești între Congresele internaționale al XV-lea și al XVI-lea de științe istorice (1980—1985)	8	747
DENIZE EUGEN, Spania în cultura medievală românească	5	487
LIVEANU V., Metodele cantitative în istorie pe agenda unor reuniuni internaționale	7	709
MEWES EUGEN, Prolegomene la o istorie utilitară	7	694
PASCU ȘTEFAN, Istoriografia română și istoria universală	8	735
PIENARU NAGY, Imagini și stereotipuri occidentale despre otomani în veacul al XV-lea	5	498
STROIA MARIAN, Aspecte ale societății românești în viziunea călătorilor străini (1774—1821)	5	448
ȘERBAN CONSTANTIN, Colocviul comisiei internaționale de istoria mișcărilor sociale și a structurilor sociale	1	73
ȘTEFĂNESCU ȘTEFAN, Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român. Rolul și importanța lui în dezvoltarea istoriografiei românești	8	743
TANAȘOCA ANCA, Bizanțul și istoriografia românească veche	5	435

DOCUMENTAR

ISAR NICOLAE, Două publicații din timpul revoluției de la 1848	2	196
LUNGU CORNELIU, PAUL BARBU, Răscoala grănicerilor și țăranilor din Oltenia în anii 1853—1854	1	86
POP, IOAN AUREL, Din relațiile Țării Hațegului cu Țara Românească în veacul al XV-lea și la începutul veacului al XVI-lea	1	80

DEZBATERI

* * * Tineretul în istoria națională și universală: Participare, Dezvoltare, Pace (I)	9	857
* * * Tineretul în istoria națională și universală: Participare, Dezvoltare, Pace (II)	10	1004

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

HUREZEANU DAMIAN, Opera lui Dobrogeanu-Gherea într-o nouă exegeză .	11	1119
LĂZĂRESCU DAN A., O imagine europeană asupra Poloniei medievale . .	5	510
SPIRIDON ANETA, O critică a concepției industrializării României în spectrul dezvoltării economice europene (1878—1914)	6	609

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

APOSTOL, ION, Sesiunea științifică a Facultății de istorie-filosofie și Institutului de istorie „N. Iorga” consacrată aniversării a două decenii de la Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român	8	796
---	---	-----

APOSTOL ION, Sesiunea științifică a Facultății de istorie-filosofie, Institutului de istorie „N. Iorga” și Institutului de studii sud-est europene consacrată Zilei de 9 mai	7	712
BERINDEI DAN, Simpozionul internațional „150 de ani de la constituirea societății secrete Giovane Europa”	12	1238
BUSUIOCANU ANDREI, Călătorie de documentare în U.R.S.S.	4	418
CHIPER IOAN, Călătorie de studii în Republica Democrată Germană	11	1135
CHIPER MARIETA, Călătorie de studii în R. P. Bulgaria	5	519
CONSTANTINIU FLORIN, Al patrulea colocviu româno-englez de istorie	2	209
CONSTANTINIU FLORIN, Călătorie de studii în S.U.A. și Marea Britanie	10	1018
CONSTANTINIU FLORIN, Conferințele internaționale „Război și societate în Europa centrală și de est 1740—1920” de la Belgrad și București	1	96
DEMÉNY LUDOVIC, Călătorie de studii în R. P. Ungară	8	806
DENIZE EUGEN, Călătorie de documentare în R. S. Cehoslovacă	6	620
GAVRILĂ IRINA, Călătorie de studii în U.R.S.S.	6	619
GEMIL TAIHSIN, Sesiunea științifică anuală a Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța	3	302
HABIBULLAI PARVAIZ (Pakistan), Etape din istoria metalurgiei fierului	10	1019
IONIȚĂ GH. I., A XI-a întâlnire a comisiei mixte româno-sovietice de istorie	9	904
IONIȚĂ GHEORGHE I., Cea de a XVII-a Conferință națională a Cercurilor științifice studențești	3	303
IONIȚĂ GH. I., Faza republicană a celei de-a IX-a Olimpiade naționale de istorie	8	798
IONIȚĂ GH. I., Simpozion omagial consacrat centenarului nașterii dr. Petru Groza (1884—1984)	2	209
MAKSUTOVICI GELCU, Expoziția „40 de ani de la victoria asupra fascismului. Contribuția României la războiul antifascist”	8	805
MATEI DORIN, Constituția Laboratorului de studii otomane de pe lângă Facultatea de istorie-filosofie a Universității din București	12	1235
MIIĂILESCU MARIANA, Simpozionul „Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare”	9	903
MOCANU CONSTANTIN, Sesiunea de comunicări științifice a Centrului de cercetări pentru problemele tinetului	4	417
MOCANU CONSTANTIN, Sesiunea științifică anuală a Academiei „Ștefan Gheorghiu”	5	517
PREDĂ CONSTANTIN, CORNELIA STOICA, A XIX-a sesiune anuală de rapoarte arheologice — campania 1984	6	616
ROMAN LOUIS, Laboratorul de demografie istorică în anul universitar 1984—1985	11	1127
STROIA MARIAN, Călătorie de documentare în U.R.S.S.	3	305
STROIA MARIAN, Manifestări științifice consacrate aniversării bicentenarului marii răscoală populare conduse de Horea, Cloșca și Crișan	1	94
ȘERBAN CONSTANTIN, ION ȘENDRULESCU, A XVIII-a ediție a lectoratului de vară al Societății de științe istorice din R. S. România	10	1016
ȘERBAN CONSTANTIN, Al VIII-lea simpozion național de istorie și retrologie agrară a României	9	901
ȘERBAN CONSTANTIN, Al VII-lea simpozion „Mehedinți — cultură și civilizație”	5	518
ȘTEFAN ALEXANDRA, Simpozionul dedicat împlinirii a 150 de ani de la înființarea Muzeului Național de Antichități — Institutul de arheologie	2	207
UDREA TRAIAN, Simpozion privind istoria țărânimii în România	11	1134
* * * Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1984	4	414
* * * Consfătuirea redactorilor șefi ai revistelor de istorie din unele țări socialiste europene	7	714
* * * Sesiunea științifică națională cu tema „Lupta poporului român pentru unitate și independență națională. Contribuția României la înfrângerea fascismului”	7	712
* * * Cronica	4	419
* * * Cronica	9	905

BANTEA EUGEN, <i>Operația română de acoperire. Septembrie 1944 în sud-vestul României</i> , Edit. Militară, București, 1985, 228 p. (<i>Fl. Constantin</i>)	12	1239
BĂRSĂNESCU ȘTEFAN, <i>Medaliaoane</i> , Edit. Junimea, Iași, 1983, 170 p. (<i>Ovidiu Bozgan</i>)	3	311
BUCKLEY PETER J., BRIAN R. ROBERTS, <i>European Direct Investment in the United States of America before World War I</i> , St. Martin's Press, New York, 1983, 157 p. (<i>Mihai Manea</i>)	11	1144
BUCUR MARIN, <i>Jules Michelet și revoluționarii români. În documente și scrisori de epocă (1846—1874). Cu un studiu introductiv, note și comentarii. Colecția „Testimonii”, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1982, 267 p. + 16 ilustrații (Ecaterina Stăncescu)</i>	5	523
BUȘE CONSTANTIN, <i>De la Bolivar la Cardenas</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, 365 p. (<i>Eugen Denize</i>)	10	1028
CAMPS GABRIEL, <i>La préhistoire. A la recherche du paradis perdu</i> , Librairie Academique Perrin, Paris, 1982, 463 p. (<i>Alexandru Madgearu</i>)	12	1250
CANCINO TRONCOSO HUGO, <i>Las raices historicas e ideologicas del movimiento sandinista. Antecedentes de la revolución nacional y popular nicaraguense 1927 1979</i> . Odense University Press, 1984, 299 p. (<i>Eug n Denize</i>)	12	1245
CĂZĂNIȘTEANU C., V. ZODIAN, A. PANDEA, <i>Comandanți militari. Dicționar</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, 412, p- (<i>Aurel A. Cernea</i>)	4	424
CEAUȘESCU ILIE, FLORIN CONSTANTINIU, MIHAIL E. IONESCU, <i>200 zile mari de vreme. Rolul României în scurtarea celui de-al doilea război mondial</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, 220 p. (<i>Constantin Căzănișteanu</i>)	4	420
CIOBANU VENIAMIN, <i>La granița a trei imperii</i> , Edit. Junimea, Iași, 1985, 203 p. (<i>Tahsin G'mil</i>)	7	718
CIZEK EUGEN. <i>L'époque de Tr j n. Circonstances politiques et problèmes idéologiques</i> , Edit. științifică și enciclopedică și Les belles lettres, București și Paris, 1933, 567 p. (<i>Libi t Petculescu</i>)	8	818
CONSTANTINESCU NICOLAE, <i>Curtea de Argeș (1200—1400) Asupra începuturilor Țării Românești</i> , Edit. Academiei R.S.R., București, 1984, 170 p. (<i>Nona Palincs</i>)	9	912
DUPĂQUIER JACQUES, <i>Pour la d'mographie historique</i> , Préface de Pierre Chaunu, Presses Universitaires de France Paris, 1984, 260 p. (<i>Louis Roman</i>)	2	222
FEKEFE NAGY ANTONIUS, VIGTOR KENÉZ, LADISLAUS SOLYMOSI, GEISA ÉRSZEGI, <i>Monimnta R'licorum in Hungaria R bellium Anno MDXIV</i> , Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, (Publicaciones Archivii Nation li, Hun garici II, Fontes, 12) 728 p. + 38 planșe + 1 hartă (<i>Carol Vekov</i>)	7	720
FILITTI I. C., <i>Op r'al se</i> (ediție G'org'eta Penelea) Edit. Eminescu București, 1985, XLV + 445 p. (<i>Paul C rno t'lanu</i>)	11	1140
GEMIL TAHSIN <i>İktidat' ille Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turce și</i> (1501—1712), Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, 1984, 52 p. + 49 de fotocopie (<i>Viorel Punaile</i>)	12	1242
GOROVEI ȘTEFAN S., <i>Petru Rareș</i> , Edit. Militară, București, 1982, 230 p. (<i>Mircea Soreanu</i>)	1	98
GRECO EMANUELE, MARIO TORELLI, <i>Storia del'urbanistica. Il mondo greco</i> , Editori Laterza, Roma-Bari, 1983, 393 p. (<i>Alexandru Madgearu</i>)	7	727
GRECU VICTOR V., <i>Revoluția, Unirea, Independența în Transilvania</i> , Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, 213 p. (<i>Aurel Cernea</i>)	2	211
HARASZTI EVA H. <i>The Invaders. Hitler Occupies the Rhineland</i> , Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 263 p. (<i>Nicolae Dascalu</i>)	8	813
HERLEA, ALEX. <i>Studii de istoria dreptului. Organizarea de stat</i> , Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, 310 p. (<i>Tudor Voinea</i>)	12	1240
HITCHINS KEITH, <i>Studies on Romanian National Consciousness</i> , New York, Roma, Nagard Publisher, 1983, 259 p. (<i>Andrei Busuioceanu</i>)	1	102
IONESCU MIHAIL E., <i>Puterea cuvintului. Propaganda mișcării de rezistență din România (1940—1944)</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, 294 p. (<i>Traian Udrea</i>)	6	622

	Nr.	Pag.
KRESTIČ VASILJE DJ., <i>Istoriја srpske stampe u Ungarskoј 1791—1914</i> (Istoria presei sîrbeşti din Ungaria 1791—1914), Novi Sad, 1980, 506 p. (Miodrag Milin)	2	216
KROPILAK MIROSLAV, <i>Postvanie a Revolucia</i> (Răscoală şi revoluţie) Vydavatelstvo „Obzor”, Bratislava, 1984, 208 p. + 48 anexe (Tr. Ionescu-Niseov)	9	914
KURMACEVA M. D., <i>Krepostania intelighenŭia Rosii (vtoraia polovina XVIII—nacealo XIX veka)</i> ; Izd. Nauka, Moskva, 1983, 352 p. (Marian Stroia)	12	1247
LA ORDEN MIRACLE ERNESTO, <i>Arte e historia de Espana en Inglaterra</i> , Gráficas Cándor S. A., Madrid, 1980, 190 p. (Eugen Denize)	3	314
LOIHON OCTAVIAN, <i>Lumea unui continent</i> , Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1984, 200 p. (Eugen Denize)	5	531
MUREŞAN CAMIL, ALEXANDRU VIANU, ROBERT PĂIUŞAN, <i>Downing Street 10</i> , Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, 404 p., (Milai Oprîşescu)	10	1030
NEAGU ROMULUS, <i>Organizaŭia Naŭiunilor Unite</i> , Adaptare la cerinŭele lumii contemporane, Edit. politică, Bucureşti, 1983, 463 p. (Elisabeta Petrcanu)	10	1021
NEAMŢU EUGENIA, VASILE NEAMŢU, STELA CHEREŞTEA, <i>Oraşul medieval Baia în secolele XIX—XVII</i> , vol. II, Edit. Junimea, Iaşi, 1984, 476 p. (Iolanda Micu)	8	810
NEUMANN VICTOR, <i>Vasile Maniu. Monografie istorică</i> , Edit. Facla, Timişoara, 1984, 212 p. (Stelian Mindruŭ)	9	910
PĂIUŞAN RADU, <i>Băndări în lupta pentru unitatea naŭională 1830—1918</i> , Timişoara, 1983, V+224 (Emeric Mihaly)	11	1141
PEREZ DE LA RIVA JUAN, <i>La isla de Cuba en el siglo XIX vista por los extranjeros</i> . Editorial de Ciencias sociales, La Habana, 1981, VIII + 265 p. (Ovidiu Bozgan)	2	220
PETITFILS. JEAN CHRISTIAN, <i>La vie quotidienne des communautés utopistes au XIXe siècle</i> , Hachette, Paris, 1982, 319 p. (Mihai Manca)	1	104
PIIOTEINOPOULOS MICHAEL, <i>Manual de legi</i> , ediŭie pregătită de Panaiotis Zepos, Valentin Al. Georgescu şi Anastasia Siphoniou-Karapas, Atena, 1982, CXII + 679 p. (Radu Constantinescu)	11	1144
PIPPIDI ANDREI, <i>Tradiŭia politică bizantină în ŭările române în secolele XVI—XVIII</i> , Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1983, 274 p. (Bogdan Murgescu)	2	213
POPA GHEORGHIIE, MARIA GEORGESCU, <i>Documente privind istoria oraşului Alexandria. 1883—1982</i> , Bucureşti, 1984, 432 p. (Paula Luŭu)	7	719
SANCHEZ MANTERO RAFAEL, <i>Los cien mil hijos de San Luis y las relaciones franco-españolas</i> , Universidad de Sevilla, Sevilla, 1981, 206p. (Ovidiu Bozgan)	10	1031
SHIKODRA ZIJA, <i>Qyteti shqiptar gjatë Rilindjes Kombëtare</i> (Oraşul albanez în vremea Renaşterii naŭionale), Tirana, 1984, 488 p. (Gelu Maksutovici)	9	916
SIMION A., <i>Agresiunile naziste din Europa în anii 1938—1939</i> , Edit. Eminescu, Bucureşti, 1983, 451 p. (Călin Vlad)	6	629
SMĂNTĂNESCU DAN, <i>Drumurile lui Ion Neculce</i> , Edit. Sport-Turism, Bucureşti, 1984, 281 p. (Dumitru Velciu)	11	1137
TEODOR POMPILIU, <i>Interferenŭe iluministe europene</i> , Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, 253 p. (Iacob Mărza)	3	311
THOMSON E. A., <i>Romans and Barbarians. The Decline of the Western Empire</i> , The University of Wisconsin Press, Madison, 1982, IX + 329 p. (Alexandru Madgearu)	11	1142
VACA DE OSMÁ, JOSÉ ANTONIO <i>Así se hizo España</i> , Espasa — Calpe S. A., Madrid, 1981, 624 p. (Ovidiu Bozgan)	8	815
VELCULESCU CĂŢĂLINA, <i>Cărŭi populare şi cultura românească</i> , Edit. Minerva, Bucureşti, 1984, 220 p. (Andrei Pippidi)	3	306
VIGIER PHILIPPE, <i>La vie quotidienne en Province et a Paris pendant les journées 1848</i> , Hachette, Paris, 1982, 443 p. (Mihai Manca)	5	524
VILAR PIERRE, <i>Une histoire en construction. Approche marxiste et problématique conjoncturelles</i> , Gallimard, Le Seuil, Paris, 1982, 482 p. (Mihai Manca)	9	917
ZAPASKO IAKIM, IAROSLAV ISAEVICI, <i>Pamjatki knižkovogo mistetstva. Katalog starodrukiv, vidanih na Ucraini</i> (Monumentele artei cărŭilor. Catalogul tipăriturilor vechi, apărute în Ucraina), vol. I (1574—1700), Lvov, Edit. „Viša škola” de pe lângă Universitatea din Lvov, 1981, 136 p. (Paul Mihail)	7	724
ZIMMERMANN, HARALD. <i>Vecul întunecat</i> , trad. Johanna Henning şi Anca Mihăilescu, Edit. ştiinŭifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1983, 238 p. + 16 il. (Ileana Căzan)	5	528

* *	<i>Bărbați ai datoriei 1848 — 1849. Mic dicționar</i> , coordonator dr. Maria Totu, Petre Florea, lt. colonel Paul Abrudan, Edit. militară, București, 1984, 301 p. (Alexandru Vianu)	6	624
* *	<i>Călători străini despre Țările Române</i> , vol. VII, volum îngrijit de Maria Holban (redactor-responsabil), M. M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 623 p. (Paul Binder)	7	716
* *	<i>Companies and Trade. Essays on Overseas Trading. Companies during the Ancien Regime</i> , ed. by Leonard Blussé and Femme Gaastra, Leiden University Press, 1981, 276 p. (Mihai Manea)	10	1033
* *	„Das achtzehnte Jahrhundert. Mitteilungen des Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts”, Viena, I(1983), 55 p. (Dan Berindei)	3	316
* *	<i>Din cronică relațiilor poporului român cu țările vecine</i> , Coordonatori Ion Popescu-Puțuri și Ion Calafeteanu, Edit. militară, București, 1984, 372 p. (Gelu Maksutovici)	6	627
* *	<i>Formación histórico-social de Venezuela</i> , Ediciones de la Biblioteca, Caracas, 1981, 215 p. (Eugen Denize)	1	107
* *	<i>Historical Compendium of European Universities, Répertoire historique des universités européennes</i> , Edité par Lubor Jilek, Genève, 1984, 348 p. (Dămi-an Hurezeanu)	3	313
* *	<i>Istoria militară a poporului român</i> , vol. I, Edit. militară, București, 1984, 436 p. (Ștefan Olteanu)	5	521
* *	<i>N. Iorga și marea răscăladă din 1907. Mărturii documentare</i> , volum întocmit și îngrijit, studiu introductiv și note de Nicolae Liu, Edit. Junimea, Iași, 1984, 300 p. (Mircea Iosa)	2	212
* *	<i>Octavian Goga în corespondență</i> , II, Ediție îngrijită de Mihai Bordeianu și Ștefan Lemny, Edit. Minerva, București, 1983, 550 + VII p. (Tudor M. Rădoi)	3	310
* *	<i>Pagini din cartea rezistenței naționale antifasciste și antiimperialiste a poporului român</i> , vol. I, Ediție, studiu introductiv, notă asupra ediției și adnotări de Stelian Neagoe; vol. II 24 de ore pentru destinul României, Reportaj document de Cornel Brahaș, Edit. Eminescu, București, 1984, 270 p. + 143 p. (Ilie Ionescu)	4	421
* *	<i>Pe drumurile biruinței. 23 August 1944 — 12 mai 1945</i> , volum întocmit de colonel Antone Marinescu, maior dr. Ioan Talpeș, căpitan Alesandru Dușu, Edit. militară, București, 1984, 491 p. (Călin Vlad)	4	423
* *	<i>Premise ale formării pieței economice unitare românești, Documente, 1862 — 1914</i> , ediție întocmită de Iosif I. Adam, Direcția generală a Arhivelor Statului, București, 1983, 448 p. (E. Mihaly)	8	808
* *	<i>Preussische Reformen-Wirkungen und Grenzen. Aus Anlass des 150. Todes-tages des Freiherrn vom und zum Stein</i> , Berlin, 1982, 167 p. (Dan Berindei)	1	103
* *	<i>Prin Țările Române. Călători străini din secolul al XIX-lea</i> . Antologie, traducere, studiu introductiv și note de Simona Vărzaru, Edit. Sport-Turism, București, 1984, 203 p. + il. (Paul Cernovodeanu)	9	906
* *	<i>Szekeli oklevéllár</i> (Diplomatarul secușc), seria nouă, vol. I, editat de Demény Lajos și Pataki Iozsef, Edit. Kriterion, București, 1984, 396 p. (Șarolta Solcan)	1	100
* *	<i>Titulescu și strategia păcii</i> , Edit. Junimea, Iași, 1982, 502 p. (Ion Grecescu)	10	1024
* *	<i>Wegenetz europäischen Geistes. Wissenschaftszentren und geistige Wechsel-beziehungen zwischen Mittel- und Südost-europa vom Ende des 18 Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg</i> , sub redacția lui Richard Georg Plaschka și Karl-heinz Mack, Viena, 1983, 498 p. (Dan Berindei)	8	811

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

DENIZE EUGEN, „Quipu. Revista Latinoamericana de Historia de las Ciencias y la Tecnología”, vol. 2, nr. 1, anero-abril de 1985, Mexico, 160 p.	11	1147
MILIN MIODRAG, „Balcanica”, Annuaire de l'Institut des Etudes Balcaniques, nr. XIII—XIV, Belgrade, 1982—1983, 478 p.	8	822

Index alfabetic (Mihai Oprișescu)	12	1253
-----------------------------------	----	------

„REVISTA DE ISTORIE” publică la prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sint rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimerile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTA PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE—MUSIQUE—CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Cu privire la începuturile evului mediu pe teritoriul României.

Radu Mihnea Corvin domn al Moldovei și Țării Românești.

Pretendentul Neagu „Vodă”, fiul lui „Basarab voevod” (1633—1644).

Economia țărilor române în secolul al XVII-lea.

Relațiile lui Francisc al II-lea Rakóczi cu Spania.

Relațiile agrare în Dobrogea în ultimul secol al stăpînirii otomane.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului public românesc.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

Trăsături liberale ale revoluției române de la 1848.

Participarea țărănimii la marile evenimente militare din epoca modernă.

Politica economică a Partidului Național în deceniul de după cucerirea independenței.

Viața socială a Spaniei în presa românească pînă la primul război mondial.

Oamenii de știință în viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

Actul ratificării tratatelor de pace în corpurile legiuitoare ale României — 1920.

„Noaptea euștelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

RM ISSO 567 — 630

